

Кайыптан алып кагазга түшүргөн

Бүбү Мариям Муса кызы

Жайсаң Үмөт уулу

*АЙЖӨЛ
МАЖА*

ДАСТАН

Биринчи китеп

«Бийиктик»
Бишкек – 2009

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Ү – 99

Үмөт уулу Жайсаң.
Ү-99 Айкөл Манас: Дастан: Биринчи китеп. Алмам-
беттин келиши. – Б.: Бийиктик, 2009. – 424 б.

ISBN 978-9967-13-590-1 (1 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

«Манас» эпосунун башка варианттарынан айырмаланып, «Айкөл Манас» дастанында Алмамбет Атанын жарык дүйнөгө келүүсүнүн себептери жана шарттары, жети жашынан баштап жыйырма бир жыл Көйкапта окугандыгы, өмүрүндөгү андан кийинки кескин өзгөрүүлөр жана Атажуртка кантип кайтып келгендиги тууралуу окуялар кеңири баяндалат. Дагы бир өзгөчөлүгү – буга дейре Азиз хандын баласы деп эсептелген Алмамбет атанын каны да, жаны да нак кыргыз экендиги айгинеленгендигинде.

Китеп «Айкөл Манас» дастанынын окурмандарын абдан курсант кылат деп бекем ишенебиз.

Ү 4702300500-09

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-590-1 (1 китеп) © Бүбү Мариям Муса кызы
ISBN 978-9967-13-600-7 © «Жайсаң кыймылы» коомдук
бирикмеси, 2009.

ОН ТОМДУККА КИРИШ СӨЗ

1995-жылы «Манас» эпосунун миң жылдык мааракесин мамлекеттик деңгээлде белгилөөгө кызуу камылга көрүлө баштаган маалда, тагыраак айтканда, апрель айынын башында, Чаек айылында жашоочу Бүбү Мариям Муса кызынын жеке жашоосунда кулак угуп, көз көрбөгөн өзгөрүү болуп, «Манас» дастанынын эң алгачкы автору – Жайсаң Үмөт уулунун арбагы¹ менен медитация² учурунда Жумгал-Ата мазарында³ кезигишип калган.

¹ Арбак – аруу жана ак деген эки сөздөн куралган түшүнүк. Утурумдук жашоосу бүткөн кишинин жаны аруулукка жана актыкка – түбөлүктүүлүккө мойун сунат. Аткараар чоң иши бар адамдын жаны, эгер ал иши аягына чыкпай кала турган болсо, анда көздөгөн максатын орундаш үчүн арбак абалында да аракет кыла берет.

² Медитация – рухий изденүү жолунда жүргөн ар бир инсандын жеке өзүнө таандык жолу бар болгондуктан, медитацияны өзүнүн даярдык жана дараметине жараша түшүнөт, колдонот. Ал эми бул китепте медитация деген сөздү адамдын акылынын, денесинин эмес, жанынын мүмкүнчүлүктөрүн түздөнтүз пайдалануу аркылуу кандайдыр бир сырдуу дүйнөлөргө аралашуу катары караса болот. Башкача айтканда, бир катмардан экинчи катмарга өтүүчү ыкма.

³ Жумгал-Ата мазары – Жумгал районунун борбору Чаек айылына жакын жайгашкан мазар. Бул мазар соңку бир нече кылымдар бойу белгилүү жана эң чоң мазарлардын бири катары таанымал.

Биринчи окуяга жалпы эл аралашса, экинчисине Бүбү Мариям Муса кызы жалгыз өзү гана катышкан. Бирок бул эки нерсе бир маалга дал келгени, алибетте, кокустук эмес.

Ал эми ошол эле жылдын июль айынын биринчи жарымында болгон эки жолку жолугушууда Жайсаң Үмөт уулу Бүбү Мариям Муса кызын өзү менен ээрчитип өткөн доорго, болгондо да Айкөл Манас жашаган заманга саякатка алпырып, ошол маалдын эң зор окуясы – Чоң Казаттын жүрүшүн кудум кино тасмадай кылып көргөзгөндүктөн, ага дейре «Манас» эпосуна таандык китептердин бирин дагы окубаган Бүбү Мариям эми ал доордогу окуялардын дээрлик баардыгы менен кабардар болуп калган.

«Манастын» миң жылдык мааракеси өтүп жаткан күндөрдө, дагы так айтсак, 30-августка караган түнү медитацияга чыккан Бүбү Мариям он Жайсаңдын баянын угуп, алардын ар бири качан, кайсы кылымда жашагандыгын жана «Айкөл Манас» дастанын кантип айткандыгын көргөн. Ошондой эле, алгачкы дастанчы Жайсаң Үмөт уулунан баштап XX кылымдын жетимишинчи жылдарына чейинки манасчылардын дээрлик баарын көргөн жана кимиси кандай деңгээлде айткандыгын салыштырып караганга мүмкүнчүлүк алган. Кыскасы, Манас дүйнөсүнө толук аралашкан.

Ошол эле 1995-жылдын 2-ноябрындагы медитация маалында «Айкөл Манас» дастанынын алгачкы саптары Бүбү Мариям Муса кызы аркылуу кагазга түшүрүлө баштаган. 1996-жыл-

дын аягында биринчи китеп «Жайсаң» деген ат менен жарыкка чыккан. Анын автору деп Шакин Эсенгулов өзүн жазган. Ошол бойдон «Жайсаңдын» биринчиден баштап төртүнчү китебине чейин Шакин Эсенгулов автор катары жазылып келген. Бешинчи жана алтынчы китептерге Шакин Эсенгулов да, Бүбү Мариям Муса кызы да автор болуп жазылган.

Авторлук боюнча ошол чечим тууралуу кенен-кесири маалымат кийинчерээк берилмекчи. Биз азыр, 2005-жылдын аягында жарык көргөн «Айкөл Манас» дастанынын биринчи китеби жана 2009-жылы чыккан калган тогуз томдук жөнүндө сөз кылалы.

Бүбү Мариям Муса кызы Чаектен көчүп Чүйгө келгенден кийин жазылган жетинчи жана сегизинчи китептерге эч ким автор болбой, жөн гана «Жайсаң» деп жарыяланып, тогузунчусу жарым-жартылай жазылып калган кезде, 2004-жылдын 12-декабрында Бүбү Мариям Муса кызы биринчи китепти кайра иштеп чыгууга киришти. Бул кадамга баргандыгынын бирден бир себеби, Жайсаң Үмөт уулунун улуу эмгеги такталып, толукталып, айрым мүчүлүштүктөрдөн арылып, эң негизгиси, Жайсаң Атанын өзүнүн ысымы менен чыксын деп ниеттенгендигинде эле. Арадан туптуура бир жыл артта калып, 2005-жылдын 12-декабрында саат таңкы алтыдан он беш мүнөт өткөндө Бүбү Мариям баштаган ишин аягына чыгарды. Ал эмгек ошол жылдын 25-декабрында окурмандага тартууланып, эми чындап калыстык

калыбына келди деген баага татыган. Калыстыкты калыбына келтирүүнү андан ары жигердүү улантып, буга дейре жарык көргөн сегиз китепти да «Айкөл Манас» деген аталышына кайырып, жаңы жазылган маалыматтарды да, алибетте, «Айкөл Манас» деп атап, жалпы он томдуктун ээси Жайсаң Үмөт уулун автору деп жазуу жөнүндөгү берген убадабызды ушу 2009-жылы орундай алдык. Биз үчүн бул сыймыктуу жетишкендик!

«Айкөл Манас» он томдук болуп чыгаарда анын ички түзүлүшүнө да бир аз өзгөрүүлөр киргизилип, 2–9-китептерде адегенде дастан үзгүлтүксүз берилген соң гана медитациялар бөлүгү өзүнчө жайгаштырылды.

Улуу эмгекти окурмандардын калың катмары жакшы өздөштүрүп, мыкты түшүнүшүнө жеңил болсун деген ниетте бул кадамга бардык. Ал эми онунчу том жалаң медитациялардын топтому. Баш-аягы жыйырма бир медитация бар. 2004–2009-жылдарда Бүбү Мариям Муса кызы жүргүзгөн медитациялардын маалдарында өтө эле баалуу, абдан кызыктуу, терең философиялуу, керек болсо, мистикалуу маалыматтар алынган эле. Алардан сырткары дастандын кайсы бир окуяларына түшүндүрмө берген же толуктаган кабарлар да арбын.

Биздин пикирибиз бойунча «Айкөл Манас» дастанынын он томдугу ар бир окурмандын жандүйнөсү үчүн көөнөргүс байлык болуп берчү кудуретке эгедер.

Эмесе, урматтуу окурмандар, сиздерге ийгилик каалайбыз!

«Жайсаң кыймылы» коомдук бирикмеси.

АЛМАМБЕТТИН КЕЛИШИ

КҮТҮЛБӨГӨН КЕЗДЕШҮҮ

«Буйрук» деген сөздүн тирликтеги түз гана маанисин түшүнчүмүн. Кызматтык даражасы жогору адамдын же, деги эле, өзүндөн улуу адамдын айтканын аткаруу деп. Ал эми Теңирдин, тагдырдын буйруктарынын чындыгы менен бетме-бет кездешкенге чейин көптөгөн замандаштарымдай эле аларга маани берген эмесмин. А көрсө, абалтадан көөнөрбөй келаткан «тагдырдын буйругу» деген талашсыз чындык экен. Ошол тагдырымдын буйругу болбосо, кырк жаштан өтүп, чоң эне, таене болгон курагымда жомокко айланган чындык менен кайдан кезикмекмин!

Тогуз жашымдан тартып ревматизм¹, ревматоидный порок сердца² деген диагноздор менен врачтардын каттоосунда турчумун. Буларга кошумча катары кичинемден тарта талмам³ да бар эле.

¹ Ревматизм – муундун кызылжүгүрүк оорусу.

² Ревматоидный порок сердца – кызылжүгүрүктүн өтүшүп кеткенинен улам пайда болгон жүрөктүн кемтик оорусу.

³ Талма – тукум куучулук жөндөм десе болот. Өмүрүндө биринчи жолу беш жашында Бүбү Мариямдын талмасы алгач ирет кармаган. Андан кийин көп жолу күтүүсүздөн талмасы кармачу да эс-учун билбей жатып калчу жана бир кыйладан кийин өзүнө келип ордунан туруп, ага дейре эмне кылып аткан болсо ошонусун улантчу. Талма учурунда денеси чарчап-чаалыкканы, же тескерисинче, күч-кубаты ашып-ташып калганы байкалбачу. Аңсезими, акыл-эси убактылуу өчүрүлүп, кайра иштеп кетчү.

Сексенинчи жылдын башынан токсонунчу жылдарга дейре тогуз жолу жалпы наркоз менен операция болдум. Ушул жылдарда түшүнүксүз нерселерди башымдан кечирип жүрдүм. Көптөгөн адам ынангыс окуялардан соң, бу жарыктагылардын баарысы – жандуусу да, жансызы да бир Улуу Күчтүн көзөмөлүндө, башкаруусунда экендигине көзүм жетти да жарык дүйнөдөгү вазийпамды өтөө жолуна түштүм.

Бир кезде жан кейиткен оорунун айынан дартыма дабаа издеген болсом, эми дартмандууларга дабаа издеп сапар кезчү болдум. Ушундай түйшүктүү күндөрүмдүн биринде, так айтсам, 1993-жылдын 30-август күнү жазуучу Шакин Эсенгулов келди. Эркек кишилерди көрбөйт элем дегениме көнбөй, жөндүү сөз менен уяткарып, трансценденттик¹ абалга түшүртүүгө мажбур кылды.

– Эртең астралдык² белги түшсө көрөм, түшпөсө көрбөйм, – деп узаттым.

31-август күнү денесинен эч кандай белги көрбөгөндүктөн, мени чындап мазакташ үчүн даярданып келиптир. Мен агайды мектепте окуп жүргөндө көргөн боюнча башка мамилем болбогондуктан жана эл ичинен ар кыл кеп уккандан улам ал кишини пейилимде анча деле жактырбайт элем. Ошон үчүн мен да белги түшпөсө экен деп тиленгем. А бирок буйруктан аттап өтүү, көрсө, мүмкүн эмес тура... Агайдын эки каруусуна вазелин сыйпап колумду койдум. 20–30 секунддан кийин колумду алып карадым да, түшкөн белгилерди көргөнүмдө таң калганымдан дем да тартпай калгандай болдум. Агай болсо ансыз да чакчайган көздөрүн чанагынан чыкчудай алайтты. Эки каруу-

¹ Трансценденттик абалга түшүү – Бүбү Мариям Муса кызы элдик табышчылык өнөрүн аркалап жүргөн кезде оорулуулардын дартын аныктоо үчүн пайдаланган ыкма.

² Астралдык белги – дене-достого илдетти так жана бат аныктоо жолу.

суна түшкөн белгилерден мөлтүрөп чыккан канды экөөбүз кыйлага үнсүз карадык. Сөздү мен баштадым:

– Агай, белги түштү, оң колуңузду сунуңуз, – дедим.

Оң колум менен тамырын кармап, сол колум менен маңдайынан төмөн көздөй кароого өттүм. Кайсыл жеринде эмне дарты барын карап, айтып берип аттым. Колум сүбөөнүн алдына, бөйрөккө тушташ келгенде, көргөнүмдү айтууга оозум барбай туруп калдым.

– Агай, бул жерде эмне барын айткым келбей турат. Колумдан келишинче дарылайм, алым жетпесе врачтарга кайрыласыз, – дедим.

Агай жаны өлчөөсүз кейигендиктен алаңдаган көздөрүн чакырайта тик кадап, сиркеси суу көтөрбөй сүйлөдү:

– Ал жеримде бөйрөгүм бар, бөйрөгүмдүн ташы бар, муну сизге айтпадым беле!

Ачууланып сүйлөгөнүнө менин дагы терим тартылып, анын сол колун бултуюп шишип турган көк боор тушуна койдум да, анан мындай дедим:

– Бөйрөгүңүздөгү ташыңызды айтканым жок, муногу катуу шишик жөнүндө айтып жатам. Бул качантан бери пайда болду эле? Врачтар эмне дешти эле?

Чондугу чынынын көлөмүндөй катуу нерсени агай колу менен кармап, таң калганын жашырбай, кайра менден сурады:

– Бул эмне? Мен өзүм биринчи ирет көрүп атам, ооруганынан тынч алып жата албайм. Кырымдан да, чалкамдан да жатуу мүмкүн эмес. Колдорумду чекеме койуп, көмкөрөмдөн тизелеп бир азга жатам, анан туруп басам, кайра олтурам. Айтор, жай алуум мнө мнө эмес. Врачтар бейректегі таштын оорусу дешкендиктен укол алып аткам, сиз жөнүндө

угуп, көрүнсөмбү деп келгем, деги эмне деген дарт? – деп кабатырлана сүйлөдү.

Мен жанагы сөзүмдү кайталап, алым жетишинче дарылап көрөм, болбосо врачтарга кайрыласыз деген пикиримди билдирдим.

Бул Улуу Күчтүн белгиси экенин агай да, мен да этибарга албай ушинтип сүйлөшкөнүбүз менен баары бир тагдырдын буйругуна экөөбүз тең баш ийип, ошол күндөн баштап мен ал кишини дарылаганга кириштим.

Агайдын мүнөзү абдан татаал, дегеле эч кимди, эч нерсени жактырбайт. Ар кыл дары чөптөрдүн кайнатмасын, ачытмасын, унтактап¹ тамакка аралаштырып бергендеримди абдан кылдат текшерип туруп кабылдайт. Адеп эле көргөндөгү түшкөн белгинин шарты боюнча бул кишиден баш тартууга, дарылабайм дешке акым жоктугу туталанткан менен, аргасызмын. Ошондуктан өтө этият мамиле жасайм.

Кандай суроо бербесин, баардыгына токтолбой шыр жооп берүүгө аракет кылам. Көрүнгөнүнө эки жылга чукулдап, оорусунан кыйла сергип калганына карабай алгач ирет келген кезиндей эле аяр мамиледемин.

Манас эпосунун миң жылдыгы болот деп театрдагы артисттери менен агай дагы кызуу даярданып аткан. Жумушунан абдан чарчагандан кийин кечки дарыланууга келиптир. Бир топ үндөбөй жатты. Жараатынын ириңин тазалап аткам, агай обдула берип, мага тигиле карап минтти:

– Ар бир элдик деген чыгарманын автору болгон, бирок аты аталбай унут калып, анан элдикке айланып кеткен. «Манастын» да автору болгон, кантип эле баардык эл чогулуп алып айтышсын.

¹ Унтактап – жанчып, майдалап, ундун абалына жеткирип.

Сиз медитация учурунда «Манастын» автору ким болгон деп билип бере аласызбы?

Мен тек гана ийинимди куушуруп койдум. Ички туюмум агайдын менин медитация жасаарыма ишенбей турганын сездирип турду.

Арадан бир нече күн өткөн соң, адам ынангыс окуяга туш болдум. Демейдегидей эле транска¹ түшүп маалымат алып аткан учурумда чочуганымдан кадыресе абалга келдим. Жумгалдын сөөк какшаткан шыржалаң суусун кечип, талбы, терекпи – айтор, бир дарактын бутагын кармап туруптурмун. Дал төбөмдө толгон Ай. Эрип төмөн куйулуп аткандай койуу агарган жарыктын ичинен сеңселген суйук сакалчан киши: «Чырагым, бутакты жылдырып койчу»,– деди. Ошол учурдагы абалымды түшүндүрүп айтып берүүм мүмкүн эместей. Эсимде сакталганы: суунун муздактыгы, койуу, айран сымал мунарык жарык, анан ошол жарыктын ичинде башы төмөн караган киши. Кыязы, тиги киши колумдан тарттыбы же таманымдан бир нерсе түрттүбү, айтор, суудан тик өйдө жеңил атылып чыкканымды билем.

Канча мезгил өткөнүн так айталбайм, кадыресе абалга келгенимде үйдөн кыйла алыс жерде экенмин. Көйнөгүм бел курчоомо чейин сыгып алма суу экен. Апрельдин ондорунан өтүп калганга карабай жерде ала-телек кар бар болчу, бирок үшүгөнүмдү сезген жокмун, дептеримди койнума катып ылдамдай басып үйдү беттедим.

Медитациядан кийин жазгандарымды чечмелеп олтуруп «лето-цифра» деген сөздүн бир нече ирет кайталанганына таң калдым. Эмне деген суроомдун жообу болду экен деп толук чечмеледим. «Кто автор произведения «Манас?» деген суроомо

¹ Транс – медитация маалындагы абалдын аталышы.

берилген жооп экен. Адабияттык жанрдын түрлөрү менен иши жок, карапайым аялдын билимсиз бул суроосу кийин ишенбегендердин чырагына май тамызып, куралына айланары анда ойума да келген эмес. Ошол билимсиз суроого берилген жооп «пето-цифра» деген сөз экен. Демек, бул сөздүн кыргызчасы «жай-сан» болуш керек деп ойлоп, агай келгенде ал кишиден:

– Агай, «жай-сан» деген сөздү билесизби? – деп сурадым. Агай:

– Кулагыма жылуу угулуп турат, ал эмне, жердин аты бекен же кишинин атыбы? – деди.

– «Манасты» алгач айткан кишинин аты экен.

– Балким, Жайсаң болуп жүрбөсүн?

– Жок, агай, лето – жай да, ал эми цифра – сан делет, демек, Жай-Сан, – дедим.

Сөзүбүз ушу менен токтоп, агай үйүнө кетти.

Ушул окуядан кийин июнга чейин медитацияга чыкпадым, сыягы, чочуп калсам керек. Июнда жайлоого уулум Таалайбектикине Шакин агайды үй-бүлөсү менен кошо көчүрүп бардым. Агайга уукоргошундун кайнатмасынан беришим керек болчу. Өзүм да 1989-жылдан бери ушул дары чөптүн кайнатмасын иччүмүн. Июлдун үчү күнү кечте «Сары-жонго» чыктым. Айдын алтынчы күнү болгондуктан табият менен жуурулушуп космикалык энергия¹ алууга абдан ыңгайлуу эле. Ойум бир чекитке тез эле топтолуп, дүйнө токтоп калды.

«Дүңк-дүңк» деген добуш угулуп, кочкул кызыл түстүү жарыкка оронгон узун бойлуу, суйдаң буурул сакалчан, оң колун алга сунуп, сол колу менен

¹ Космикалык энергия – ааламда тынымсыз агып турган, көзгө көрүнбөгөн, эч кандай прибор менен өлчөнбөгөн, бирок жандуу нерсенин баарынын энергиясынын эң негизги булагы.

жука боз чепкенинин этегин кайрып кармаган киши жайнаган кишилердин, аттардын өлүктөрүн аралап, күнгүрөнүп ырдап да, ыйлап да жүрөт. Коңурсуган жыт мурдумду өрдөп, жүрөгүм айланып кускум келгендиктен өзүмө келдим. Дептеримен кичинекей баланын тарткан сүрөтүндөй жазууну көрдүм.

Чоң түп жапалак арчанын жанында экем, бир тал бутакты кармап: «Кечирип койчу, ушул бүгүнкү көргөнүмдүн күбөсү болгон ушул бутакты сындырып алайынчы?» – деп өтүнүп, сындырып алып төмөн үйдү беттедим.

Эртең менен Шакин агай дарыланууга келди. Мен жараатын таңып атып түндөгү көргөндөрүмдү айтып бердим. Агай ошол көргөндөрүмдү сөзгө айландырып бере аласызбы дегенине башымды ийкеп «ооба» деген белги бердим. Эртең менен чечмелеп койгон ыр саптарын көргөздүм. Мен ал кезде ошол саптардын маанисин түшүнгөн эмесмин. Жөн гана узун-узун ыр саптары болчу. Агайдын колума бер деп сураганына көнбөй өзүм окуп бердим. Мага түшүнүксүз узун сап ырларды агай аябай толкунданып укту. Көздөрү бир башкача балбылдап, абдан таасирленгенине таң калдым. Эмне себеп болгонун билбейм, агайга майдан талаасын көргөнүмдү айтып атканымда уйкубезимдин тушу ысый түшүп, бир башкача абалга түшүп баратканымды сезип, шашып, агайдын жараатын таңып берип кетирдим да, анан туңгуйукка түшүп кеткендей болдум. Өзүмө келгенде күн түш болуп калыптыр. Түндөгү жазып келген белгилерди тамгага айланттым. Эртең мененки агайга окуп берген ыр тизмектерин кайра дагы түшүрдүм.

06. 07. 1995.

10чу А. К.¹

*Ээ, чырагым, көңүлүң бур, сырымды ук,
көөдөнүмдү жарып чыккан ырымды ук.
Кылымдарды карытып
үнүм баспай ырдап келем,
көз жашымды куюлтуп
мунум батпай ыйлап келем.*

*Эрөөл талаа майданын көргөн күндөн,
эс жыйып көз ачканы сырдуу үндөн,
көздөн жашым токтобой,
сөздөн оозум бошобой
ырдап келем үн баспай,
ыйлап келем муң батпай,
берендердин эрдигин,
Бегимдин кылган шердигин.
Жан кыйылган ушул талаа,
өзөн толгон өлүк жанга,
ажырап адамдардын денесинен
адашкан жан-досторду² сан жетпеген
түн-күнү көрүп турам, угуп турам,
кез болбойт тыным алып үнүм баскан.*

*Жүрөктү өрттөп жанды кейитээр
жер жайнаган мобу шейиттер,
набыт болгон Чоң Казатта эрендер
«Намыс корго!» деп багышкан энелер.*

*Ойум бузбай сөзүм тыңдап көөнүңө ал,
о, чырагым, шерлеримди көрүп ал,*

¹ 10 А.К. – ай жаңыргандан кийинки 10-чу күндүн кыскартылып жазылышы.

² *Жан-дос* – жан деген түшүнүктүн толук аталышы. Бул рухий термин. «Айкөл Манас» дастаны жазыла баштаганга дейре *жан-дос* термини эч кимге белгисиз болчу.

*эл эскерсин эрендерди жан кыйган.
Эсиңе түй айткан сөзүм бурбастан.
Тоодой болуп додолонгон куу сөөктөр,
топ жарышкан тирүүсүндө – күлүктөр.
Даңкан уруп туягынан от чыккан,
деми кызып таноосунан чок чачкан,
тулпар аттар Камбар-Ата колдогон,
туш келген таш упаранып кум болгон.*

*Жоодон өлүп ээси менен үстүндө,
жомок болгон бул куу сөөктөр тирүүгө, –
сай күлүктөр¹ Тулпар Пири колдогон,
сагызгандар көзүн чукуп кордогон.
Ак өтөгөн милдеттерин кезинде,
аргымактар арзыйт мактоо сөзүнө.
Тулпарлардын бул сөөктөрүн куураган,
түшүндүрүп урпактарга айтпасам,
тирүүлүктө так өтөшкөн милдетин,
тулпарлардын көөдөнүнө суу себемин.
Эрөөл талаа жери бөлөк, эли жат,
эрендердин сөөгү калган аманат.
Адам менен буудандардын куу сөөгү
аралашып жатат ээлеп дөбөнү.
Кагыраган куу сөөктөрдү аралап,
карегимден кан аралаш жаш агат,
Кыраандарды кыйган талдай сулаган,
кызыл тилим бүлөп ырга айланткам.
Түгөнбөгөн дастан-ырга айланса,
түбөлүктүү калк ичинен байралса,
эрендердин эрдиктерин, арттагы
эл унутпай, өрнөк алаар балдары.
Урпактары учун улап үзбөстөн,
улуу көчтү улантышаар деп күтөм.*

¹ Сай кыркыч – кынтыксыз күлүк.

*Ээн талаа, колотту
мекен кылган түбөлүк
э, чырагым, бул эрлердин дене-досу¹.
Үнүм баспай ырдап келем,
мунум батпай ыйлап келем,
берендердин шердигин,
душманга кылган эрдигин.
Көргөнүмдү көргөндөй,
ырдап өтсөм деп келем.
Журтума текши жеткенин,
тыңшап өтсөм деп келем.
Кылымдарды карытып,
мезгилдерди арытып,
урпактар ээй,
силердин камды жеп келем.*

(Жаңырган Айдын удаа эки бейшембиси).

¹ Дене – дос – дене деген түшүнүктүн толук аталышы. Бул да рухий термин жана «Айкөл Манас» дастанында алгач ирет белгилүү болду.

ТААНЫШУУ

2.8.1995

7чи А.К.

22° 1'34¹¹ 66° 42*^ç

Үй-бүлөдө түшүнбөстүк күчөп, дарылануубузду аягына чыгарбай жайлоодон түшүп келдик. Агай иш менен шаарга кеткен. Менде дарыланып жүргөн Гүлмира деген келиндин чоң апасы дүйнөдөн өтүп, ошол кишиге дуба кылыш үчүн Дыйкан² айылына баргам. Даарат алганы сыртка чыгып, күтүүсүз эле медитацияга чыгышым керек деген белгини туйдум. Кумганды аңыздын тосмосунун жанына койуп, туурадагы дөңсөөнү көздөй бастым. Кабырлардын жанынан өтүп баратканымда кандайдыр бир оор, күшүлдөгөн добуш эшитип, тула боюм дүрүлдөгөнүн сездим. Бирок ошол эле маалда тааныш караан колун оң ийиниме койгондо кадимкидей кубандым. Ийиниме коюлган колу аркылуу ийкемсиз селейген караанга жылуулугум кетип атканын туйдум. Эртең көрүнүп жүргөн эки-үч келин менен мазарга бармакмын. Төрөп алсак деп балага зарлаган ошол келиндер эмне үчүн эсиме түшкөнүн түшүнбөдүм. Ар бирөөнүн элеси көз алдыма келип,

¹ 22° 1'34¹¹ 66° 42*^ç – медитация учурундагы ааламдын өлчөм бирдиктери.

² Дыйкан – Жумгал районундагы айылдардын бири.

дилимде адатымча Теңирге жалынып, ушул бечаралардын зары угулуп, тилеги кабыл болсо экен деген ой келди.

Бир укмуш ажайып жерге келдик, шылдырттаган булактан уучтап ууртадым. Коңур добуш күңгүрөнүп ырдап атты, булактын шылдыртын муңканган куштун үнү коштоп тулкум эрип, ошолорго аралашып кеткендей болдум:

2.8.1995. 7чи А. К. 1¹ 35; 4¹ 26¹¹

*Ажайып толукшуган Айлуу түндө,
муңканган добушунду кулак какты.
Зар какшап перзент тилеп Жараткандан
куйулган ачуу жашың жанга батты.
Тилекти өзүң үчүн тилебестен,
бирөө үчүн зарлаганың мага жакты.
Күттүргөн Улуу Тогоол¹ тогоптур деп,
көзүмдөн туздуу жашым агып жатты.*

*Чырагым, эркек мүнөз атуулдугуң,
кебездей жумшак туруп катуулдугуң,
Башка үчүн азап чегип, жан кыйууга
баш тартпай – жүрөгүңдөн макулдугуң,
Көөдөндө каткан черим жибиттирди,
эненин ак сүтүнө киринттирди.
Кетирип жандүйнөмдүн көңүл кирин,
мен болдум өзүң күткөн Аппак Пириң.*

*Чырагым, уктуң беле уламышты,
эки дос – бир пендени түзөт деген?
Кеткенде жалган жайдан – түбөлүккө,
эки дос достук жибин үзөт деген?*

¹ Улуу тогоол – мезгилдин бир тизмеги бүтүп, экинчи тизмеги башталаарын билдирген белги кайсы бир жылдардын тогошуусу аркылуу көрүнүшү.

*Укпаган болсоң, демек, буруп назар,
уламыш сөздү тыңда чындыгы бар.
Күнүмдүк бул жашоонун сырдуу аягын
көрөсүң өзөгүнөн шол баяндын:*

*Эки дос сенин тулку бойундагы
экөөбү?.. Кел эмесе, талкуулайлы.
Акыл-эс, эркиң-күчүң, сезүү-туйум –
аны сен жан-досум деп керек туйуң.
Абалтан алаканы Аалам менен
адамдын акыл-эси жасап келген.
А тиги Жер-Энеде кала турган
адамдын дене-досун жерден алган.
Бир пенде эки достон турат деген
болумуш сөз төркүнү туура бекен?*

*Чырагым, эсиңе түй сөз аягын,
чындыгы төгүндөлгүс бул баяным.
Жан-досту дене-достон бөлгөн күнү
Жараткан ишке ашырат өз аянын.
Эки дос жөнүндөгү бул баяндын,
өзүңө эмнеликтен айтылганын,
далилдүү, бирок баарың байкабаган,
бир сырды, болжолдоорсуң, четин ачсам.
Сезбестен сырдуу жагын бир дагы жан,
сергиткич куралындай пайдаланган,
дайымкы уйку деген табышмактын,
Дилиңе синдирип ук жандырмагын.*

*Улуу Күч жандууларга тартуу кылган
уйкуну – кабар алчу кең Ааламдан.
Уйкунун кучагында калып дене,
узайт жан өткөн чакка, келер кезге.
Жан-достун көргөндөрүн сапар артып,
дене-дос түштөн көрөт уктап жатып.*

*Чырагым, уйку деген табышмактын,
чыгардым бар болгону чет-бучкагын.
Дене-дос, жан-дос жана уйку деген
дарс айттым ишти баштап сени менен.*

*Жолугам Ай жаңырган бейшембиде,
уйкуга дене-досуң кирген кезде.
Ээрчитип жан-досуңду өзүм менен,
кыдырып кең Ааламды сапар кезем,
туңгуйук табышмагын ичке каткан
түпкүргө – табияттын сыры жаткан,
жеткиче максатыма эңсеп келген,
жетелеп кыдыртамын Ааламды кең...
Ойготуп сезимдерди уктап калган,
окугун сыр чечүүнү – билимге кан.
Баштайлы иш башы деп ыйык жерде,
баардыгын унутпастан туткун эске.*

*Чырагым, укчу мобу таштын сырын,
жанында куурап жаткан баштын сырын,
шылдырап агып жаткан булак сырын,
муңканып таң атырган булбул ырын.*

*Баарынын сырын уккун, ырын уккун,
баарынын бугу чыксын муңун уккун.
Аялуу жандүйнөндөн орун берип,
сырларын ар биринин ыйык туткун.
Сен көргөн бул түндөгү аян булак,
суусунуң кангычакты кере жуткун.
Көрүнгөн кубулушту, ар бир сөздү
өзгөртпөй көңүлүңө бекем туткун.*

*Чырагым, өзүңө айтар узун сабак
сырымды катып келем кылым санап.
Көңүлгө бекем түйүп, жакшылап ук,
сыр чечпе эч бир жанга ылым санап.*

*Сырыңды ачып койуп нысапсызга,
кетпесин тартып алып, таштап сызга.
Төгүлтүп ырыскыңды, жолуң тороп,
мажбурлап Ак Пиринди алып коёт,
уулантып, жан-досумду каптаган зил,
менчиктеп дастанымды бир бузук дил.
Муну айткан Үмөт уулу Жайсаң деп бил,
унутпай бейшембиде дуба окуй жүр.*

*Улантып уламышты өзүм билген,
кыдырып кылымдарды сапар кезем.
Эрдигин, айкөлдүгүн бабалардын,
ээрчиген жан-досуңа ырдап берем.
Көз жашым Кудуретке жеткен белем,
кезиктим Тогоол тогоп сени менен.
Көөдөндөн сууруп чыгып журтума бер,
көмүлгөн ырларымды өзүм менен.*

*Кийинки кездери кезигип жүргөн Атанын жан-
дүйнөмө ушунча жакын болуп баратканын сездим.
Ушул жолу ийинимден колун алгандан кийин, мур-
дагыдай сенейбей, кадыресе эле кишидей ийкемдүү
болуп калганын туйдум. Коштошоор учур келген-
де, мурдагыдай чочуркап жүрөк түшмөк түгүл,
бөлүнүп кетким келбей турдум...*

*Өзүмө келгенде Гүлмира жаныма келип: «Ай-ий,
эже, кайда бардыңыз, аябай кабатыр болбодукпу?
– деп, эмнегедир көйнөгүмдү кармалап карады. –
Тосмолордон илинип айрылбай кантип өттүңүз?» –
деди ал таң калган добуш менен. Мен «Билсем ай-
тамбы» дегенден бөлөк үн катпадым.*

*Эртеси эртең менен Чаекке келип эле төрөбөгөн
келиндер менен мазарга кеттим. Мазардан келген-
ден кийин жогорку ыр саптарды чечмеледим.*

*Үлпүлдөп өчө жаздап үмүт шамы,
көп күттүм нээти таза зирек жанды,
ырдаган дастанымды менчиктебей,
түз айтаар пейли тунук асыл жанды.*

*Кыдырып Аалам койнун, издеп жайды,
кургабайт көздө жашым кыйнап жанды,
кылымдар көксөп күтүп келатамын,
аруу эне төрөсө деп бир Жайсаңды.*

*Сенин да ак тилегиң меникиндей –
сарыгып зар какшайсың перзент тилей,
төрөбөс, башка чукак¹ зайып үчүн,
басылбайт бала тилеп муңканган үн.*

*Ак уруп түнү бойу зикир чалып,
тайынып ыйык жерге шамың жагып,
жетсе деп Жаратканга зар тилегим,
жалынып жан тилейсиң курман чалып.*

*Ак тилек, байкадыңбы, кабыл болот,
ал чыкса жандүйнөңдөн жүрөк жарып.
Чырагым, тилегибиз бирге болсун,
кут түшүп бир зарлууга бакыт консун.
Төрөлгөн балканактай аппак уулга,
дуба айтып Жайсаң деген атты койсун.
Өмүрү ал Жайсаңдын узун болсун!
Ырысы аягына мелт-калт толсун!
Тили так, күнү-түнү дастан айткан,
чаалыгып-чарчабаган буудан болсун!*

¹ Чукак – тукуму аз же жок.

Эки жолку медитациянын маалыматтарын Шакин агай шаардан келгенде окуп бердим. Агай жаткан ордунан өйдө туруп, колумду кыса кармап толкунданып:

– Сиз ушул ырды толук алып берсеңиз мени гений кыласыз! – деди. Мен үн катпай карап турдум да ичимден: «Ушул жазуучулар апенди болушат бейм, болбосо мен дары катары колдонгон бул узун сап ырларга мынча кубанып, гений кыласың демек беле?» – деп ойлодум.

ОН ЖАЙСАҢ

31.8.1995-ж. 6чы А. К. 29°21'51¹¹

Үй-бүлөдөгү жаңжал чегине жете курчуп, онунчу класста окуй турган кызым экөөбүз үйгө жатпай аңыздарда, жаңы салынып аткан тамыбыздын полунун астына кирип түнөп жүрдүк. Өзүм үчүн эмес, кызым үчүн көп корктум. Эси жок тентектерге кабылып маскара болбосо экен деп түнү кирпич ирмебей таң атырчумун. Ушундай кыйналган күндөрү эмне деген нерсеге туш болдум, мунун аягы кандайча бүтөр экен деп санааркачумун. Баарын токтотуп, көнгөн нугума түшсөм деген оюмду тээ көңүлүмдүн теренинен бир үн: «Эми артка кайтууга болбойт!» – деп тыйып салчу. Мындай кездерде көңүлүмдүн бөксөсүн толтурган – Жайсаң Атага кездеше турган жаңырган айдын бейшембилери.

30-августтун түнүн кирпич ирмебей өткөрүп, кечти чыдамсыз күттүм. Күүгүмдө Жайсаң Атага суу атап, шам жагып, дуба айтып койуп талааны көздөп чыктым.

Дайыма медитацияга чыкчу Жаманталаадагы¹ мерчемдүү жерге жакындап калганымда киндик

¹ Жаманталаа – Чаек айылынын четиндеги чоң талаа.

тушумдан саал өйдөрөөк жерим чок баскандай
ысый түшүп, баятан бери самандай сапырылып тын-
чымды алган ойлор кайда кеткени белгисиз, дүйнө
бир ордунда токтоп калгандай тымып, көгүш-жа-
шыл жарык оронгон Жайсаң Атанын карааны жа-
нымда турганын көрдүм. Жумшак коңур үндүн таа-
сириби же кубулган жашгылтым жарыктыкыбы,
айтор, көшүлүп мемиреген тынчтыкка бөлөнүп тур-
гандаймын.

Жагымдуу коңур үн куйулушкан сөз тизмегин
чубоодо:

31.8.1995. 6чы А. К. 1¹ 47¹¹

*Дуба окуп ар бейшемби үзгөрүлбөй¹,
күтөсүң өз канымдан бүткөнүңдөй.
Мен дагы шашыламын кездешүүгө,
сен мени кусаланып күткөнүңдөй.*

*Чырагым, чарчаганың, азган түрүң,
түйшүгүн тартканыңда тирүүлүктүн,
көтөрө албагандай көрүнбөчү,
күнүмдүк жашоодогу сыноо жүгүн.*

*Чыгарып ар нерседен туура бүтүм,
жакшылык-жамандыкка даяр күтүн.
Өтөгөн кыска өмүрүң сая кетпей,
бүткөргүн эртеңкини мына бүгүн.*

*Алыс бол кур санаанын тузагынан.
Тилей көр өмүрүңдү узагынан.
Бир күндүк жарыкчылык кымбат болот,
миң күндүк караңгынын кучагынан.*

¹ Үзгөрүлбөй – унутпай, үзгүлтүксүз.

*Сен баскан Ак Мунарык – аппак жолуң,
Жараткан тартуу кылган эмдүү колуң –
баркыңдын баалуулугун түшүрбөгүң,
аярлар¹ арасында – сенин ордуң!
Көңүлдү жубатуу эмес айткан ойум,
көөдөндө түз сурооңо берген жообум.
Кана, анда, сыр баянды уланталы,
карегим, көз жашыңды аарчып койгун.*

*Эскертем, ырдап келем кылым санап,
эстүүнү эси жоктон айрып карап,
кечире албай койдум эзелтеден,
ырчыны ырдап жүргөн эптеп жамап.*

*Сырдашкан адамың ким? Аяр карап
көрө бил жандүйнөсүн сынап-талдап.
Кор кылып ырларымды койбос бекен?
Колуна нысапсыздын тийип барак?*

*Өткөндөн Жайсаң Атаң кабар салат,
өздөштүр – бул сен үчүн аян сабак.
Тизмектеп ар бир сөздү ирет менен,
өзгөртпөй урпактарга айтып берсең.*

*Сага бул тапшырманы берген – Жайсаң,
салмагы оор жүктүн ийниң баскан.
Журтума бурмалабай жеткиргин деп,
өзүңө ишеничим артып турам.*

*Кылымдар уламышты улап келем,
кынаптап ыр тизмегин кынап келем.
Ураган Улуу Дастан Ак Сепилин,
урпактар, силер үчүн курап келем!*

¹ Аярлар – алдын-ала айта билүүчү адам.

*Жомок деп силер билген бир чындыктын,
жоготпой бир да сабын ырдап келем.*

*Өткөрүп эчендеген доорлорду,
кечээги чындык бүгүн жомок болду.
Жомокко айлантылган чындыкты шол,
журтума жеткирүүгө жардамчы бол.
Эрдигин элибиздин баяндаган,
Эр Манас жөнүндөгү Улуу Дастан,
элиме эргүү менен көркөм айткан,
ээлерин, ар бир доордо, ырым тапкан.*

*Аярдан алдын ала аян алган,
кылымдар тогошордо көзүн жарган.
Кабардар эмсээк эне¹ – перзентине,
койдурчу азан айтып атын Жайсаң.*

*Жүгү бар мойунунда доор арткан,
жан этин², эмсээк эне тапкан, баккан.
Ал бала баралына келген кезде,
айтуучу күнү-түнү Улуу Дастан.*

*Калайык суусун кана ырын жуткан,
кайтышпай үйлөрүнө дастан уккан.
Унутуп уйку деген эмне экенин,
узун түн кеп салышчу улуулуктан.*

*Кадимки тоо суусундай күр-шар аккан,
кайтоолдоп³ бир да сабын кайрыбастан,
калыпка куюлгандай ыр саптары,
кары-жаш, уккандарга бирдей жаккан.*

¹ Эмсээк эне – эмчи-домчулукка шыктуу, колу жеңил.

² Жан этин – баласын.

³ Кайтоолдоп – кайталап.

*Кылымдар улам алга жылган сайын,
өзгөртүп элин-жерин, суусун, сайын,
өзгөрдү адамдардын пейили да –
мезгилдей алмаштырган кышка жайын.*

*Жараткан Жайсаңдарды сейрек берди,
пир туткан ыйык ырды – сейректеди.
Бурмалап, атын буруп элдин-жердин,
таза ырчы жаңы доорго сейрек келди.*

*Урпактар, кайрыламын баарыңарга,
улуу сөз наркын билген карыңарга.
Улуулугун журтуңдун урматтай бил,
доо кетирбей ар-намыс, салтыңарга!*

*Отурам көңүл буруп кечээгиңе,
доордун эленип көр элегине.
Неликтен сакталганын талдап көргүн,
Элеси Эр Манастын эл ичинде.*

*Арбагын Эр Манастын сыйлабастан,
чыкты го жалган дечү араңардан.
Айкөлдүн жашаганын төгүн дебей,
тереңдеп издегиле дастанымдан.*

*Жалган деп төгүндөбөй жомокторду,
жакшылап изилдесе өткөн доорду,
ошондо көрөсүңөр, урпактарым,
жомокто бар экенин чындык орду!*

*Чырагым, уккандарым узак тебе,
унутуп каламын деп кайгы жебе.
Тизмегин ак берметтей тизип берем,
Жайсаңдар «Манас» айткан – канча эле?*

*Жаңылыш, жалган болуп калат дебе,
угузбайм улуу журттан куру жеме.
Сөзүмдү бекемдөөгө сунамын кол,
сен дагы бекем болгун, колунң келе!*

*Эсимде, «Айкөл Шердин жаш курагын
келмекчи канчага?» – деп сураганың.
Салгының анда эми сөзүмө серп,
сүргүнүң жаңылбастан так эсептеп.*

*Кылымдар кылым менен тогошордо,
төрөлчү ырчы Жайсаң дал ошондо.
Төрт кылым бир да Жайсаң төрөлбөгөн,
ага эми Жайсандардын санын кошсо,
кошулган ушул сандар канча болсо,
Айкөлдүн туура жашы дал ошончо!*

*Эң алгач элибизге «Манас» айткан
үйшөндөр Үмөтүнүн уулу Жайсаң.
Кошулган бала күндөн Айкөлүнө,
бири эле кырк чоронун арасынан,
«Сөз баккан чебер ырчы, чечен» – деген,
баа алган Бакай аттуу абасынан.*

*Жарыгым, эсиндеби, алгач ирет:
«Жылдырчы жүзүң тоскон бутакты», – деп,
шыргалаң сууну кечип турганында,
шагынан байтеректин түшкөн Шоола?*

*Ичинде шол Шооланын бүлбүлдөгөн,
иреңи карт акындын, жашын төккөн.
Шоолага чулгап сени ошол тейден,
кошулуп кеткениңди өткөн менен?*

*Боздогон андагы үн эсиндеби,
бошоткон муун-жүүндү, сезимдерди?*

*Чырагым, ошондогу көргөндөрүң –
көрүнүш – Чоң Казаттын кезиндеги.
Сен уккан мундуу добуш, ыр саптары –
кайгы-муң жаңырыгы сезимдеги.*

*Мына мен, ошондогу ырчы Жайсаң
«Манасты» эң биринчи элге айткан.
Журтунун жүрөгүндө сакталсын деп,
эрдигин баатырлардын ырга айланткан.*

*Мерт болгон шол казатта нечен берен,
келбестир эрдигине эч нерсе тең.
Тоо болгон өлүктөрү Итөлбөстү¹,
түбөлүк жайы кылып мекендешкен.*

*Өрттөнүп, өксүп-күйүп ырдап келем.
Ырымдын ар бир сабын талдап терем.
Улантып урпактарга жеткирсем деп,
утуру бир Жайсаңга орун берем.*

*Өмүрү кээ Жайсаңдын кыска болду.
Кай бири кылым жашап жүзгө толду.
А бирок баардык Жайсаң бирдей ырдап,
ар бири чындыкты айтып, калп кошподу.*

*Айтышса ыр-дастанды күнү-түнү,
арбачу уккандарды мукам үнү.
Элине дастан айтып жаткан кезде
эрлердин арбактары коштоп жүрчү.*

*Эмики ырчы Жайсаң кезектеги,
экинчи Жайсаң болот эсептеги.
Эң эле кызык жери бул ырчынын –
ысымы Үмөт уулу Жайсаң делди.*

¹ Итөлбөс – Чоң Казаттын негизги согуштарынын бири болгон жер.

*Элибиз айрып бөлбөй экөөбүздү,
ырчылык кудуретин бирдей көрдү.
Алгачкы «Манас» айткан Жайсаң дешип,
атакты экөөбүзгө бирдей бөлдү...*

*Жашарган жаңы муунда жаңы элге,
жаңырган бир кылымда жаңы жерге,
эрдигин эрендердин эл коргогон,
элирип күндөп-түндөп ырдаар эле.
Эстебей көр тирликтин кур түйшүгүн,
калгандай жылбай токтоп дүйнө бүтүн,
калайык тыңдаар эле каны кызып,
ал кезди кечиргендей баштан бүтүн.*

*Бир боорум ошол Жайсаң – каныбыз бир,
бөлүнгөн дене-достон жаныбыз бир
болсок да,
экөөбүз эки башка Жайсаңдарбыз,
тутушкан улуу ырды – ыйык деп Пир.*

*Бир калыпта чыккан жумшак коңур үн күтүү-
сүз тымып, денем ток ургандай «дирт» деп, башым
чыңылдап, кускум келип атыптыр. Айлана көзгө
сайса көрүнгүс караңгынын кучагында экен. Төмөн
Чаектин оозун көздөй түшүп бараткан машинанын
үнүнөн бөлөк добуш угулбайт. Кыйладан соң өзүмө
келип, эмне болгонун түшүнө албай дендароо абалда
турдум. Бир топто барып, жанагы машина жаным-
дан чукул өтсө керек, ошого чочуган окшойм деп
ойлодум. Ордумдан туруп үйдү карай илкий бастым.
Жазгүлдү Нургүлдүкүнө барып жатып ал дегем,
шаша турган жөнүм жок, таң ата жетсем болду деп,
медитация учурунда көргөндөрүмдү эсime салган-
ча жай басып бараттым. Жайсаң Ата менден эмне
талап кылып атканын дагы деле түшүнө албадым.*

Таң ык салганда үйгө кирип, дептердеги белгилерди сөзгө айлантып чечмелей баштадым. Чынымды айтсам, сөздөрдүн маанисин анча түшүнгөн жокмун. Агай келгенде окуп бердим, анан ал киши алып окуду. Өзүм окуганга караганда агайдын окуп бергени сезимиме тагыраак жеткендей болду.

Медитация учурунда көргөндөрүмдү даана эсиме тутам. Көбүнесе дары чөптөрдүн аттары, өлчөмдөрү кандай ооруга кайсыл чөптү канча өлчөмдө кошуу керектиги айтылат. Жайсаң Атага кезиккенден бери жазыла баштаган узун ыр саптарды болсо Шакин агайга берилген дары катары көрөм. Ырдын маанисине анча деле көңүл бурбайм. Ал эми агай ырларды окуганда көздөрү жайнап, бетине кан чуркап, оорусун эсинен чыгарып таштап, жалаң ошол ырдын айланасында гана сүйлөй берет. Мен манасчылардын биринин да, «Манас» эпосунун бир да сабын окубагандыгымдан улам, агай эпос жөнүндө айтканда мен тек гана уккандан башка сөз кошпойм. Ал эми ушул кездешүүдөн соң Жайсаң Ата мага «Манасты» айтып бергени жатканына күмөн кылбай калдым. Бирок мунун зарылдыгы барбы? Же... агай оорусунан сакайып кетсе Саякбай, Сагынбай аталардын варианты боюнча чыккан бир нече томдук эпосту кайталоонун кажети деле жок болсо керек деп да кээде ойлоп коём.

6.9.1995. 12чи А. К. 14⁰ 12¹ 42¹¹

Өткөн медитация учурунда Жайсаң Ата манасчы Жайсаңдар жөнүндө айткандарынын уландысын угуш үчүн талаага чыктым. Тийиштүү шарт жасалгандан көп өтпөй ар кыл түстөгү жарык арасынан Жайсаң Атанын карааны суурулуп чукул келди. Коңур жумшак добуш салып ырын улады:

*Кезекти Сыртпай уулу Жайсаң алсын.
Эскерип эл ичинде аты калсын.
Ырчынын балбылдаган нур жылдызы,
өчпөстөн түбөлүккө көктө жансын.
Ырлары куйулушкан бермет эле,
жалгандан эрте кеткен бул Жайсаңдын.*

*Атасы – Сыртпай – шері аргындардын.
Туу кылган түмөн аргын эр Сыртпайын.
Энеси – кайыппери Нуркыз сулуу,
тандаган адамзаттан өз жубайын.*

*Айчырай пери кызды Нуркыз деген,
багынткан Сыртпай чечен сөзү менен.
Эр жүрөк, пейли кенен жоомарт шерди
эч кимге теңебеди Нуркыз пери.
Аларга назар буруп Көк-Теңири,
аябай, не тилесе баарын берди.*

*Аздектеп сөздүн наркын, кудуретин,
адамга баш байлаган Нурперинин
арманы болмок эмес, атаганат,
убайын көрсө жалгыз перзентинин.*

*Бир сырдуу, көп өнөрлүү кайран чечен
жаңылган Жаратканга бир жеринен –
тилебей жалгызына узун өмүр,
тукумсуз бул жалгандан өтүп кеткен.*

*Бул Жайсаң – төртүнчүсү, төп төрөлдү,
канынан оргуп, ташып ыр көрөңгү,
олтуруп Кыр-Дөбөдө «Манас» айтса,
добушу термелтүүчү бүт өрөөндү.*

*Аралаш чогуу жүрөм, көрөм дечү
хан Бакай, кырк чоросун, Эр Төрөмдү.
Чаалыгып-чарчабаган тулпар эле,
көп жашап, ыйык тутту ыр өнөрдү.*

*Атасы – Үйшөндөрдүн Солобо бек,
айтканы алдын ала келүүчү төп.
Апасы – алтын саамай Бүбү Жамал,
капкактуу¹ бойдон эне төрөгөн дейт.*

*Жайсаңдын ата-энеси Теңир сүйгөн,
бөтөнчө жаралышкан пенделерден.
Экөө тең касиеттүү аяр болгон,
жамандык-жакшылыкты мурун сезген.*

*Андыктан төрөлүүчү перзентинен,
алышып аян кабар түштөрүнөн,
Жараткан Кудуретке тооп кылып,
Жайсаң деп ат энчилеп күтүнүшкөн.*

*Жайсаңы Касымбайдын – бешинчиси,
Жараткан аябаган ыр энчини.
Бул дагы талыкпаган манасчы эле,
ырында, пейлинде да жок кемтиги.*

*Көөдөндү жарып добуш – кызыл тили
көркөмдүү сөз берметин кылдат тизди.
Тукумун үйшөндөрдүн улантуучу,
туулган кыска болуп гүл өмүрү.*

*Алтынчы ырчы Жайсаң чаалыкпаган,
айтыштан Улуу Дастан талыкпаган.
Айтайын ким экенин ата-теги,
атасы – үйшөндөрдүн Калысбеги.*

¹ Капкактуу – кээде айрым бир ымыркай жалтырак тунук түстөгү челкабыктын ичинде туулат. Ал челкабык баланын тонунун ичиндеги катмар. Андан бала дапдаана көрүнөт. Мындай баланын төбөсүнүн тушунда баштыктын жыйрылган оозундай болгон из болот. Дал ошол изди күмүш шакек менен тешип, баланы алып чыгыш керек. Кичине эле кечиксе бала тумчугуп калышы мүмкүн. Ушундай төрөлгөн балдарды капкактуу бала дешет. Орус элинде «рожден в рубашке» деп аталат. Ал жалтырак челкабыкты сүткө жууп, кургатып, ушалап жумшартып, бүктөгөн соң чайырдын ичине бекитет да, кайыш кутучага салып, балага тумар катары тагып коюшат. Бул Теңирдин берген кийими өзүн өмүр бойу сактап жүрсүн деген ырым болуп эсептелет.

Тукурса бир чагымчы кайнап кеги,
тууралап, араздашкан тууган элди,
тып басып жараштырып койор эле,
түз сүйлөп, таамай айткан калыс кеби.

Жетинчи ырчы Жайсаң жайын айтсам,
жеткилең, өтө чебер дастан айткан.
Жалгызы Жамгырчынын бул манасчы,
кадимки хан Кошойдун тукумунан.

Өнөрүн чагылдырчу ар бир сөздө,
өксөткөн Чоң Казатты айткан кезде,
ачык күн борошолоп бир заматта,
айланып жааган жамгыр аппак карга,

короодо койлор үркүп үйгө ыктап,
корккондон куйрук кыпчып ит кыңшылап,
шондон соң келаткандай элди жоо чаап,
шаркылдап-тарсылдаган добуш чыгат.

Атылган мылтык үнү кулак жарып,
айгайлап, «Эр Манастап!» ураан салып,
даңылдап доолбастын каккан үнү,
денени дүркүрөтүп чабыш сүрү,

карсылдап найза сынып, «каңгыр» деген
калкандын үнү чыгат кылыч тийген.
Күртүлдөп көмөкөйдө ооздуктар,
кишенеп жер чапчышат буудан аттар.

Чуу түшүп кадимкидей жер жаңырып,
тапталып кардын үстү, изи калып,
көз көрүп, кулак тунган ызы-чуудан,
көпчүлүк жака кармап кол куушурган.

*Таңданткан уккан-көргөн калайыкты,
теңдешсиз манасчы эле кайран Жайсаң.*

*Чырагым, угуп тургун, азыр айтам,
Жайсаңды сегизинчи, «Манас» айткан.
Сезимтал, өтө чебер ырчы эле,
аз жашап артында көп сөзү калган.*

*Атасы Асылбала – нойгуттардан,
сынчы эле акылга бай, сөзгө сараң.
Энеси – Уулкелсин кошокчуга
коштуруп баатырларды – эл тыңшаган.*

*Ал анан өз башына түшүп кайгы,
алдырып жалгыз уулун, күйүп жаны,
адамдан эмес таштан жаш чыккандай,
акыркы ирет кошот безеп таңдай.*

*«Күйүтүн өзгөлөрдүн өздөй көрүп,
кошконум өктөө кылып, жашым төгүп,
Кудурет буйругуна жакпаган бейм,
кусурун тартып турам – ботом өлүп!*

*Жазууңа наалат айтып тартып турган,
жазаңа мойун сунуп, тобо кылам», –
деп кошуп, касам айтып Уулкелсин,
кошогун андан кийин кошпой калган.*

Үн басылып, Жайсаң Атанын карааны жарык-ка чүмбөттөлүп, түркүн түс жарык кырды ашып көрүнбөй калды. Ай бешим болуп калыптыр. Турган ордумду болжоп, төмөн айылды көздөй бастым. Аябай солкулдап ыйлаганымды эми гана байкап, эмнеге көз жашымды төккөнүмдү эстей албай койдум. Үйгө келип дептеримдеги белгилерди

чечмелөөгө олтурдум. Белгилер ыр саптарына айланып, маанисин түшүнгөнүмдө түндөгү көз жашы-ма тумчугуп Уулкелсин апанын күйүтүн тең бөлүп, Талантымды¹ эстеп жандүйнөм зырылдап, заманам тарыды.

8. 9. 1995-ж. 14чү А. К. 4° 23¹ 42¹¹.

Жайсаңдар баянынын уландысын угуш үчүн экинчи күндүн түнүндө кайра талаага чыктым. Шарт жасалып, жарыктын ичинен суурулуп чыккан Жайсаң Ата тогузунчу, онунчу Жайсаңдардын баянын айтып: «Ушуну менен дастанчы Жайсаңдардын баяны бүттү», – деди.

*Кезекте – тогузунчу ырчы Жайсаң
карытып бир кылымдын белин ашкан.
Пир тутуп ырчылыкты бала кезден,
токсон жыл талыкпастан дастан айткан.*

*Атасы – дастан айткыч Молдобасан
аш-тойдон, кыз оюндан кур калбаган.
Комузда кол ойнотуп ырдаганда
кайдыгер бир да пенде туралбаган.
Тамаша ыр ырдаса комуз күүлөп,
уккандар дуулдашчу коштоп сүрөп.
Армандуу обон созсо, аны коштоп,
айрымдар ыйлаар эле кошо боздоп.*

*Аш-тойдун көркү болгон акын менен
артынан калбай дайым ээрчип жүргөн,
акындын кичинекей уулу Жайсаң,
атасын туурап ырдап – эл кубанган.*

¹ Талант – Бүбү Мариямдын кенже уулу. 1989-жылы 20-декабрда аскерде жүрүп кокустуктан улам каза болгон.

*Тогузга толгон кезде Жайсаң жашы,
Торгундун¹ берилиптир жылдык ашы.
Жайсаңын кошуп алып Молдобасан,
жар айтып, башкарыптыр ошол ашты.*

*Комузун шаңкылдатып Молдобасан,
коңгуроо добуш менен жарыя айткан.
Алаксып көпчүлүктө байкабаптыр,
Жайсаңын ала качса азоо кунан.*

*Ойт берип азоо кунан алыс кетип,
кыр ашып Жылгындуунун суусун кечип,
карышып, тизгинине алы жетпей,
жыгылып жаш баланын шайы кетип,*

*эс алып бир оокумда көзүн ачса,
жатыптыр суу ичинде аралчада.
Баланы тегеректеп турушуптур,
кырк чоро, Айкөл Манас, Бакай аба.*

*Көтөрүп жерден бирөө жаш баланы,
көк майсаң чөп үстүнө алып барды.
Кочуштап суу жуткузуп, жүзүн чайып,
«коркпо» деп, маңдайынан сылайт аны.*

*Эс-учун толук жыйган кезде бала,
эңкейип аппак сакал Бакай аба
жеткирип койушарын айтат экен,
жаш бала ушул күндөн «Манас» айтса.*

*Ошентип кисесинде¹ калтасынан,
оозуна толо уучтап таруу салган.*

¹ Торгун – жоокерчилик замандагы көрүнүктүү баатырлардын бири.

² Кисе – жоокердин белкуру. Анын көп чөнтөктөрү бар.

*«Оомийин, «Манас» айткын ушул күндөн» – деп,
обого колун созуп бата кылган.*

*Андан соң атказдырып кунанына,
аштагы али бейкам атасына
жеткизет. Ошол күндөн токсон жылы
жаадырган ыр берметин эл-журтуна.*

*Тоздурбай дастан наркын ыйык туткан,
томкоруп бир кылымды, жүздөн ашкан.
Армансыз болбойт беле, атаганат,
айтылып эл ичинде калса Жайсаң.*

*Чырагым, эң акыркы ырчы Жайсаң,
гүлү дейм Жайсандардын «Манас» айткан.
Бийикте балбылдаган Чолпон болчу,
теңдешсиз чебер эле дастан айткан.*

*Комузун күүгө салып, сыбызгыган
муңайым добуш созсо ыры жааган,
агылып мүрөк сымал жылжып басаң,
ал анан тоо суусундай атырылган.*

*Ыр эле ар бир мууну, бүт тулкусу,
дем чыкса аба чыкпай – ыр куйулчу.
Чачынын ар бир талы башындагы
жел жүрсө, ага ыргалып ырдап турчу.*

*Ырлары – мөлтүр булак оргуп-ташкан,
ысыкта чаңкооң канган кере жутсаң.
Жалгызы Жаңыбайдын – үйшөндөрдөн,
көз тийип, эрте кеткен бул жалгандан.*

*Жарк эткен чагылгандай көктү жарган,
жалганда кайталанбас бир жаралган,*

*бул Жайсаң онунчусу Жайсаңдардын,
ыйык ыр, Улуу Дастан Пирин туткан!*

*Аттары Жайсаңдардын болду тамам.
Он эле Жайсаң аттуу – «Манас» айткан.
Бул күндө бири дагы эскерилбейт,
эрдигин баатырлардын ырга айланткан.*

*Аталбай бир да Жайсаң «Манас» айткан,
көмүлүп ыры менен унутулган.
Чырагым, түшүндүңбү себептерин,
төгүлгөн көз жашымдын жүзүм жууган?*

*Жай бербей нечен кылым тынчым алган –
Жайсаңдар дастандары унут калган.
Жарыгым, өзүң уккан ушул баян –
белеги урпагына Жайсаңдардан.*

*Чырагым, байкадыңбы, Жайсаңдардын
кимдерден, кай уруудан тараганын?
Уругун кандай атайт ушул күндө
уланткан үйшөндөрдүн тукумдарын?*

*Ыр Пирин ыйык тутуп аздектешкен,
ырчылар эл ичинде бардыр нечен.
Алардын чыгаандары төрөлүшкөн,
уруунун атын эмне дешет экен?*

*Жаңыбай, Акматаалы ким экенин,
замандаш эли-журтуң билер деймин.
Ушулар төрөлүшкөн урук үчүн,
Ыйык ыр, Улуу Дастан Пир экенин
түйүнүн табышмактын өзүң чечсең,
кубантып ырчы атаңды койбойт белең.
Таппасаң табышмактын жандырмагын,
эмдиги кездешкенде айтып берем.*

Жайсаң Ата кезиккенден бери өтө көп өтүнгөнү – ага жолукканымды эч кимге айтпа дегени. Ал эми менин Шакин агайга айтпай койушум мүмкүн эмес. Биринчиден, эгер агай «Манасты» эң алгач ким айтканын билип бериңиз» дебесе, Жайсаң Атага кездешет белем, жок беле? Экинчиден, дастанды агайдын оорусунун дарысы катары көрөм да.

Демек, агайга айтпай койо албайм. Алгачкы ыр саптарын түшүргөнүмдү көргөзгөндө Жайсаң Ата каршы болуп, менин талмам кармаган. Кийин андай абалга туш болбодум. Ошон үчүн агайга айтсам болот экен деген ойго бекигем. А бүгүн Жайсандарды баяндап бүткөндөн кийин, айтпа деген сырды болбой айтып жүргөн кишин ким деген сууроосун берди. Мен абдан ыңгайсыз абалда калдым. Кыйладан соң гана агай жөнүндө узак сүйлөп, анын ичинде кири жок, аруу дил, адамгерчилиги бийик, пенделердин ичинде теңдеши жок, жетинчи сезимден¹ орун алган адам экенин айттым. Эгер туура эмес кылып, ката кетирсем кечириңиз дедим.

Жайсаң Атанын коңур үнүн комуздун капкагынын такылдаганындай добуш коштоп ырдаган бир нече сап ыры обону менен эсимде сакталып калды. Үйгө келип белгилерди чечмелегенде ошол саптарды көрүп өзүмдү жаман сездим.

***Чырагым, жүрсөң боло капа болбой.
Түйшүгүн бул жалгандын унутуп кой.
Угайын, ким экенин айтып берчи,
адамдын сени менен бөлүшкөн ой.***

¹ Жетинчи сезим – негизи адамда алты сезим бар. Бул жерде ошо алты сезимдин да тереңирээк бөлүгүнөн, жетинчи катмарынын, т.а. өтө сыйлуу, урматтуу жайынан деген мааниде.

*Сен аны аруу дейсиң эч кири жок.
Сен аны бийик дедиң пейили ток.
Жетинчи сезимиңден орун алган,
пендеден жалгыз дейсиң теңдеши жок!*

*Чырагым, көргөн жокмун чоң катаңды,
чын айтсам, кубандырдың ырчы атаңды.
Болжолум туура чыгып толкуп турам,
берипсиң сөз ээсине¹ ыр-дастанды.*

*Болгула жарыктагы өчпөс шамым.
Маңдайда кош карегим, кош чырагым.
Атымды, дастанымды элим уксун,
силерден, саябандуу кош чынарым.*

*Чырагым, бул Ак Шоола бүткөн Нурдан,
бир талы мени минтип кармап турган –
бул жиби өткөн чактын, келер кездин,
мезгилди бириктирип из улаган.*

*Кубулган бул Ак Шоола – Жайсаңдардан
келаткан учугубуз тукум кууган,
Ширелген Нурларына Ай-жылдыздын,
шык берген кандашына, айтчу дастан.*

*Учугу үйшөндөрдүн – ушул Шоола
уланат учун үзбөй кылымдарга.
Жиптери чачыраган Ак Шооланын,
издешет араңардан урпактарын.*

¹ Сөз ээси – Жайсаң Атанын учурунда жазуучу деген сөз болгондуктан сөз менен дайым иштеген адамды – Ш. Эсенгуловду ушинтип атаган.

**Бир талы кимге түшсө, демек, анын
билебиз каныбыздан жаралганын.
Мен көрдүм сен сыйлаган Шарыпкулдан,
мына шол бир тал жибин Нуршооланын.**

Анан агайдын азан чакырып койгон аты Шарыпкул экендигин айткан Жайсаң Атанын саптарын чечмеленгенде таң калуумдун чеги жоктой туюлду. Жайсаң Ата Шакин агайга сырды ачканыма нааразы болмок түгүл, ыраазы болуп: «Берипсиң сөз ээсине ыр баянды», – дегенине кубандым.

Ал эми агайдын аты Шарыпкул экендигин айткан ыр саптарын өзүнчө жазып алып бардым да, анан таң калганымды жашырбай: «Сиздин атыңыз Шарыпкулбу?» – деп сурадым. Суроомо агай деле мен сыяктуу таң калганын адаттагыдай алая түшкөн көздөрүнөн баамдадым. «Ооба, а эмне үчүн сурадыңыз?» – деди жүзү тамылжып. Мен өзүнчө баракка жазылган Жайсаң атанын агай жөнүндөгү ырын сундум. Агай окуган соң өңү жанагыдан да албыра мындай деди: «Мен төрөлө элек кезимде эле Куйручук ата апамга бата берип, «Уулдуу болуп атын Шарыпкул койгула» дептир. Эжелеримден кийин көрүшкөн ата-энем ырымдап кулагымды көзөшүп, Шарыпкул аташыптыр. Атам репрессияланып, документтерибиздин баарын апам жоготуп койуптур. Менден улуу Бурмакул эжемди Букен дешип эркелетип чакырышып, а мени ага окшоштуруп Шакин деп жүрүшүп, ошого көнүп калгандыктан, кийин документтеримдин баары тең Шакин бойдон толтурулган. Ал эми Шарыпкул дегенди бул күндө баарыбыз тең эле унутуп койгонбуз, тобо десе!» – деген үңү ишенкиребегендей чыкты.

НУР КЫЗДАР

10.9.1995-ж. 16чы А. К. 28⁰ 1¹ 52¹¹

Бүгүн Айдын он алтынчы күнү. Бул күнү Ай, Аалам менен Жер ортосу чен-өлчөмсүз шатысын койуп туташтырат.

Кечти чыдамсыз күттүм. Жүрөгүм опкоолжуп, кандайдыр кереметке кабыларымды, ушул жолго түшкөнү, биринчи ирет туйунуп турдум. Токоч жаап жыт чыгарып, суу атап дуба айтып, Жайсаң Атага кезигиш үчүн үйдөн чыктым. Шакин агай-дыкына кайрылдым. Ал киши мени каналдын көпүрөсүнө чейин узатып койду. Андан нары жондоп тоо беттедим. Седеп-Өтөктүн¹ тушуна жеткенimde сөз менен айтып жеткире алгыс кереметке туш болдум.

Толгон Ай так төбөдө сымап куйулган табакка окшоп, төгүлүп кетчүдөй калтылдап туруптур. Аздан соң күмүштөй жаркыраган тилке пайда болуп, ал кеңейип теребелди көгүш ак жарыкка бөлөгөн жолго айланды. Уйуган айрандай жол менен жылып келаткан Жайсаң Атанын караанына удаа коңур үн угулду:

¹ Седеп-Өтөк – кыштоонун аты.

*Мен келдим көңүлүңдү кыя албастан,
чакырсаң токтолуп эч туралбастан.
Келемин Ай жаңырган бейшембиде,
чырагым, башка күнү суранбасаң.*

*Жаныңа жакын түшүп баралбаймын.
Узакка мурдагыдай калалбаймын.
Чырагым, жолуктурам ушул түндө,
кылымдар тоголушкан¹ Кадыр түнгө.*

*Кыздардан чочулаба ырдап жаткан.
Аарчып ал жүзүңдөгү терди аккан.
Убадам сага берген эсиндеби,
учуру келди анын өтөй турган.*

*Туңгуйук кең Ааламды сырын каткан,
кыдыртып табышмагын жандырттырам.
Токтолбо, бар, барагой Нуркыздарга,
шапар тээп, Жер-Энеге салам айткан.*

*Жанагы уйуган айранды элестеткен жол сан-мин
түрдө кубулган сызыктарга айланып, ал сызыктар
керилген жиптерди элестетип, укмуштай кооз ки-
йинишкен кыздар ошол жиптерде селкинчек те-
бишкендей термелүүдө.*

*Чтобы передать мой восторг, лучше напишу на
русском языке.*

*Каждая из медитаций поразительна только им
свойственными видениями. Но в этот раз – сверх
всего. Я была ошеломлена зрелищем. С лучами, ис-
ходящими от полной, как золотое блюдо, Луны,
спускались девушки, одетые во все цвета радуги.*

¹ Кылымдар тоголушкан – бир кылым бүтүп, экинчиси баш-
талган учур.

От них отражались разноцветные лучи, озаряя все пространство радужным светом. Я была в сказке. Они пели хором, звучала сказочная музыка. Какое-то время, кажется, была не в себе, но не помню того, как я очутилась среди них. Распылилось чувство страха, и я потеряла счет времени: было ли это мгновением или длилось часами, не осталось в памяти. Оставалась я с ними до приближения рассвета, записала все, что видела и слышала. И вот расшифрованные песни, которые пели Девушки-Лучи или Девушки-Радуги.

*Келгин, боорум, бачым баскын,
боло көрбө эринчээк.
Ай Нурунан аркан эшип,
кел, тебели селкинчек.*

*Айлуу түндө жерге түшүп,
шапар тээп келебиз.
Ай-жылдыздын Нурун эшип,
белек кылып беребиз.*

*Келе колуң, келгин, боорум,
бирге көңүл ачалык.
Бир кылымда бир келебиз,
келгин, бирге басалык.*

*Бүгүнкү түн Кадыр түнүң,
бир өзүңө берилген.
Алгын ушул Нурбелекти,
бир сен үчүн өрүлгөн.*

*Шапар тээп биз түшкөндө,
сейрек болот кездешкен.
Бир боорубуз бизден кетип,
түнөк тапкан пендеден.*

*Сен баскан жол Ак Мунарык¹,
Ак Шоолада из менен
бир боорубуз Жайсаң Атаң,
жолуктурду биз менен.*

*Келгин бери, Бүбү Мариям²,
кел, тебели селкинчек.
Арнаганбыз Нуршооласын,
алгын бизден белек деп.*

Кыздардын ырдаган ырлары, обондору эсимде сакталып калды. Шашыла Шакин агайдыкына келип көргөндөрүмдү айтып, обонду кыңылдап ырдап бердим. Агай комузуна келтирип чертип атып: «Бул менин обонума окшош экен», – деди. «Ошондойбу, кызык экен», – дедим таңданып. Агайдын буга окшогон обонун өмүрүмдө угуп көргөн эмесмин, ошондой болсо да, негедир өзүмдү ыңгайсыз сездим. Эсимде калган бир топ төрт сап ырларды жазып агайга берип койуп үйүмө кеттим.

О, Теңир ай! Ушул Кадыр түнүмө кездешкен таң жашоо нугуму такыр өзгөртөт деген ойду капарыма эч илген эмесмин. Көрсө... Тагдырдын буйругу, жазуусу деген чындыкка бетме-бет кезиккен экенмин!

Агайга берген бир нече куплет ырдан кийинки белгилерди чечмелөөгө мүмкүн болбоду. Ургаачы үчүн теңдешсиз кымбат, ыйык болгон коломтомду, үй-бүлөмдү, бала-бакырамды, жалпы эле, кырк беш жашка чейинки жашоомду таразанын бир

¹ Ак мунарык – актыктын жолу.

² Бүбү Мариям – Жайсаң Атага кезиккенге дейре Майрамбүбү Сармалдакова деген ысымда жүргөн. Нуркыздар Бүбү Мариям деп алгач ирет кайрылышкандан кийин Бүбү Мариям Муса кызы деп аты-жөнүн өзгөртүп, жаңы документ алган.

башына койуп, ал эми экинчи башына Жайсаң Ата-ны, Нуркыздар белек кылган мунарык жолду, Нуршооланы, анан Жайсаң Атанын дастанын койуп, тандоо, тагдырымдын сыноосу болду. Өзүм жакшы билген даңгыр жолумду мага белгисиз, табышмактуу мунарык жолго алмашууну туура деп чечтим. Көк баштыгымды көтөрүп, үстүмө кийип турган халатчан, дээрлик отуз жыл жашаган үйүмдөн кайтыс болуп чыгып кеттим. Бирөөнүн отун киргизген эски сарайына кирдим. Бул кылганым ага-тууган, тели-теңтуштар эмес канымдан бүткөн балдарыма да өөн учурады. Кечээ эле «эжекелеп» сыйлагандар тетири карашты. Дарыланып жүрүшкөн бир нече келин-кыздардан жана агайдын үй-бүлөсүнөн башка кишилер сыртын салып көрмөксөн болушту. Ушул оор күндөрдө жашоодон кечип, денем табылгыс жеркуйга түшүп кетким келип жүрдүм. Медитацияга чыгууга да көөнүм чаппай калды.

Түн бойу уйкум качып кирпич каккан эмесмин, чарчасам керек, таңга жуук уктап кетиптирмин, түшүмдө Жайсаң Ата күңгүрөнүп ырдап атыптыр. Эсимде сакталып калган төрт сап ырды ойгонорум менен бир баракка жаздым.

***Ишенип кабыл алгын аянымды,
сыр чечтим жалгыз сага баянымды.
Жеңдирип кур санаага төгүп алба,
ырыска толуп турган аягыңды.***

Кыязы, ушул саптар көңүлүмдү көтөрдү белем, үйдөн кеткенден бери чечмеленбей турган Нуркыздарга кезиккендеги жазылган белгилерди сөзгө айланткан баштадым.

***Шапар тепкен эжелериң,
кылым тогоп бир келет.***

*Кезигишсе өз бооруна,
белек кылып Нур берет.*

*Нуршооланы белек алган,
бир боорубуз кездешкен,
Айдын толгон учурунда
жолугушат биз менен.*

*Үйрөтөбүз Аалам тилин¹
ал эсинен чыгарган.
Жардам берип колдошобуз
ишин анын баштаган.*

*Куттуу болсун алган Нуруң,
суу эркеси Акчабак¹.
Эжелерим бергени деп,
баркына жет бек кармап.*

*Биз тогузбуз эжелериң,
аалам Нурун башкарган.
Тоголушуп бир кылымда,
кабар алган башкадан.*

*Бир топ кылым биз тогошкон,
өтүп кетти арадан.
Жолугууга болбоду эч,
боордоштор адамдан.*

*Билесиңби, Бүбү Мариям,
ким экениң жалганда?
Ким болоруң, түбөлүктүү
нурга айланып калганда?*

¹ *Аалам тили* – адамзат жаралгандагы алгачкы тил.

² *Акчабак* – Жайсаң Ата Бүбү Мариямга көбүнчө ушинтип кайрылат. Себеби, Бүбү Мариям өзү зодиак белгиси боюнча Балык жылдызына таандык. 8-мартта төрөлгөн.

*Эмнеликтен алдын ала,
аян-белги болорун?
Төрөлө элек наристеге,
энчилеп ат коёрун?*

*Суу ичинде Акчабаксың,
нурубузга бөлөнгөн.
«Балык» деген топ жылдыздын¹,
кучагында төрөлгөн.*

*Дарыгердик, эмдүү колун,
сезип-туйу өнөрүң –
топ жылдыздан кошо келген,
каныңдагы көрөңгүң.*

*Мунарыктуу аппак жолдо,
Ак Шоолалуу из болот.
Туура койсо перзент атын,
түшкөн Шоола туш болот.*

*Кереметтүү шол Шооладан,
аалам Нуру чагылат.
Келер-кетер, аян-белги,
Ал Шооладан агылат.*

*Туура койсо энчи атын,
ал тезирээк табылат.
Өзгөртүлгөн аты үчүн,
тоскоолдукка кабылат.*

*Түшүндүңбү эмне үчүн,
жолунду кеч тапканың?
Убайымдуу сар-санаага,
көңүлүң көп батканын?*

¹ Балык топ жылдызы – асмандагы жылдыздардын бир тобу.

*Бул жашооңдо дарыгерсиң,
оорулууну кубанткан.
Тең бөлүшүп кайгы-муңун,
көңүл кирин жубаткан.*

*Кирин жууп бирөөлөрдүн,
өз көөнүңдү кир баскан.
Чагылдырып Аалам сөзүн¹,
өзгөлөргө Нур чачкан.*

*Убайымдуу санаа тартып,
чөгүп турган убакта,
жеңилдетчү дарың сенин,
шылдыраган булакта.*

*Тогузубуз тоголушкан,
тогуз башка жылдыздын,
ар бирөөбүз өкүлдөрү
тогуз Шоола Нуркыздын.*

*Ак жоолукчан эжекебиз –
Айдын Нуру төгүлгөн.
Апапаккай Шооласынан,
аппак дили көрүнгөн.*

*Актык үчүн аппак болуп,
ак Шооласы төгүлөт.
Кара саноо көбөйгөндө,
караңгыга чөмүлөт.*

*Дары ташы эжебиздин –
аппак бермет кубулган.
Дарылоочу жайы анын,
Чылк күмүштөн курулган.*

¹ Аалам сөзү – аалам тилиндеги сөз.

*Суу жалбызы, суу чөмүч баш –
дарылоочу гүлдөрү.
Бөйрөк оору, көз ооруга,
дары болот бүрлөрү.*

*Ал эжеңе Ай толгондо,
Жолугасың кааласаң.
Дары чөбүн, тумар ташын,
болот көрүп таанысаң.*

*Бул эжебиз жашыл көйнөк –
Чолпон Нуру төгүлгөн.
Сулуулугу, назиктиги,
башкабыздан бөлүнгөн.*

*Миң кубулуп, түркүн түстүү,
өтө кооз көрүнгөн –
Меркурийдин Нуршооласы¹,
илим нуру төгүлгөн.*

*А бул Шоола – кочкул кызыл
уйуган кан түспөлдүү –
Марстын Нуру. Чукул мүнөз,
кандуу согуш – күткөнү.*

*Мени кара, көгүш Шоолам,
салкын гана төгүлөт.
Кимге түшсө мунарык Нур,
атак-даңкка чөмүлөт.*

*Он эки жыл сапар кезип,
Күндү айланып өтөмүн.
Салкын кандуу токтоолуктун,
көрөм дайым өтөлүн.*

¹ Меркурийдин Нуршооласы – Меркурийдин нуру, же нур түрүндөгү маалыматы.

*Дары чөбүм – тоо жалбызы,
түркүн түстүү гүлдөрүм.
Кандай оору болсо дагы,
кайнатып бер бүрлөрүн.*

*Сатурн Нуру¹ – кара Шоола,
кара көйнөк-жоолукчан.
Бул Шооланы кадырлашат,
кара күчтү Пир туткан.*

*Темгил тактуу, түз сызыктуу –
Уран Нуру² төгүлгөн.
Акылмандык, айлакерлик,
шооласынан бөлүнгөн.*

*Толкун түстүү көгүш ак Нур –
Нептун Нуру³ куйулган.
Касиеттүү сырдуу дүйнө,
ушул Нурдан туйулган.*

*Бул эжекең кызыл жүздүү,
кызыл түстүү көйнөкчөн –
Плутондун Нуршооласы,
эргтүүлүккө үйрөткөн.*

*Куттуу болсун Кадыр түнүң,
жолуктурган биз менен!
Керек болсок таба аласың,
Ай толгондо издесең.*

*Келсек болот ар бирибиз
көргүң келсе бизди сен,
Жайсаң Атаң жолун салган,
Ак Шоолада из менен.*

¹ Сатурн нуру, ² Уран нуру, ³ Нептун нуру – аталган үч планетадан нур түрүндө келген маалыматтар.

**Коштошолу, Бүбү Мариям,
«Таң жакын» дейт короздор.
Келди учур кайта турган,
кездешкенче аман бол!**

Нур кыздарынын айтуусуна караганда, жашоодогу өйдө-төмөн ошол аттын туура коюлбаганынан экен. Беттеген ишимдин аягына чыгыш үчүн, элдин сөзү менен эсептешпей тандап алган жолумду Бүбү Мариям деген ысым менен улашым керек.

Чечмеленген ыр саптарын Шакин агайга берип жатып алымсынбагандыкты сездим. Эмнегедир ырлар начардай туйулду, а балким, Жайсаң Атаныкы эмес Нур кыздардын ыры болгону үчүнбү, биле албадым. Чечмелегенде ошол таасир бөксөргөндөй туйум калтырды. Кыздардын айткандарынан эсиме алчу нерсе – атымдын Бүбү Мариям экендиги. Мен төрөлөрдө кудайчы кемпир¹ үйгө түнөп, апамдын ичин оңдоп берип: «Коркпо. Жышааналуу² экен. Аман-эсен эле төрөлөт. Бирок өзүң эмизбе. Улуту бөлөк бирөөгө эмиздир. Атын Бүбү Мариям койгула. Сүтүн эмизген аялдын көңүлүн ыраазы кылгыла. Антпесеңер баланын таалайы кемчил болуп калат», – дептир. Кийин баары ошол эне айткандай болуптур. Атымды гана чоң апам: «Бүбү Мариямы жок эле, кыргызча Майрамбүбү деп коём», – дептир өктөм. Туулгандыгым тууралуу күбөлүгүмдө Майрамбүбү деп жазылган, кийин бүбүнү кошпой жөн эле Майрам болуп калгам.

¹ Кудайчы кемпир – тилемчи же кайырчы.

² Жышааналуу – денесинде кандайдыр бир белгиси бар.

БАЙЫРКЫ БАЙКӨЛГӨ САЯКАТ

21. 9. 1995-ж.

26чы А. К. 0⁰

Ушул бейшембинин келишин чыдамсыз күткөн элем. Жайсаң Атага кездешүүнү эңсегендиктен, Айдын 26-күнү экенин оюма албаптырмын. Түн жарымында Шакин агай аялы экөө айылдын четине чейин узатып коюшту. Андан нары алай-дүлөй кылып кар тозоңун учурган шамалдын коштоосунда жол уладым. Качан гана айылдан алыстап, жонго чыкканымда бүткөн боюм титиреп, кандайдыр белгисиз коркунучту акыл-эсимден мурун тулкум сездим. Асманды самсаалаган кара булут каптап, Ай-жылдыздар көрүнбөйт. Кокту өйдө жылган жөө туман жандуу, эбегейсиз чоң айбанатка окшоп, оп тартчудай айланама топтолууда. Булуттардын арасынан үзүл-кесил Шоола көрүнүп, Жайсаң Атанын тынчсызданган добушу угулду:

*Чырагым, алыстамын, бөлөк өлчөм.
Чыдоонун кыйындыгын билем күткөн.
Кабылып калбас үчүн бир кырсыкка,
келишин болжогон күн болмок күтсөң.*

*Эскерттим жолугуунун шартын канча.
Эсиңе түйбөй койдун караманча.
Кезигүү убактысын унутпачы,
аптанын бейшембиси Ай толгуча.*

*Ай менен Жер тогошкон учурунда,
Атаңа жол берилет шондо гана.
Мунарык Ай Нурунда жолум менен,
чырагым, тоскоолдуксуз келем сага.*

*Жабыркап неге мынча көңүлүң пас,
жан белең ушунчалык кайратың аз?
Жүрөгүн ырчы атаңын оорутпастан,
Бийик тур пенделиктен, болбогун пас!*

*Кыштан соң кычыраган – жадырап жаз
келет деп, алга кара, көтөрүп баш.
Тандаган ак жолуңда мүдүрүлүп,
ташыркап калдым дебей тайгылбай бас.*

*Түшүнөм, сезимталсың ченеми жок,
жаман сөз жабыркатат тийгендей ок.
А бирок максаты жок жан кейитүү,
чыңалган жаа сыяктуу – жебеси жок.*

*Ар иштин өзүнө тең жүгү болот.
Аркалап көтөрүүдөн алсыз коркот.
Тагдырдын сыноосуна жеңилбестен,
чыгарып туура бүтүм, акыл токтот!*

*Дептериме шашыла белги түшүрүп аркама бет
алдым. Мындан он чакты эле күн мурун кереметтүү
дүйнөгө кабылткаан аймак бул түнү жандүйнөмдү
титиреткен коркунучка кабылтты. Таяктын экинчи
учу бар экенине көзүм жетти. Кара күчтүн чен-
өлчөмсүз зор күчүн башымдан кечирип, бирок ошол
күчкө каршылык көрсөткүдөй өзүмдүн ички күчүм
бардыгына да толук ынанган ишенимге ээ болуп
кайттым. Жолдон агайдыкына кайрылып, үшүп ка-
ласың деп медитацияга чыгарымда мага кийгизген*

тери чыптамасын таштадым. «Кандай келдиңиз?» – деген суроосуна «дурус» деп койуп чыгып кеттим.

Кара күчтүн тузагынан чыгыш үчүн корогон энергиямды калыбына келтирүүгө эми мага кыйла күн керек. Алсыраган денеме муздак суу куйуп, жабышкан ыпыластыктан арылганымды туйуп, бир аз сергип калдым.

Үйдө жуунууга шартым жоктугунан Гүлай эже (Шакин агайдын аялы) ваннага суу жылытып койом деген эле, алардыкына барып жуунуп алып талаага чыгып кетмекмин. Агайлардыкына барсам үйүндө коногу бар экен. Жуунганга карап саал эртерээк барган элем, өзүмдү ыңгайсыз сезип, биртке олтургандан кийин үндөбөй сыртка чыгып кеттим. Шортоңду туура кесип, каналдан өтүп тоо беттедим. Шоола түшкүчөктү кыйла жерди бастым көрүнөт. Канча убакыт өткөнү эсимде жок, бир кезде толо жаздап калган Айдан түшкөн мунарык жарыктан Жайсаң Ата көрүнүп, кулагыма тааныш коңур үнү угулду:

***Чыдамсыз күткөнүңдөй мени эңсеп,
чырагым, күттүм мен да жолуксам деп.***

***Уурдатып каршы күчкө убактымды,
уу жутуп ызалуумун сен сыяктуу.***

***Көргөзөр алсыздыгын атаң дагы
көрдүң го мезгил барын. Эсте аны.***

***Чүлүктөй алсыратып ийген менен,
чырагым, кара күчтөн бийикмин мен!***

***Эсинден чыгарып кой ошол түндү,
элпирткен азгырыктуу ошол үндү.***

*Ызабыз, өкүнүчүбүз бирдей эле:
мен сактап – сактанбадың ошол күнү.*

*Көз салсаң көңүл койуп айланага,
көрөсүң турганымды жакын сага.*

*Сен азыр мени кандай караан тутсаң,
сага мен дал ошондой канээт кылам.*

*Эңсесең кездешүүнү күндү санап,
күтөмүн ал учурду мен да самап.*

*Жайсаңдын жандүйнөсүн каптаган зил,
жумулуу каректерин – өзүң деп бил.*

*Жарыгым, Айсыз түндө көрсөткөн жол,
жеңдирбей пенделикке жогору бол!*

*Жайсаң Атанын үнү угулбай, саал тыным алган-
сыды. Ушул учурдан пайдаланып, өткөндөгү уба-
кытты туура болжобой, каршы күчтүн тузагына ка-
былып калгандыгым үчүн кечирим сурадым.*

*Ал эми өттү дечи. Мындан нары
ал күчкө кабылбагын кайра дагы.*

*Ар дайым этият бол жолугарда.
Ай-күнүн эсептеп жүр тактап даана.*

*Ал азыр өткөн сөздү уланталы.
Атаңды берген жообуң кубантабы?*

*Же таппай ким экенин, кайсыл элден,
жоопту сурайсыңбы кайра менден?*

Сөз, өткөндө Жайсаң Ата сураган Акматаалы жана Жаңыбай жөнүндө экенин түшүндүм. Алардын кимдер экенин билбестигимди айттым. Бирок болжолумда үйшөндөрдөн болсо керек дедим. Бул күндө кыргыздардын урууларынын ичинен үйшөң деген уруунун жок экенин, ал эми биздин Жумгал өрөөнүндө ыр-күүгө шыктуулар көбүнчө өйдөчекти уруусунан¹ чыгышарын айттым. «Үйшөндөр уруусунун учун улаган учугунун бир тал жибин Шарып-кулдан көрдүм» деп өзүңүз айткан үчүн, кыязы, үйшөндөр ушул өйдөчекти уруусу болсо керек деген ойдомун, себеби агай да ушул уруудан дедим.

*Болжолуң туура дечи жалпысынан,
уруусун үйшөндөрдүн майдаланган,*

*бул күндө өйдөчекти дешери чын.
Аттарын атап койгун дуба айтсаң.*

*Алардын ким болгонун заманында,
атайлап сураштырып билсең кана.*

*Кеп кылган ата-тегин ушул күндө,
калганбы кандарынан бүткөн бирөө?*

*Аттиң ай, ушуларды билгениңде,
Абыдан жакшы кабар болбойт беле!*

Жайсаң Атанын үнү капалангандай чыгып, анан тымып калды. Алардын чоо-жайын сураштырып билгенге мүмкүнчүлүгүмдүн жоктугун саал туталанган мүнөздө айттым. Азыркы мезгилде алар жөнүндө билмек түгүл, өзүнүн тирүү арбагына кезигериме караманча ишенбей тургандарын ызалуу

¹ Өйдөчекти уруусу – кыргыз элиндеги чоң уруулардын бири.

*билдирдим. «Айкөл Атабыздын эрдигин ырга айлан-
тышкан Жайсаңдар унутулуп калганда, Акматаалы
менен Жаңыбай ким болуп калыптыр!» – деген оюм-
ду акылыма баш ийбеген сезимим чагылтты. Ушин-
тип ойлоорун ойлоп алып, бирок ошол замат чочуп
кеттим, анткени, бул менин Жайсаң Атага айткан
алгачкы каяшам болчу.*

*Жайсаң Атанын үнсүз тунжуроосу кыйлага со-
зулуп кеткенсиди. Айланама серп салдым, Жайсаң
Атага катар бийик жерде тургандаймын. Ошол
учурда тынчтыкты бузуп Атанын добушу чыкты:*

*Чырагым, сөз салмагы – алтын дилде.
Чындыкты ак дилиңден айттың тике.*

*Кезинде «Кыйынмын!» деп төшүн каккан,
кетпеди кимдер гана бул жалгандан?*

*Жар салган эл эрдигин кезегинде,
Жайсаңдар унутулган ушул күндө,*

*Жаңыбай, Акматаалы ким болсо да,
жадында журттун өчпөй калсын кайдан!..*

*Чындыкты тике айтканың тайсалдабай,
чырагым, жандүйнөмө тийди таамай.*

*Аз-көппү, буйурганча жашап жерде,
акыркы демиң менен жан-дос кетсе,*

*жан-достон ажыраган дене-досуң
жай кылат түбөлүккө жердин койнун.*

*Жалганда вазийпаңды аткарбасаң,
жан-досуң жайын таппай... Жерде калган*

*көмүлгөн топуракка денең менен,
көмүлүп атың, даңкың калат экен!*

*Далилдейм бул сөзүмдүн айкындыгын:
дастанга айландырган Манас атын,*

*ичинен он Жайсандын жок дегенде,
ырчылар барбы атаган бирин эле?*

*Ырларын акындардын дастан айткан,
учуру келген кезде бүт угузам.*

*Кимиси бурмаласа эр, жер атын,
ошондо азыркыдай тике айткын.*

*Жайсаң Ата унчукпай калды. Ушул дүлөй тынч-
тык канча убакка созулганын так айталбайм. Ошон-
дой эле, көргөндөрүмдү Жайсаң Ата элестетип
көргөзгөнүн же ошол жерлерди кыдыртканын да
даана тактап айта албайм...*

*Кызыл уук болуп кыйрап, өрттөнгөн үйлөрдү,
урандыларды, көз жоосун алган укмуштай кооз
көлдү, чексиз талааны, талаанын бетинде адамдар-
дын, малдардын өлүктөрүн, каркылдаган карга-куз-
гундарды, алсырап жүдөгөн, жыртык-тешик кийи-
нишкен калың элдин белести ашып тентип бара-
тышканын, эки баланы жетелеген, акылдуу көздөрү
муңга толгон карыяны көрүп, солуктап өпкөмө бат-
пай ыйлаганым, анан күйүктүн коңурсуган жыты-
нан өзүмө келгеним эсимде. Кулагыма Жайсаң Ата-
нын мундуу добушу жаңырууда:*

*Баштаган баян сырды улантамын,
угуп тур көңүл койуп, тактап баарын.*

*Көргөзөм сапар кезип ай-талааны,
кыйраган, өрт каптаган сан калааны.*

*Арыган, ач-жылаңач курган элди,
айланган арман ырга тууган жерди.*

*Чырагым, бозоруңку ушул талаа,
кезинде болчу укмуш кооз калаа.*

*Жер эле бейиш сымал жомоктогу,
мелжиген мейкин талаа, чер токойлуу.*

*Сууга бай, жылжып аккан мөл булактуу,
көлү бар көз жашындай Байкөл аттуу.*

*Миң түрлүү жан-жаныбар токойунда,
көлүндө балык ойноп, учкан аккуу.*

*Аккан суу, чөптү дагы кор тутпаган
эл эле... Эр көкүрөк, ынтымактуу.*

*Аа! Анан капысынан душман чапты.
Мелжиген кең талаада кан-жин акты.*

*Өрттөнүп, үймөктөлүп, додолонгон
уранды, таштандыда өлүк жатты.*

*Бир ууч эл, күнү бүтпөй тирүү калган
бел тутуп Алай тоосун сапар тартты.*

*Алтайдын Көкмөңгүсүн мекендеген,
азышкан азабы мол ошол элден,*

*акылман бир карыя Бөгөй деген,
балдарды хан тукумдан катып бекем,*

*Ууздуң киндик каны тамган жерге,
урпагын пааналатып келген эле.*

*Качырып ал балдарды бөтөн жандан,
кайберен мекендеген тоодо баккан.*

*Жеткенде эрезеге качан гана,
«Журт башын кошкула!» – дейт ал балдарга.*

*Жер кезип ага-ини... Азып-тозгон
жеринен качкандардын башын кошкон.*

*Алтайга жол тартууга бирок анан,
алдары чак болушуп калып калган.*

*Кол курап, ээндете жер оодарып,
кор кылбай ууч элин калат багып.*

*Чырагым, эми баштайм Айкөл ырын,
апкаарба, айтып берем Айкөл сырын.*

*Унутта калып калбай анын аты,
эмне үчүн ырдалганын нечен кылым.*

*Жайсаң Атанын мундуу добушу алыстап барып
угулбай калды. Айланага көз таштаганымда квар-
тирага кирген үйдүн короосунда туруптурмун.*

5.10.1995-ж. 12чи А.К. 0⁰

*Арадан эки жума өткөрүп октябрдын бешинде,
бейшембиде, Айдын он экинчи күнү Жайсаң Атага
жолугууга кам көрдүм. Жыт чыгарып тооч жасап,
күрүч демдеп Жайсаң Атага багыштап дуба айтып,
балдарым менен тамактандым.*

*«Эшикти жакшылап бекитип алып жаткыла» –
деп койуп үйдөн чыктым.*

*Ушул түнү короодон чыгаарым менен денем
ток ургандай «дүрт» дей түшүп, колума жылуу,*

*жумшак бир нерсе урунду. Ошол замат кулагыма
тааныш коңур үн угулду:*

*Пейлиңе ыраазымын, Акчабагым,
ар дайым аздекейсиң атап даамың.*

*Кабатыр болбой жүргүн жупуну деп,
арналса болду дилден бар тамагың.*

*Жебеймин этин чалган курмандыктын,
искеймин бар болгону анын жытын.*

*Жандүйнөм кадимкидей алат кубат
жытынан бышкан анын чыккан булап.*

*Чырагым, аруу дилден дуба айтсаң,
ал кымбат казан толо бышкан аштан.*

*Шам жагып, кесе толо суу атап кой,
атайлап сузуп келип мөл булактан.*

*Чырагым, даярсыңбы угууга сен,
дастанды өзүң күткөн баштасам мен.*

*Кандайча дастан айтып калганымды,
тээ алгач жолукканда айткан элем.*

*Жоготпой бир да сабын утур тактап,
карытып кылымдарды келем сактап.*

*Айрымын акындардын дастан айткан,
өзүңө аңдап көр деп тааныштыргам.*

*Кимиси түз айтканын же бурганын,
кыязы, тактап алаар урпактарым.*

*Карегим, да бир ирет эске салам,
кандайча бул дастанды айтып калгам.*

*Кут качкан кыяматтын ый көлүндө,
кубарган Ит Өлбөстүн куу чөлүндө,*

*кан-жиндин сасык жыты мурун жарып,
каңырсыйт майдан талаа, көөн айнып.*

*Боо түшкөн өлүктөрдүн арасынан,
бири элем чоролордун тирүү калган.*

*Муңканган сырдуу үндөн көзүмдү ачкам,
куу чөлдө өлүк толуп, кан жыттанган.*

*Үстүдө ачык турган күн күркүрөп,
үн чыкты: «Көргөнүңдү ырдагын!» – деп.*

*Муңканган сырдуу үндөн аян алгам,
мен анан ошол тейден ырдап калгам.*

*Эрдигин Шер бабаңдын баяндаган,
эскерип баскан жолун айттым дастан.*

*Бери кем дүйнө, чиркин, бирок анан,
баяным аягына чыкпай калган...*

*Жан-досум жайын таппай ошондуктан,
Жайсаңдар эскерилбей унут калган.*

*Кандайча вазийпамды өтөй албай
калганым кийинчерээк айтамын жай.*

*Дастаным баштасам деп кайсыл жерден,
Дилимде талаш туулуп турган кезең.*

*А балким, баштаар элем Чоң Казаттан,
Айкөлдүн миң-сан колу жазат тапкан.*

*Эске алсам өтүнүчүң, анда, демек,
Эр Манас төрөлгөндөн баштоом керек.*

*А бирок бар экенин буйрук деген,
аны да чыгарбообуз керек эстен.*

*Калыптыр убак жетип кайта турган.
келерки кездешкенде, буйрук кылган,*

*жеринен дастанымды баштап айтам:
жарыкка келгенинен же Казаттан.*

Электр зымдары тийишкенде «жарк» эткен жарыктай көздү уялткан жарыктан өзүмө келдим. Азга дендароо болуп туруп, анан жашап аткан квартирамдын короосу экенин тааныдым. Үйдүн эшиги дабышсыз ачылды, босогону аттаганымда уулумдун: «Апа, ушунча тез келдиңизби? Эшикти ким ачып берди?» – деген суроолуу үнү тосту. «Эшикти бекем бекитип жатып жүрсөңөр менден башкага ачылбайт, а мага өзү эле ачылат, силер андан чочулабай жүргүлө» – дедим да, өзүм жаткан чүпүрөк тосмонун наркы бөлүгүнө өтүп кеттим.

12.10.1995-ж. 19чу А. К. 22° 1'35¹¹

Бүгүн бейшемби болгону менен, Айдын он тогузу. Абдан кооптуу күн. Бирок өткөндө Жайсаң Ата дастанды айта баштайм дегенден бери күндөр өтпөй бул бейшембинин келишин зарыга күткөм. «Бар тобокел!» деп, колумдан келген даамымды атап, дуба окуп, Атага кезигүүнү көздөп талаа беттедим. Шортоңдун колотуна кире бергенде Шоолам түштү. Демейдекидей Жайсаң Атанын элеси көрүнбөстөн, алыстан чыккансыган үнү угулду:

*Чырагым, келериңди билгем самап,
тургамын тынчым кетип улам карап.
А бирок жакын баруум мүмкүн эмес,
анткени өлчөмүбүз каршы тарап.*

*Ай толуп, кайра кемий баштаганда,
алыстап кетет жолум келчү сага.
Ар айда кезигебиз бир же эки,
айды сүр жаңылышпай тактап даана.*

*Чырагым, байкадыңбы, келген жолдун
жарыгы кандай түскө бойолгонун?
Түсүнө Нуршооланын көңүлүң бур,
кааласаң жолуң шыдыр оң болгонун.*

*Көгүлтүр аппак Шоола сени колдойт.
Калган түс көп анчалык тоскоол болбойт.
Кара түс, саз жытынан оолак болгун.
Кабылган кара түскө адам оңбойт.*

*Уйулгуп кар тозоңу, бороон боздоп,
удургуп булут көчсө шамал коштоп,
чырагым, жолго чыкпа жолугам деп,
анткени андай күнү жолуң болбойт.*

*Колунда кыздар берген Нурбелегиң,
ар түсү айтып берген өз дарегин.
Кыязы, унутпаган чыгаарсың дейм
кайсыл кыз кандай түскө ээ экенин?*

*Жашыл түс басып келген жолундагы –
Чолпондун Нуршооласы колундагы.
Сураба не жөнүндө – жооп берет,
бере бер суроолорду ойундагы.*

*Кезигет Чолпон Нуру ак жол тилеп,
кубантпайт кимди гана жакшы тилек?
А бирок Шоола ээси – Нуркыз өзү,
ал сага жыл маалында бир кезигет.*

Шоола мунарыктап, Жайсаң Атанын үнү алыстап баратты. Ушул жолу жайыраак кезиксем, Шакин агайдын: «Жайсаң Атанын апасынын аты ким болду экен?» – деген суроосун берип көрөйүн дегем. Жайсаң Атаны кетиргим келбедиби, айтор, үнү алыстап баратканына карабай ошо суроону бердим эле, үзүлүңкү чыккан кейиштүү дабыш менен жооп узатты:

*Ортобуз тез алыстап бара жатат.
Аздан соң үнүм сага жетпей калат.
Андыктан жообум кыска бул сурооңо,
аны эми көңүлүңө сактагын жат.*

*Таятам аргындардын Карач ханы,
көрүптүр картайганда Жаңылчаны.
Атадан тукум эмес – туяк калып,
эр мүнөз өстүрүптүр канымчаны.*

*Ат ойун, жаа тартууда эр жигиттен
ашса ашып, эч убакта болбоптур кем.
Эрке өскөн эркек мүнөз Жаңылчага,
эрдиги менен атам жаккан экен.*

*Жароокер жар болуптур бейкам кезде.
Жоокердин бири болуп жоо тийгенде,
аттанып атам менен жоого барса,
агызган душман канын тарткан жебе...*

Үзүл-кесил чыккан үн угулбай калды. Аптыга дем алып өзүмө келдим. Мунарык жарыкка бөлөнгөн жон

ылдый айылды беттеп бастым. Жонду этектеп калган кезде жагымдуу, жылуу жашгылтым жарык чүмбөттөлүп, түштө көргөндөй, шыңгыраган үн маалымат бере баштады.

Уйкудан ойгонгондой абалга келгенимде тааныш короомдо туруптурмун. Таң кылайып калыптыр. Адаттагыдай Шакин агай келип, чечмелеп койгон Жайсаң Атанын саптарын окуп, ыраазы болбой: «Ушул элеби?» – деди. Ушул сакалына ак кирип калган чоң эле кишинин момпосуйга таарынган балага окшоп түнөргөн кебетесине карап туталана түшүп, кайра күлкүм келди, бирок үндөбөдүм. Ошол түнөргөн калыбынан жазбай агай «Ушул элеби?» деген суроосун кайталады. Мен Чолпон Нурунан алган маалыматтардын ичинен, алыстагы Сэртог Манба¹ тибет монастырындагы «Бри-ша²» трактаты жөнүндөгү илимий чөйрөдө белгилүү маалыматты айтып бердим. «Бри-ша» өзү «Вайдурья-онбонун³» иллюстративдүү маалымдоочусу болуп гана эсептелет, ал эми «Вайдурья-онбо» андан мурдагы тибет медицинасынын төрт томдуу башаты, он төрт миң сап ырдан турган «Чжуд-Шинин⁴» маалымдоочусу экендигин, ал трактаттар абыдан жашыруун сакталаарын айттым. Ошол трактаттардын жандырмагынан дарыгерлик ишине керектүүсүн алганымды айттым, бирок дарылар эмне заттардан даярдаларын, чен-өлчөмдөрүн айтууга акым жок дедим. Агайдын мага ишене бербегендигин туйдум. Аны кызыктырган нерсе – Жайсаң Атанын дастаны гана. Дастан бул сапар да айтылбагандыгына тынчы

¹ Сэртог Манба – Тибеттеги байыркы монастырлардын бири.

² Бри-Ша – Вайдурья – Онбо китебин чечмелөөчү эмгек.

³ Вайдурья Онбо – медицина жаатындагы эң улуу эмгек.

⁴ Чжүд-Ши – Тибет медицинасында өтө баалуу эмгек.

кеткенин сездим. Оюмду ырастап: «Дастан дагы башталган эмес го, эмне үчүн айтуусун кечиктирип жатат?» – деди түнөрүп. Мен дагы жүрөгүмдү өйүгөн түпөйүл ойумду каткым келбеди. «Атабыз менин көрпенделигим арбын мүнөзүмдөн улам, баштаган ишин аягына чыгарбай койобу деп чочулап атса керек» – дедим. Агай да ушул ойумду ырастандай үнсүз тунжурады.

КАТААЛ ЧЕЧИМ

2.11. 1995-ж. 10чу А.К. 9⁰ 3¹ 57¹¹

*Теңирим ай! Көрпенделиги башынан ашкан мен-
дей бечара аялдын тагдырына салмагын ат
көтөргүс не деген сырдуу жүктү арттың? Көрпен-
делигим менен алпурушкан көптүн бири элем го.
Анан түшүмдө аралашчу сырдуу дүйнөгө өңүмдө ка-
былдым. Жумгалга аттын кашкасындай таанымал,
бирок бу жалгандан өтүп кеткен Бүбайша апанын¹
камчы, теспесине аяндуу түш аркылуу ээ болдум
эле. Ошол ыйык буйумдарды колуна кармаганы
үчүн, дээрлик отуз жыл жашаган күйөөмдөн чоң
эне, таене болгон курагымда жалаң халатчан көк
баштыгымды көтөрүп басып кеттим эле.*

*Ошол камчы, теспени алып дарыгерлик кылба-
сам Шакин агай көрүнгөнү келмек эмес, демек «Ма-
настын» да автору болгон, ошол киши ким экенин
билип бересизби?» – деп агай сурабаса мен Жайсаң
Атага жолугат белем? Жок. Ушул тапта элдин эр-
мегине айланган мен жөнүндөгү ушак-айыңга ишен-
ген Бүбайша апанын келини келип камчы, теспе-
ни талап кылды. Кыязы, бербейт деп келсе керек,
бирөөнүн буюму башкага буюм болмок беле,*

¹ Бүбайша ана – Жумгалдагы эң көрүнүктүү табып, көзү ачык.

бирок көнүмүш тиричилигимдин нугун бурган ушул камчы менен теспени жандүйнөм сыздап, зыркырап ооруганына карабай үндөбөстөн бердим. Эгерде дарыгерлигим ушул буюмдарга байланган болсо, анда бүткөнү! «Жашоом ушу жоготуум менен түгөнбөйт – Жайсаң Атам бар, тирүү арбагы айтып берем деген Улуу Дастан бар!» – деп өзүмдү алаксытканым менен, апанын келини камчы, теспени алып кеткенден кийин, эки күнү баш көтөрбөй ыйладым. Аргам кетип ыйлаган мени менен кызым Нургүл, сиңдим Гүлнара, анан курбум Бегайымдар болду.

Агай жамааты менен гастролго кеткен. Агай ошол күнү оорусу приступ бергендиктен, кайтып келиптир. Жарым саатча кармап эс алдырган соң, Бүбайша апанын буюмдарын келини алып кеткенин айтып, шолоктоп ыйладым.

«Эми дарыгерлик кыла албайт болушум керек», – дедим.

Агайдын оорудан кыйналган көздөрү алая түшүп мага тик кадалды. Ордунан обдулуп туруп, кадимкидей калыбына келе түшкөн үнү менен:

«Сиз жаңылып жатасыз, касиет апаңыздын камчы, теспесинде эмес, өзүнүздө! Сиз Бүбүайша апа эмессиз! Сиз – Бүбү Мариямсыз! Бирөөнүн доолуу буйумдарынан ырас кутулупсуз. Ошол буйумдарды өрттөйм дегени үчүн күйөөңүздөн, үй-жайыңыздан кетип калдыңыз. Кокус аларды өчөшкөн бирөө жок кылып койсо, эмне күндө болот деп сарсанаа тартып жүргөм. Ырас болбодубу!» – деди жүзү тамылжып.

Мен адегенде туталана түшүп, анан агайдын сөздөрүнүн маанисин түшүнгөнүмдө, эки күндөн берки башыма түшкөн акыр заман алыстап, көңүлүм тынчый эле түштү.

Үчүнчү күнү жаңы камчы, теспелүү болуп «Жумгал-Ата» мазарына барып зыярат кылып келдим.

Ушул түнү Жайсаң Атага кездешкени чыкмакмын. Үйдөн чыгып баратсам каалганы тарсылдатып: «Майрам эже, апам коркутуп жатат, жүрүңүз» – деп Бегайымдын сиңдилери кирип келишти. Баш тарта албадым. Окуусун бүтүп келгенден баштап мектептин директору, кийин райондук жетекчиликте жооптуу кызматта иштеген ушул курбум, үйүмдөн кетип квартира издеп жүргөнүмдө үйүнөн түнөк берип, кошулуп үй издешкен. Кечээ эле улуулар «айланайын», кичүүлөр «эже» дегенин унутушуп, ала оорулууну көргөндөй сыртын салып кеткен күндө колун созуп жөлөк болгон жалгыз курбум – ушул Бегайым. Апасы көптөн бери төшөктө болчу. Өмүрдүн түнү келип, суусу азайып бараткан эле. Кыздардын чыркырап ыйлап келишкенин көрүп туруп чыгып кете албадым. Колумдагы баштыгымды ордуна койуп, аларды ээрчип Бегайымдыкына бардым. Бегайым шоллоктоп ыйлап, коңшу-колондор чогулуп калышыптыр. Бегайымдын атасы байбичесинин жүзүн жоолук менен жаап атыптыр. Мен Айша апанын жанына жүйрүтө басып отуруп, билегин кармадым. Анын узун тамыры билинер-билинбес «бүлк» деп койду. Жабылган жоолукту алып, чекесине оң колумду койуп, сол колум менен тамырын кармап, энергиямдан бөлүшө баштадым. 20–30 секунддан кийин апа көзүн ачып, акырын үшкүрдү. Сенейген колу кыймылга келип төшөгүн ээгине тартты да, колумду акырын кысып, «айланайын» деп алкады. Ыйлап аткан кыздары басылды. Олтургандар тымтырс. Мен Айша апанын маңдайынан сылап: «Кыздарды коркутпаңыз. Кудай деп туруңуз, апа» – дедим да, Бегайымга: «Мени туура түшүнүп, таарынба, медитацияга чыкмакмын, кетүүм керек» – деп, сыртка жөнөдүм.

Үйгө келип чакадагы муздак сууну короонун далдоосуна алып чыгып, чайканып алып тоо бетте-

дим. Жанараакта эле ачык турган асманды түнөргөн булуттар чүмбөттөп, айлана караңгынын кучагына батты. Шоола түшпөй заманам куурулуп бараттым. Канча жүргөнүмдү эстей албадым. Бир кезде айланама серп салсам Мадемилдин¹ зоосунда туруптурмун. Шоола дале түшпөдү. «Жана чыгаарда үйдөн шам жагып кетпегеним үчүн Жайсаң Ата таарынса керек. Эми ушул бойдон кезикпей койсо, анда мага жашоонун кереги канча? Ушул дастан деп буга чейинки жашоо-тирчилигимди таразанын бир башына койуп, дастанды экинчи жагына койуп, улгайган курагымда үй-жайымдан кетип, элдин эрмектээр нерсесине айланып жүрсөм, анан Жайсаң Ата кезикпей калса, тирүү жүрүүнүн кереги барбы? Барынан куру жалак калдым, бир гана жол – зоодон бой таштап өлүү!» – деп ойлодум. Ушул бүтүмгө бекип, зоодон өзүмдү төмөн таштап жибергенимде Шоола түштү. Мунарык көгүш жарыктын бир учунда түнөргөн элесине удаа Жайсаң Атанын катаал добушу угулду:

**Чырагым, алакан жай, дубанды айт.
Өзүңө ишенбесең жолуңдан кайт.
Салмагы туздан да оор журттун жүгүн,
көтөрө аласыңбы, чыныңды айт?**

Үн басаңча тартып жооп күткөндөй. Эмне айтарымды билбей апкаарый түштүм. Анан көк беттигим кармап: «Арткан жүгүн көтөрөр-көтөрбөсүм менден көрө өзүнө белгилүү да» – деген ойдо үндөбөдүм. Жанагы чечимимден баш тарткым келбей, ушул ирмемде жашоодон көрө өлүм кызык

¹ *Мадемил* – Чаектен көп алыс эмес жайгашкан тоо.

көрүнүп турган эле. Мурдагыдан жумшагыраак чыккан үн менен Жайсаң Ата сөзүн улады:

*Чаң уюп, тозоң каптап, далки¹ баскан,
козголбой төрт кылымдан бери жаткан
журт жүгүн көтөргүдөй күчүң барбы
жонуңа «тобокел» деп азыр артсам?*

*Теңирди күбө тутуп ант бергенден
тайыбайм, кайра тартпайм деп ишенсең,
ишенип мен да сага жүктү артып,
«Ачылсын ак жолуң» деп бата берем.*

*Алдыда тоскоолдук көп, түз эмес жол,
азыркы жазганыңа этият бол.
Айтканым аягына чыкмайынча,
сыр чечсең, ичи жаман салбасын кол.*

*Койолу ырым кылып тушоо кесип,
килитин ыр куржундун берем чечип.
Капкагын зарлуу зайып кошо ачсын,
оозанткын кешигиңден сууга эзип.*

*Кезигиш үчүн мага – талаа кезип,
кейибе жүрөмүн деп элден безип.
Көздөгөн максатыңа жетиш үчүн,
кызыгын бул дүйнөнүн койгун кечип.*

*О, Теңир! Жолун ачкын дастанымдын.
Убайын журтум көрсүн катканымдын.
Ойгонсун, убактысы жетсе керек,
козголбой жаткан дастан эчен кылым.*

¹ Далки – чаң.

*Жуурулуп көз жашыма бүткөн баян,
журтума жетеби деп зар какшагам.
Силерге айтып берсин ушул кызым!
О, журтум! Дастанымды тартуу кылам.*

*Карегим, кана анда, биссмылда деп,
күттүргөн баянымдан салайын кеп.
Куйулсун көмөкөйдөн ыр-дастаным,
колуңда жорголосун калемсабың.*

КАНЫКЕЙДИН КАТЫ

Назар бур, кеп саламын салгылаштан,
тарыхта «Чоң Казат» деп аты калган.

Кыямат күнгө чейин сакталат деп,
Кытайдын даңзасында¹ каты калган.

Кыргын таап кыраан эрлер канчалаган,
кыйрынан бөтөн элдин жайын алган.

Кырылып сан-миң колдон айрылса да,
кылымга Эр Манас деп аты калган!

Белекке берип эрди канчалаган,
Бээжинди Так Сулайман² алалбаган.

Жеткилең Айкөл Манас жети ай бою,
жеңилген каканчынга³ бийлик кылган.

Тарттырган алтын тагын Бээжин ханы,
хандыгын амал менен кайрыганы,

¹ *Кытайдын даңзасы* – жылсанактын улуу китеби.

² *Так Сулайман* – тактыгы, калыстыгы, даанышмандыгы боюнча эч ким теңдеше албаган падыша.

³ *Каканчын* – Чет-Бээжинде жашаган элдердин дастанда аталышы.

кырк кызга башчы кылып жалгыз кызын,
Кабылан Шер Манаска тартуулады.

Жортуулга жеңебиз деп аттанышкан
жоокерлер жеңишине мактанышкан.

Той берип алтымыш күн, алтымыш түн,
кыздарды чоролорго нике кыйган.

Каңгайлар жеңилишип бак тайыган,
каршы сөз жеңгендерге айтмак кайдан!

Бээжинде биротоло калышчудай,
берендер бейкам болуп санаа тынган.

Ал тапта каңгай тарап тынч жатпастан,
Айкөлдүн кеңдигинен пайдаланган.

Ашмачың болсун дешип Шуй-Ку-Чуну,
артынан Айкөл Шердин тыңчы кылган.

Амалын душманынын билбей туруп,
Айкөл Шер аскерине жыйын куруп,

кеп салып Бакай, Кошой, калың колго,
Шуутуну атказалык дептир жолго.

Бээжинге хан болду деп Эр Манасты,
Беттейт да элди-журтту, кең Таласты,

сүйүнтүп калкка кабар бериш үчүн,
кайра өзү жооп алып келиш үчүн,

жол жүрүп күндөп-түндөп, дабан ашып,
Таласка келип Шууту арып-ачып:

«Багынтып каңгайларды хан болду» – деп,
Сан колдон, Эр Манастан салам айтып...

Сөзүнө Шууту кулдун көңүл буруп,
Каныкей кубанбастан ыйлап туруп,

шолоктоп жашын төгүп, убайым жеп,
Шуутуга айтат мындай аманат кеп:

«Артыңа буйдалбастан бачым кайткын,
Айкөлгө мен бейбактан салам айткын.

Кармалбай жоо жеринде Айкөл Төрөм,
калайман калк күтүүдө, кайтсын бачым.

Түш көрдүм аян-сырдуу ушул түнү:
түшүптүр хан ордонун зор түндүгү,

өрт каптап тууган жерди, калаа урап,
жатыптыр кош чынары жерде кулап...

Умачтай ачып көзүм ыргып турдум,
«Улуу Күч, жардам бер!» деп кулдук урдум.

Күл салган сууну чачып күн батышка,
«Кудурет! – деп тилендим. – Каарың бургун!»

Бул түшүм жөн түш эмес, Шууту берен,
бишаарат белгиси бейм Теңир берген.

Өзүңдүн, аттын күчүн аябастан
Айкөлгө катты алып бачым жетсең».–

Кыз Сайкал тартуулаган Буурул буудан
минүүгө табы келип даяр турган.

Шерттүү сөз колун сактаар¹, жазып катка,
Айкөлгө берип ийет Шууту кулдан.

Ушул саптарды жазып жатканымда сыртта аттардын дүбүртү чыккансып барып жер титиреди. Саатты карасам бешке беш минут калыптыр.

Суткадан ашык убактан бери уктай электигимден улам, жазууну аяктап, кийимчен бойдон олтурган ордума кыңкайдым. Ойгонсом саат он бирден өтүп калыптыр, чай ичип алып жаңы эле дептеримди колума алганда жер кайра дагы силкинип алды. Көрүнгөнү келген кыздар жер титирөөнүн борбору Кызартта экен дегенде аябай таң калдым, анткени Жайсаң Атанын кабыры ошол жакта экенин билет элем. Кыязы, Атабыздын арбагы козголгондо жер да козголуп атса керек деген ой келди.

Түндө Шоола түшпөй, таңга жакын гана түшкөндүктөн, убакыт чукул болуп, Жайсаң Ата бат эле узап кеткен. Бүгүн кечте дагы медитацияга чыкмакмын. Үйдүн шарты жоктугуна байланыштуу, Шакин агайдыкынан жуунуп алып чыгып кетмекке агай менен алардыкына бардым. Эшикти ачканда эле бозонун жыты мурун жарды. Артыма шарт бурулуп, Шортоңду² туура кесип тоо беттедим, бирок жуунушум керек эле. Арыкта шылдыраган суунун дабышын угуп сүйүнүп кеттим. Суудан уучтап бетиме жакындатканда кан-жиндин жыты таноомду өрдөдү. «Олдо Теңир ай, эми канттим?!» – деп, каналга чуркадым. Каналдын суусу жыгыла элек экен, шашыла чечинип, шырғалаң сууга бой урдум. Кийимимди кийинерим менен Шоола түшүп, үшүгөнүмдү, ызамды такыр эстен чыгарып, Шоола ичинде түнөргөн Жайсаң Атанын добушуна назар бурдум.

¹ Колун сактаар – Айкөл Манастын карамагындагы жоокерлерди сактаар деген мааниде.

² Шортоң – Чаектин айылындагы чакан көл.

...Тарттырып Чет-Бээжинди Эр Манаска,
кырк ханы кытайлардын ошол тапта,

кырк миң түр амал-айла колдонушуп,
кыйналып жүрүшкөн кез таппай арга.

Манастын олтурарын алтын такка,
Кытайдын аярлары билген башта.

Колуна Каныкейдин каты¹ тийсе,
Хан болмок бүт Кытайга анда накта.

Күтүнүп ошондуктан Коңурбай хан,
күн-түнү уйку көрбөй көрүүдө кам.

Акмалап Шууту келчү жолду чалып,
Айкөлгө жеткирбөөгө амал кылган.

Мерчемдүү жерден күтүп Шууту кулду,
максаты – атып салуу Тайбуурлду.

Колуна каты тийсе Каныкейдин,
Кокуйга салат, демек, бурут, элин.

Ал кезде ободогу куштан ашып,
ошончо узак жолду аз күн басып,

кабарды бачымыраак жеткирсем деп,
келаткан тыным албай Шууту шашып.

Жол тоскон Коңурбайды көргөнүндө,
сезилди жан чыккандай көөдөнүндө.

¹ *Каныкейдин каты* – «Айкөл Манастагы» ушу маалымат, б. а. Каныкейдин Манаска кат жазгандыгы бизде да жазуунун болгондугун далилдейт. Ал катта душмандын аскерин кыйроого алып келүүчү кудуреттүү дубанын сөздөрү жазылган эле. Ал дубаны Айкөл Манас гана колдонгонго акылуу болгон. Ошон үчүн «бүт Кытайга хан болмок» деп айтылууда.

Ажыдаар заарын чачып, ажал ойнойт
көргө окшош Коңурбайдын көздөрүндө.

Буурулдун такымына тартып камчы,
байкабай алдын-артын Шууту качты.

Туягы Тайбуурулдун жерге тийбей
закымдап учкан куштай бара жатты.

Камчы уруп канга боёп аттын санын,
байкабай кайда кетип баратканын,

жеткенде кара суулуу Баткактууга,
жол жогун көрөт Шууту артка-алга.

Балчыктуу, сормо саздуу бул дайрадан
болбоптур өйүзүнө тирүү өткөн жан.

Коңурбай жете турган болгон кезде,
сорулуп өлөйүн деп андан көрө,

Буурулду бура тартып кара сууга,
булдурсун¹ камчы менен бир урганда,

буйдалбай өйүз жакты Буурул беттеп,
бута атым кара сууну аттап кетет.

Аттигиниң, «Алдырарда жаздыраар» деп,
атайын жазылган кат-шертти бектеп

үзүлүп белиндеги курда кесе,
агызып Баткактуунун суусу кетет.

¹ Булдурсун камчы – өзөгүнө катуу нерсе салынып, сырты кайыш менен өрүлгөн камчы.

Артынан сая түшкөн Коңурбай хан
акканын шерттүү каттын, байкабастан

астында Алгарага камчы уруп,
Буурулду кууп келет узатпастан.

Адамдан өзгөчөрөөк жаралган жан
айбаты арстандай Алмамбет хан,

келерде Эр Шуутунун жолун бугуп
Коңурбай тозотторун билип алган.

Атканы ошол күнү таң кылайып,
Алмамбет кароол салчу жайга барып,

айрыбай көзүн жолдон Шууту кайтчу,
күтүүдө атын токуп, дүрбү салып.

Бир кезде чаң көрүнүп куйундаган,
бөлүндү ошол чаңдан Буурул буудан.

Такымдап ага удаа дагы бирөө,
тим койсо, Буурулга ал жете турган.

Жебедей сызып келет Буурул буудан
жеткирбей Алгарага сая кууган.

Алмамбет, таанып, кууган Коңурбайды,
айгайлап, «Эр Манас» деп, ураан салды.

Көргөндө Алмамбетти канкор Калча,
күймөлбөй Алгараны буруп артка,

Бет алып Бээжиндеги бекем чепти,
байралбай канкор Калча качып кетти.

Артынан кууган Алмаң саярда жуп,
Алгара бийик чептен өттү учуп.

Бурулду баатыр Алмаң кайра артка,
баа берип Алгарадай буудан атка.

Келаткан кең Таластан кабар айтып,
кайрылды Эр Шуутуга салам айтып.

Эл-журттун эсендигин сурамжылап,
кубанды келгенине аман кайтып.

Сурады алын-жайын элдин-жердин,
соолугун Айкөл теңи Каныкейдин;

ал-жайын алган жары Аруукенин,
абалын балтыр бешик Семетейдин;

көйгөйсүз, капсалаңсыз жатышканын
көп ногой, нойгут, үйшөң, түргөш, аргын;

жоодон тыш, кырсык чалбай калыбында
жатканын Кең-Кол, Талас, ордо капка...

Буурулдун ооздугун бура тартып,
саламын Алмамбеттин алик алып,

Шуутунун жооп айтып турган жери
эл-жерди көргөнүнөн кабар салып:

«Эңсеген калың кыргыз элиң аман.
Келберсип Кең-Кол, Талас жериң аман.

Кеменгер жеңекебиз Каныш баштап,
келбеттүү Аруукедей теңиң аман.

Төрөлгөн биз быякка аттанарда,
Төрөбүз зарыкканда көргөн бала –

туйгунуң, кичинекей бегин аман.
Тандырып, эстен, сөздү айтам саган.

Аманат Аруукеден – айткын деген:
«Асылым Алмам бачым кайтсын,– деген,–

арылсын арманынан ичиндеги –
артымда балам жок деп кайгы жеген.

Атадан жалгыз бегим «жок деп бала»,
ар дайым капаланчу тартып санаа.

Күмөндү курсагымда – Теңир берген,
аз калды күнүм жетип, көз жарганга».–

Укканда аманатын Аруукенин,
оозунан сөзү түшүп Алмамбеттин,

көзүнөн буурчактаган ысык жашы
куйулуп, жүзүн Шердин жууп жатты.

Шуутудан уккан сөзгө көөп көөдөн,
айтууга сөз табалбай сүйүнгөндөн,

кандайча эригенин сезбей калды,
көп санаа көкүрөктө түйүндөлгөн.

Шуутуну көөдөнүнө кысып бекем,
шор жыттап алкымынан, минткен экен:

«Баа жеткис кабарыңа айтып келген
башымды тартуу кылдым, Шууту берен».

Сөзүнө Алмамбеттин шондо Шууту
айтыптыр жооп кылып мына муну:

«Өзүндөн сүйүнчүмө – белек алган –
өлчөөсүз кубанычың маңдай жарган!» –

айкаша кучакташып да бир ирет,
андан соң аттанышат кошуун беттеп.

Үстүнө Айкөл Шердин кошо кирип,
Эр Шууту төрөсүнө салам берет:

«Эсен-соо турасыңбы, Айкөл Шерим.
Жатыптыр жайчылыкта эли-жериң.

Ата-эне, ага-тууган, алган теңиң,
артыңдан жол улоочу Семетейиң».–

тууган жер тургандыгын аман-эсен
тизмектеп айтып келип Шууту берен,

томсоро түшүп жүзү, бир аз токтоп,
түнөргөн калыбында мындай деген:

«Көкжалым, Айкөл Манас, сөзүм тыңда.
Кесемин десең, баатыр, башым мына.

Каныштын жазып берген дубай катын
келбедим аман-эсен сактап мында.

Капилет Калча чыгып буктурмадан,
карабай эки жагым качтым андан.

Курдагы кайыш кисем катты каткан,
кашайып үзүлгөнүн, билбейм, качан.

Шум Калча жетерине аз калганда,
шашылып камчы чаптым Тайбуурулга.

Күч үрөп секиргенде берки жээкке,
үзүлгөн курум менен акты кисе.

Кошулуп ал кисеге ичиндеги,
Каныштын дубай каты агып кетти.

Жоготтум жоодон сактаар тумар катты.
Ал үчүн аздык кылат кыйсаң башты.

Каттагы шерт дубадан башка дагы,
айтайын жарың айткан аманатты:

«Турбастан жоо жеринде Айкөл берен,
тезирээк кайра тартсын колу менен.

Укпаса айтканымды ушул жолу,
учурайт алааматка сансыз колу.

Суранам тизе бүгүп, кол куушуруп,
Султаным тартсын элге атын буруп.

Каарына Жараткандын кабылбасын,
Кабылан Айкөл Төрөм кайтсын бачым»,–

деп сыздап калды жарың, Айкөл берен.
Дубай кат жоголгону – төлгө белем.

Дагы бир аян белги – Таш-Казанда¹
калыптыр деди суусу бир аз гана.

¹ *Таш-Казан* – Бакай-Ата районунда жайгашкан мазарлардын бири.

Белгини ата-баба кармап келген
бейлебей койсоң болбос, Айкөл берен.

Аттанып Атажуртту бет алапы,
аяндын нукусуна калбайм десең», –

ушинтип бүткөнүндө сөзүн Шууту,
унчукпай Айкөл аны карап турду.

Бир топтон кийин анан секин гана
буйруду жоокерлерди чогултканга.

Канчалык какшап айтып турса дагы,
Кан Манас караманча тил албады.

Чогулуп келген колго жүзүн буруп,
чоо-жайды түшүндүрүп сөз баштады:

«Каңгайды чабамын деп кайнап кегим,
калың кол Бээжин беттеп айдап келдим.

Оолуккан сөзүм болсо, зордук кылсам,
кечиргин, ордолуу журт, тууган элим.

Калдайган калың колум, ханым, бегим,
Хан Бакай, Кошой, Төштүк, Көкчө шерим.

Ажыбай, хан Музбурчак, Сыргак, Чубак,
кырк чоро, кыраан бүркүт Алмамбетим.

Кайрылып баарыңарга айтар кебим:
кайткыла сагынгандар элин-жерин.

Кеткениң кең Таласка аман жетип,
калдайган калың элдин камын жесин.

Жети ай жеңиш тойлоп, курдук сайран...
Жеримди сагындым деп сапар тартсам,

жообуз баш көтөрүп, колун курап,
жоболоң салабы деп чочуп турам.

Жоокерлер жеткичекти таят алдан.
Жоо тийсе барып удаа алар кайдан

кайтарат душман мизин, ошондуктан
каалаган колум менен мында калам.

Өздөрү калабыз деп каалашышса,
өтөшсүн милдеттерин калып мында.

Бул жактан биротоло тынса санаа,
барабыз Атажуртка шондо гана.

Баарыңар баятадан айткан сөздү
жөн салды дебегиле – буйрук берүү!

Талкуулап олтуруудан чыкпайт пайда.
Таласка жол тартканга камдангыла».–

...Артынып алтын, күмүш, кызыл дилде,
Хан Бакай жол баштады кайткан элге.

Кыз-келин тартууланган, кошо көчүп,
Эр Төштүк, Кошой хандар кетти бирге.

Каныштын жазган каты тийгенинде,
бүтөрүн эмне менен билмек эле.

Аттиң ай, азыр кеткен колу менен
Айкөл Шер чогуу аттанып кетпейт беле!

Ошондо «Чоң Казат» деп аты калган
кыямат болбойт беле кыргын салган?

А бирок азгырыкка жетелеткен
бейоопа болот тура, дүйнө жалган!

Жөнөтүп колдун теңин тууган жерге,
Айкөл Шер калып калган Чет-Бээжинде.

Жакшылык, жамандыкты көргөнү тең
калышкан тогуз ханы колу менен.

Кеткенин колдун теңи өз жерине,
Коңурбай буктурмадан көргөн эле.

«Буруттун көбү кетти элине» деп
билдирген кабарчыдан түп Бээжинге.

Түн-күнү ошол күндөн көз ирмебей,
тартылган жөргөмүштүн желесиндей

амалдын түркүн түрүн таап Калча,
аттанат Айкөл Шерди жок кылмакка.

*...Добуш чыкпай тунжурай түштү, эмне болго-
нуна акылым жетпей сенейдим. Көгүлтүр жарыкка
чүмбөттөлгөн Жайсаң ата жакын келип, акырын
чыккан үнү коштоду:*

*Чырагым, жылдыз толду, үйгө баргын,
алиги наристеге демди салгын.*

*Бурулбай башка жолго, анан кайра
келгиниң кездешкени ушул жайга.*

Көгүш жарык оолактап, айлана күңгүрттөнө түштү. Тегерекке серп салсам ЛСПнын¹ тушундагы төштө туруптурмун. Эсеме Миң-Куштан кичинекей кызы менен келген келин түштү. Жылдыз толгондо ошол наристеге дем салмакмын. Төбөдөгү жыбыраган жылдыздарды көрүп түн ортосу болгонун түшүнүп, үйгө шаштым.

Күн кыйла эле суук экенинен улам медитацияга чыгаар алдында каналга чайканганымда суу болгон саамайларыма муз тоңуп калыптыр. Саамайларым муз болгону менен, шашып басып келгендиктен чекемден тер булоолоп үйгө кирдим. Талмалуу кичинекей кызга дем салып койуп, кайра шашыла чыгып кеттим. Каналдын көпүрөсүнө жеткенимде Шоола түшүп, Жайсаң Атанын үнү угулду:

280⁰ 23¹ 04¹¹

...Ашмачы кытай кулу Шуй-Ку-Чу аттуу,
аткармак тапшырманы жообу катуу.

Жоругун, жосундарын Эр Манастын,
сыр бербей жан адамга билип кайтуу.

Артынан акмалаган күн-түн калбай,
Айкөл Шер ашмачыдан шек санабай,

калтырбай көргөндөрүн катка топтоп,
ашмачы жазып жүрдү бир нече ай.

Ийине жеткен кезде иши бышып,
камырга салып катты нан бышырып,

¹ ЛСП – Лечебно-санитарный пункт. Чикерттен мал дарылоочу жай.

думана кейпин кийген дубакейден,
Калчага жеткиргин деп берип ийген.

Койнуна ашпоз берген катты катып,
дубакей Коңурбайга жетет шашып.

Ортосун бышкан нандын ажыратып,
куу Калча катты таап, окуйт ачып.

Акылдуу, аяр тыңчы Шуй-Ку-Чу куу,
Айкөлдүн дааратына ырастап суу,

калтырбай көргөндөрүн толук тейден
катына мына минтип жазган экен:

«Окугун көңүл койуп ар бир сөздү,
амалың атанга жүк жансың эстүү.

Табарсың жок кылуунун эптеп эбин,
теңдеш жок куулугуңа, Калча бегим.

Алышсаң Манас менен алың жетпейт.
Күрөшсө, көрпендеден – күч тең келбейт.

Коркутуп жатат дебе, Калча бегим,
кыпынча жалганы жок, чындык кебим.

Атышса очогордун¹ огу өтпөс,
сайышса найза сынып, кылыч кеспес

Кан Манас касиеттүү жаралган жан,
адамдын кадыресе – алы жетпес.

¹ *Очогор* – ок салынып атылчу курал.

Артынан аңдып жүрүп, бирок анын
билбеген өзү, сырын, билип алдым.

Аны эгер пайдалансаң учурунда,
Айкөлүн мерт кыласың буруттардын.

Ар жума таң атарда жылдыз тарап,
аруулап бүткөн бойун даарат алат.

Обого колун созуп тилек айтып,
олтурат ошондон соң кутту карап.

Айтканым өзүм көрүп, көзүм жеткен,
Ананда¹ абалына кирет экен.

Андайда, сезбестигин эч нерсени,
артынан байкап билдим шек бербестен.

Бурулган нээт-дили – Аалам менен
бүтүнгө айланат бейм бөлүнбөгөн.

Теңирдин кереметтүү көгүш Нуру
төгүлүп төбөсүнө турат экен.

Ошондой кезде көрсөң бурут ханын,
ок өтпөс курч болоттой тулку анын

көлкүгөн коргошундай эрип турат.
Мертинтет шол учурда алган жараат.

Манасты жок кылууну ким көздөсө,
тайынып Теңирине турган кезде

¹ *Ананда* – таза кубаныч, тунук жыргал, түпсүз ырахат. Мындай чексиз бакытка адам денесинен өз эрки менен чыккан учурда гана тунат. Уч-кыйырсыз мейкиндиктин алкагына өткөн маалда гана жетилүүчү толук эркиндиктин жыргалчылыгы.

житирсе айбалтаны уу сиңирген,
көлбөөрүп эрип турган денесине,

көздөгөн максатына жетет анда.
Кан менен тараган уу тулкусуна

айлантат канды зилге,– дабаа болчу
дарыны таап бербейт Улукман да».–

Конурбай катты окуп атып турду.
Көйгөйлүү көп ойлорго батып турду.

Камынтпай, шек алдырбай Айкөл Шерди,
капилет кол салуунун камын урду.

Байлатып күрүч жемге – атын таптап,
белгилеп күн оңдуусун санап тактап,

уусуна ажыдаардын сугарылган,
уу сиңген айбалтасын оңдоп саптап,

курама темир куйуп курч чыгарган,
кырк жылы ууга чылап уч чыгарган,

кырк кырдуу сыр найзаны – шул күнгө деп,–
кырк жылдан бери таптап даяр кылган.

Тандалган мошуштардан¹ колун курап,
тайынып Бурканына² жардам сурап,

алты айлык наристени курман чалат!
Асурдан³ баргын деген бурсат алат.

¹ *Мошуштар* – дубакөйлөр.

² *Буркан* – каңгайлардын кудайынын аты.

³ *Асур* – кара күчтөрдүн ээси.

Күн жетип тыкан тактап, белгиленген
кынтыксыз бүтүп камы, кечилдерден

алтымыш мошуцзясын¹ алга салып,
кырк нөөкөр арттан сүрөп жөнөп кеткен.

Ал жетти Чет-Бээжиндин капкасына.
Чеп экен кырк эшиктүү ошол капка.

Кырк чоро кырк эшигин кайтарып бек,
өтө албайт адам эмес учкан куш да.

Коңурбай чеп-капкага кириш үчүн,
колдонуп амалдардын нечен түрүн,

дубасын Чи-Лу-Сендин² кырк кайталап,
кароолдо Кыргызчалды уктаттырат.

Кароолу уктап калган дарбазадан
өткөрөт Алгарасы куштай сызган.

Тактыдан Айкөл Манас Хан олтурчу,
тапчудай өзүнө күч, назар бурду.

Көргөндө үргүлөгөн Ажыбайды,
көшүлтө уктаттырып дуба салды.

Ал анан күтүп калды курчуп сезим,
Айкөлдүн Анандага кирер кезин.

Асманда Чолпон жанып, таң атарда
жылдыздар бириндешип нурун чача,

¹ *Мошуцзялар* – сыйкырчылар.

² *Чи-Лу-Сен* – чилистен, чилтен деген сөздөр ушу кишинин ысымынын негизинде пайда болсо керек. Дүйнөлүк оккультизмдин негиздөөчүсү деп болжолдонот.

Чын дүйнө, Жалган дүйнө ортосунда
жараңка пайда болот ошол маалда.

Ошондо ободогу Улуу Күчкө
ой жетип, кабыл болот не тилесе.

Күч топтоп, аян алчу таңкы заарда,
күндөгү көндүм болгон адатынча,

беймарал, күтүп турган каргашадан,
алганы таңкы аян, чыкты сыртка.

Куралсыз, зоот кийбей мындай кезде,
сыртынан, суп көйнөктүн, жалаң этте,

жамынып нооту чепкен, Жаратканга
жалынып, дитин бурду жалгыз Ага.

Ошондо Айкөл Шердин төбөсүнө
ободон керемет Нур төгүлгөндө,

эриген коргошундай көлкүлдөгөн
этине найза кирди уу сиңирген.

Сыр найза кыр арканын балык этте
суурулбай калып калды сайган тейде.

Анткени, баратканда катып дене,
Коңурбай кечигем деп шашкан эле.

Ыйык суу тийбей калган киринткенде¹
кечирин оң далынын, билген эле.

¹ *Киринткенде* – Айкөл Манас туулганда аны ыйык суу менен киринтишкен. Ошондо оң далысынын кечирине суу тийбей калган. Себеби киринткен кишинин кармаган колу жолтоо болгон.

Коңурбай мээлеп балта шилтегенде,
уу сиңген мизи батты талуу жерге.

Учурду пайдаланып эсеби так,
урганы сая кетпей көңүлү чак,

көздөгөн максатына жетип Калча,
караан ай, Кан Манастан тайыды бак.

Жанагы көлкүлдөгөн дене катып,
жараатты салган найза терең батып,

теңселип, бут шилтөөгө келбей алы,
түптүү тоо урагандай «түрс» кулады.

«Түрс» эткен дабыш угуп, уйкусунан
түгөнгөн Ажыбай хан чочуп турган.

Айкөлүн көргөнүндө сулап жаткан,
абдаарып айланага назар салган.

Айкөлдүн жуккан канын айбалтага,
Коңурбай карап турган мооку кана.

Ошону көргөнүндө хан Ажыбай
обдулуп, бар күчүнөн урду найза.

Ажыбай урган найза – омуртканы
аралап тепчип өтүп, бөйрөк майды

аяктай эти менен үзсө дагы,
куткарып тирүү алып кетти аты.

Акылы адамга тең Алгарасы
абайлап жалын тосуп, Коңурбайды

кондуруп эптеп ээрге – кайталатып
сайдырбай Ажыбайга ала качты.

Ээрде салаңдаган зор Калчаны,
эмдөөчү мошуштарга баргычакты,

түшүрүп ара жолго калтырбастан,
түз гана алар турчу жайга барган.

Адамдын буту жеткис оңой менен
аскада үңкүрүндө кургак, кенен

аярлар кырк күн тынбай жаап дары,
ажалдан куткарышат Коңурбайды.

Айыгып жараатынан, турар замат
ал кайра колун топтойт кошуун курап.

«Түбүнө жеттим бурут ханынын» деп,
түктөн көп кытайларга кабар берет.

Түрүлүп түмөн кытай, чогулуп кол,
токтоосуз Чет-Бээжинге тартышат жол.

Алтымыш аяр коштоп Коңурбайды,
алдына түшүп колдун сапар алды.

* * *

Баштайлы эми сөздү хан Манастан,
баягы жараланган жерде жаткан.

Бейлебей бегибизди чалдырдым деп,
баарына Ажыбай хан кабар салган.

Чогулуп бир заматта кошуун толук,
Айкөлдү тегеректеп кымгуут болуп,

ар кими ар кайсынын башын сүйлөп,
айлана ызы-чууга кетти толуп.

Алмамбет Айкөл Шерин сүйөп секин,
каректен аккан жашы жууп бетин,

бейпайга түшүп жаны кайран эрдин,
Берени Айкөлүнө айтат кебин:

«Бел тутуп бир өзүндү, Айкөл Шерим,
Бээжинди – кегим калган беттеп келдим.

Башында сансыз колдун сен турганда,
Бегин да, ханын дагы чабам дедим.

Текебер кылыптырмын, Айкөл Шерим,
түктөй көп, түгөнбөгөн кытай элин,

турганда колду баштап сендей досум,
түкүрүк кургаганча чабам дедим.

Боордош асылдардын кууп кегин,
боздотом каңгайларды деп келгемин.

Бек чептүү Бээжин эмес – сен турганда
бүт дүйнө, кең Ааламды алам дедим.

Текебер кылгандыгым жетип башка,
чабылган ач албарсым тийип ташка,

чалдырып алып сени шум Калчага,
тулкумду жууп турам төккөн жашка.

Тулкуңа аскадай бек Нур тийгенде,
турамын коргошундай эрип дене,

шум Калча ушул сырды билбегенде,
шилтенген айбалтасы кирбейт эле!» –

Айкөлүн кансыраган аяп тиктеп,
Алмамбет алы куруп, амал издеп,

«Опоосуз жалган беле, о дүйнө!» деп,
оюна нелер келип, нелер кетпейт.

Өткөндөн өч алуунун кегин кектеп,
баягы аттанарда Бээжин беттеп,

акылдуу, аяндуу жан Каныкейдин
Айтканын Алмаң турду азыр эстеп.

«Бээжинди бекем чеп деп укканым бар.
Эли куу, сыйкыры күч, пейили тар.

Кандай күн башыңарга түшсө дагы,
болгула ар нерсеге дайым даяр.

Кан катып суусасаңар – суусун канаар,
талыкшып уйку басса – уйку ачар,

Хан аяш, Желмаянга арткан жүктө
кайнаткан канча бир түр дарылар бар.

Көңүлүң тозуп турса – ичсең ачат,
чаалыгып-чарчаганың дароо басат.

Ууланып, туюктанган жараат болсо,
сыйпаса – уусун соруп, оозун ачат.

Белгилүү жалгыз гана Жаратканга
кандай күн күткөндүгү алдыңарда.

Буларды жаратарсың керегиңе
Күн өчүп, түн түшүрсө алтын башка».–

Ар кыл чөп, жан-жаныбар мүчөсүнөн
ачыткан, унтакталап ийленилген,

май кошкон – сыйпаганга ылайыктап,
маңыздар – койууланган балга чылап,

жанына жоокерлердин сеп болсун деп
жасалган нечен түрлүү дары-дармек,

Каныкей Алмамбетке айтып берген
өлчөмүн – кантип, качан бериш керек.

Аяндуу Каныш берген дарыларды,
Алмамбет айтканындай пайдаланды.

Так өлчөп жараатына жапкан дары,
Айкөлүн чын ажалдан сактап калды.

Тагдырда жазуу барын, аттиң, арман,
таңазар албай койот тура адам!

Болбосо, кыркага Калча сайган
найзаны сууруганда Ажыбай хан,

чыйралган денесинен таштай каткан,
чыгарбай таштамакпы учун сынган?

Дал ошол себеп болуп кийин анан,
денеси туюк зилден кабылдаган.

Көлкүгөн дене кайра чыйралганда,
билинбей калат жараат кыркада.

Ал жерин элес албай ошондуктан,
Алмамбет дары жаппай калып калган.

*Мунарык көгүш Шоола үлбүрөп барып Атанын
үнү угулбай, дастандан бөлөк мага тийиштүү бир ооз
сөз айтпастан Жайсаң Ата суз узап кетти. Ээн талаа-
да кыйлага дендароо болуп турдум. Жандүйнөм сыз-
дап, баштыгымдагы белги түшүргөн дептеримди быр-
чалап тытып салгым келди. Эмнемден жаздым? Ооба,
өткөндө Бегайымдын көңүлүнө карап, шыдыр чы-
гып кетпей кармалып калганым үчүн күнөөлүүмүн,
бирок менин болгону бир көрпөндө экенимди, ошон-
дуктан пенделик кылганымды эске алып койсо бо-
лот эле го! Бүбайша апанын камчысынын ордуна ал-
ган камчымды көк баштыгыма салып Жайсаң Ата
батасын берип койсо деген тилек менен келгем, би-
рок эч нерсе дебестен узап кетти. Ызанын ачуу жа-
шына бетимди жууп, Шортонду туура кесип, иттери
ажылдаган айылга жакындадым.*

9. 11. 1995-ж. 17чи А. К. 295⁰ 23¹ 20¹¹ 16⁰

*Бир жуманын өтүшү кылымга тете болду.
Көңүлүм жайында эмес. Көр тирликтин жүгү
күндөн күнгө оордоп баратат. Бир жума бир тең,
бүгүнкү күндүн кеч кирмеги бир тең болду.*

*Күүгүм киргенде эле көк баштыгымды көтөрүп
алып тоо беттеп жөнөп, Седеп-Өтөктүн жонун кыр-
дап Кара-Дөбөгө чукулдап калганымда Ай чак түш
болуп дал төбөгө келип калды. Таштын далдоосуна
олтуруп шам жактым. Алоолоп күйгөн шамдын жа-
рыгы айлананы саргыч кызыл жарыкка бөлөдү. Үлп
эткен жел жок. Шамдын саргыч жарыгына көгүш-*

*жашыл Шоола аралашып, Жайсаң Атанын карааны-
на удаа үнү угуду:*

*Чырагым, күттүрдүмбү көпкө сени?
Күттүңбү мен күткөндөй сен да мени?*

*Түйшүктүү санаа тартып бул күндөрү,
туюндум көңүлүң пас жүргөнүңдү.*

*Жашыңды сүртүп салып бетиндеги,
жарыгым, жакыныраак келчи бери.*

*Туруктуу, өжөр бойдон көрөмбү деп,
түпөйүл ойдо күтөм мен да сени.*

*Кылганым чеки тебе, күнөө тебе.
Чырагым, куру бекер кайгы жебе.*

*Берейин дилден бата, кана анда,
ачып кой баштыгыңды койуп жерге.*

*Жайсаң Ата унчукпай калды. Теңирим ай, ме-
нин канчадан бери күткөнүм ушул эмес беле!*

*Айланама серп салдым: кыйла эле бийик тоо-
нун үстү көрүнөт. Жайсаң Ата тегерек дөңсөөнүн
үстүндө олтурат. А мен төмөнүрөөк түзөң жерде
олтуруптурмун. Баштыгымды ачып, жоолукка орол-
гон камчы-теспени алып чыгып койдум.*

*Оомийин, узак болсун баскан жолуң.
Чаалыгып, чарчабасын эмдүү колуң.
Кайберен жылоолосун кайып колдоп,
Камчыңдын ээси болсун Акжолборсуң.*

*Алдыңды жарык кылып Нурбелегиң,
арбагы бабалардын, Журт колдосун!*

*Аруу дил пейилимден берип турган
ак батам, Кудуреттүүм, кабыл болсун!*

*Алдында тоскоолдук көп, ийбе башты,
чырагым, жашык болуп төкпө жашты.
Дилиңди аппак бойдон сактай билгин,
денеңе тийсе тийсин чапкан камчы.*

*Сезими дүлөй, сокур наадандарга,
жашыңды көрсөтпөгүн бир да тамчы.
Сындырса көңүлүңдү мейли деп кой,
а бирок бирөөнүкүн сындырбачы.*

*Кыйналган оору жанды ая, сүйгүн.
Баалай бил дабаа издеп келгендигин.
Дабаасы – тийген дарттын чогуу болот.
Талыкпай, дартка дабаа издей билгин.*

*Туш келсе тагдырыңа дабаасыз дарт,
туйунтпай дартмандууга ичиңе кат.
Кайгыңды билдирбестен ичтен ыйлап,
сыртыңдан сабыр тутуп күлгүн жайнап.*

*Чырагым, болор нерсе сөзсүз болот.
Бөксөрсө бирде аяк, бирде толот.
Акыркы бир тамчы суу түгөнгөндө,
жан-досуң бул жашоого чекит коёт.*

*Шондуктан, жалган дүйнө – атылган ок.
Жашоодо түбөлүктүү эч нерсе жок.
Көздөгөн максатың бар бул жалганда,
дал ушул бактың сенин теңдеши жок!*

Жайсаң Ата тынып калды. Ушул учурдан пайдаланып: «Пендечиликтен кетирген көптөгөн күнөөлөрүмдү кечирсеңиз» – деп сурандым. Анан, көптөн бери билгим келген, Айкөл Манас Атабыздын туулган жылын

айтып берүүсүн өтүндүм. Жайсаң Атабыздын деле качан туулуп, качан жалгандан кеткени урпактары үчүн керектүү маалымат экенин айтып: «Мүмкүн болсо айта аласызбы?» – деп өтүндүм.

*Мен дагы сүйлөшүүнү эңсеп келгем.
Сурайгой, сурооңо бүт жооп берем.
Суз өткөн – өткөндөгү кезигүүлөр
менин да жандүйнөмдү оорутту бейм!*

*Жарыгым, жүрөгүңдү оорутпачы.
Жетишет, жемелебейм мындан нары.
Сезимде ойлоруңду тынчсызданткан
түйүндүү сырын чечип, жообун айтам.*

*Кеткемин бул жалгандан саал эрте.
Толгомун бар болгону – элүү төрткө.
Жакпаган Эр Манасты даңктаганым.
Уу берген, көралбаган бир көрпенде.*

*Эң алгач жолуккан жер эсиндеби?
Унутпа, сөөгүм жаткан ошол жерди.
Ал жерди сенден бөлөк жан билбесин.
Айтпагын, өзгөлөргө сыр чечпегин.*

*Көпчүлүк – мазар дешип, дайнын билсе,
тебелеп, тынч койушпайт, барып күндө.
Шам ороп, жалгыз өзүң келип жүргүн,
арбактар эскерилчү – бейшембиде.*

*Айкөл да аттанарда бул жалгандан
жаңы эле элүү бешке койгон кадам.
Анда мен – кырк экиде толук кезим.
Айкөлдөн он эки жыл кеч туулгам.*

*Жарыкка келген жылын Манас атаң
азыркы эсеп менен тактап айтсам,*

*алты жүз жетимиштин август айы,
Алтайга анын киндик каны тамган.*

*Журт тилеп, Улуу Күчтөн аян алган
Чыйырды деген зайып көзүн жарган.
Айтканым далилдөөнү талап кылса,
аны бул дастанымда толук айтам.*

*Берилген эң акыркы сурооң калды:
«Кетирди көп күндөрдөн бери алды,
түшүргөн белгилерим тамга сымал
табылбай чечмелөөсү түйшүк салды».*

*Жарыгым, бул сурооңо тынчың кеткен
жоопту, болмок дурус, азыр берсем,
а бирок белгилердин так маанисин
мында эмес – түшүндүрөт бөлөк өлчөм.*

*Билдирет Ай толгондо сага аны
«Балалык» жылдызынын Шоолалары.
Дубасы Чи-Лу-Сендин – «Чжуд-Шиден»,
башаты «Вайдурьянын» жандырмагы.*

*Үн угулбай, чүмбөттөлгөн көгүш-жашыл Шоола
тарап, жондо турупмун. Жайсаң Атанын бүгүнкү
берген маалыматтарына, дегеле жасаган жылуу
мамилесине көңүлүм көтөрүлүп, айылга кантип
жеткенимди сезбей да калдым.*

30.11.1995-ж. 10чу А. К. 8° 15' 15¹¹ 308° 20¹⁰

*Делаю эти записи при лунном свете в обычном
состоянии. Не могу указать точное время. Кажется
19 ч. 03 м. В небесах светосмещение. Самая яркая
первая звезда «Большой Медведицы» отделилась от
других звезд и, будто камень, начала падать вниз.*

Она кружилась, сверкая лучами, и все быстрее спускалась к ущелью Чет-Кууганды¹. Теперь она делала яркие зигзаги, летая между Кымыз-Ачыбас² и Баймат³. У меня закружилась голова, кажется, будто и я движусь с места на место, не касаясь земли. Звезда сделала еще несколько зигзагообразных полетов и начала быстро подниматься в небо. Приблизившись на свое место – ярко осветилась, сделала круг и встала на место. Поверит ли кто в моё виденье?

Я не смогла прочесть, вернее, расшифровать ни единого слова из начертанных этой звездой в ее движениях. Не в состоянии понять смысл этого чудного явления, может быть есть ответ на это со стороны ученых? Может, получу ответ, войдя в транс? Но сейчас я делаю эту запись в обычном состоянии, хочу сохранить ее в этом виде, мне кажется, что карандаш мой не пишет.

Эту запись я переписала после возвращения домой в 23 часа 51 минут. К сожалению, записи сделанные в горах, почти не получились, оказывается, карандаш промерз.

Запись оригинала – в тетради, где астрозаписи.

Жогорудагы сөздөрдү үйгө келип көчүрдүм. Жайсаң Атага кездешээр убактыдан саал эртерээк чыккам. Табияттын таң калтырган сырдуу көрүнүшүнө удаа эле Шоола түшүп, Жайсаң Атанын караанын көрдүм. Эмелеки кадыресе абалымдагы окуянын таасиринен бошоно албай, Атага суроо бердим: «Менин акыл-эсим ордунда элеби, же...? Эмелеки жылдыздын төмөн кулап, нары-бери чарк айланганын чын эле көрдүмбү же ошондой болуп көрүндүбү?»

¹ Чет-Кууганды – Чаекке жакын жайгашкан жайлоо.

² Кымыз-Ачыбас – Чаекке жакын жайгашкан жайлоо.

³ Баймат – Чаекке жакын жайгашкан жайлоо.

*Жайсаң Ата эсине кирелек кичинекей балага
карагандай таризде ууртунан жылмайып, жагым-
дуу коңур үнү менен унчукту:*

*Чырагым, чопчоң эле балакайсың.
Кээде сен түшүнүүгө жалакайсың.*

*Сен көргөн табияттын кубулушу –
сезимдин жандүйнөңө куйулушу.*

*Жаркырап түркүн түстө нурун төксө,
анда сен жарык маанай – көөнүң көктө.*

*Буюгуп алып учса туш тарапка,
булуугуп турган кезиң, демек, анда.*

*Өзгөрсө оюң-санааң, кулк-мүнөзүң,
эске тут табият да өзгөрөрүн.*

*Кубансаң – табият да мээрин төгөт.
Кайгырсаң – бүркөлүп күн кошо чөгөт.*

*Чырагым, байкадыңбы, табияттын
канчалык жуурулушуп баратканын?*

*Бул – сага Нуркыздары берген энчи,
тартуусу өзүң айткан Жараткандын.*

*Белегин Нуркыздардын кармап бекем,
бөлүнбөй сапар арткын алар менен.*

*Арыбай, артка кайтпай кете бергин
Ак Шоолаң жарык кылган жолдо кенен.*

*Ал азыр бери мага жакын келчи.
Кеп салып кең жарыктан айтып берчи.*

Жайсаң Ата жооп күткөндөй тынып калды. Мен Атабызга кубанычымды бөлүшүп, районубуздун акими Аманалиев Эркинбектин абалымды туура түшүнүп, чын пейлинен колдоп жардам көрсөткөнүн айттым. Күнүмдүк көртирлигиме эле эмес, эки бөлмөлүү үй да сатып бергенин маңдайым жарылып сүйүнүп айттым. Анан, алибетте, ушул ишине тиешелүү болгон жазуулардан айрым убакта ката кетирип, ондолгон учурларым болот, ушунум чеки болбос бекен деген ойумду билдирдим. Атабыздын үнү уланды:

*Кең дүйнө... баасын анын билбейсиңер.
Кээ бириң кем дүйнө деп тилдейсиңер.*

*Жарыкта – жарым күндүк жашоо деген
миң жылдык караңгынын наркына тең!*

*Жараткан ыраа көргөн Жер-Энени
пенделер – Көк-Теңирдин эркелери.*

*Коноксуң жарык Жерде аз гана күн.
Ал эми Аалам деген – караңгы түн.*

*Жарыктын наркы кымбат – тең жок ага.
Тартуулайт ошондуктан бир аз гана.*

*Бир чымчым баасы кымбат өмүрүңдүн,
жаздагы гүлдөй назик көңүлүңдүн,*

*түшүрүп наркын, баркын кор кылбагын,
түшүмүн түшүрбөстөн жыйнап алгын.*

*Айттымбы жеткиликтүү ойлорумду?
Аны сен акыл өлчөп ойлондуңбу?*

*Сендеги мага жаккан бир мүнөзүң –
сезесиң адамдардын жандүйнөсүн.*

*Назарың ачка салбай ток пейилдүү,
оокат деп, дүнүйө деп жок кейинүү.*

*Сезимиң кирдетпестен калыптырсың.
Бурчуңду тилеп жүргөн алыптырсың.*

*Адашпай ак жолундан бара бергин.
Ар дайым ушул бойдон кала бергин.*

*Чырагым, байкаганың туура белем,
ал сенин кабылдооңдо катаң экен.*

*Эгерде ушул күнгө туура келсе,
кейибе оңдолгонго кээ бир нерсе.*

*Кел, эми, сапарыбыз тээ тереңге
башталат мына азыр, ушул жерде.*

*Жүрөгөй, уланталы жолубузду.
Жазууңа түшүрө бер ойубузду.*

*Кыйлага үнсүз сапар уладык, анан адыр сымал-
данган дөңсөө жерге келип токтодук. Ар бир
дөңдүн үстүндө олтурган ар кандай кишилер «Чоң
Казатты» айтып атышат.*

*Мунарыктуу боз талаада кызыл кыргын жүрүп
жатат. Адамдардын, аттардын өлүктөрүнө тол-*

*гон тоо-талаа. Мурунду жарган кан-жиндин сасык
жытынан көөнүм айнып окшуп атканым эсимде.
Көңүлүмө жат болгон Жайсаң Атанын муңдуу үнү:*

...Кыямат сапарынан башын бурду,
кырк күнү кыйноо тарткан Айкал турду.

Жанынан күн-түн кетпей кайран Алмаң,
кайтпоочу сапарынан кайрып алган.

Жарааттан сабыркаган Айкалүнө
жалооруй карап Алмаң минткен эле:

«Тилимди макул көрүп, Айкал, алгын,
ордолуу орошон журт элге баргын.

Жыттагын жалгызыңды моокум кана,
абасы тууган жердин болсун дабаа.

Дененден таркай элек жараат уусун
дем берип Атажуртуң, кандан куусун.

Каңгайда калган кегин, алаар өчүң,
Хан Төрөм, ишенип кой, алам өзүм».—

Көөдөнү макул болбой турса дагы,
көңүлүн Алмамбеттин кыя албады.

Билгизип ишаратын «макул» деген,
Берени Айкал Манас баш ийкеген.

Жерине жөнөтүшмөк болуп ханын,
жоокерлер жалпы көрүп жатты камын.

Көтөрүп көк асаба айчык туусун,
кечирип «Сары-Дайра¹» кандуу суусун,

Көктөгү Теңирине нээт буруп,
кол байлап көөдөнүнө – кулдук уруп,

«Айкөлүм, аман-эсен жеткиниң» деп,
Алмамбет аруу дилден айтты тилек.

¹ *Сары-Дайра* – Кытайдагы Сары Дарыя – Ян-Цзы.

ТАЛ ЧОКУ

Ал эми сөз баштайлы хан Манастан,
аттанып, Атажуртка сапар тарткан.

Алмамбет кош айтышып узаган соң,
Айкөлдүн санаасы сан, ойлору он:

«Ар-намыс, атагымдан айрылбайын.
Артыма – капка чепке кайрылайын.

Аянбай алтымыш күн берип тойду,
атказгам алты ай мурун сансыз колду.

Аңдабай дал шилимден жараат алсам,
артынан алардын мен куба барсам,

«Айласы хан Манастын кетиптир» деп,
ар кошкон аргын журтум кылышар кеп.

Айланам көп курама тууган элден,
ажайып атаконуш кымбат жерден.

А бирок ажал жетсе – мында өлөм.
Азабым болсо эгер, аны көрөм.

Айкөл Шер качып келди дедирбестен,
ажалды тапкан дурус душман элден.

Тартпады туз-насибим кең Таласка.
Тагдырга буйурбаса аргам канча.

Талаадан жазатымды¹ табар болсом,
таланып тазжоруга калар болсом,

талпынып миң аракет кылсам дагы,
таппасмын өзгөрткүдөй эч арганы.

Түмөн кол каптабасын, кам урайын.
Түшүрүп жоокерлерди чеп курайын.

Тизгиним душманыма тарттырбайын.
Тизелеп кол куушурбай тик турайын!» –

деп ойлоп Айкөл берен атын бурду.
Жер шартын дүрбү салып карап турду.

Бир туюм жүрөгүнүн тереңинен
бүтүмүң туура деген белги берген.

Айкөл Шер жоокерлерин түшкүлө деп,
артынан келчү жоону күттү кам жеп.

Алиги белги берген жерге барып,
ак бозго бата тартты – курман чалып.

Теңирге тооп кылып – пайдубалдын,
Айкөл Шер ишти баштап, койду ташын.

Күнү-түн миң-сан жоокер кезек менен
курушту чеп капканы алышпай дем.

Көтөрүп бүткөрүшүп – бекемделди.
Казышып капас кылды чеке-белди.

¹ *Жазат* – ажал, акыркы күн.

Капканын дал ортосун ээлеп турган,
кадимки сепил сымал колго курган,

калдайып бир бийик зоо турар эле,
каратып адам көөнүн бураар эле.

Кара зоо көз мелжиген – таш уйулдуу,
капканын кароолундай туйулуучу.

Караса дүрбү салып көңүл койуп,
көрүнчү уюлгуган ташта ойук.

Хан Манас ошол жерди карап турган,
капыстан кандайдыр бир үндү уккан:

«Көңүл бур, Кызырлуу Шер, айтканыма,
көз салып тиктеп турган тигил аска,

койнуна кырк бир түрлүү сырды каткан,
Кызырлуу Шер келишин күтүп жаткан.

Жол салдыр жоокерлерге шол аскага.
Суу жеткирт таштарынын уйулуна.

Таптырткын чокусунда жараңканы.
Ташыткан суудан куйуп толтурт аны.

Чин-Ма-Чин¹ дуба салып курган капка,
Чи-Лу-Сен жик билгизбей оозун жапкан.

¹ Чин-Ма-Чин – Чи-Лу-Сендин окуусун өркүндөткөн инсан болсо керек.

Талыкпай чаначтап суу куйдургунуң,
дубасын Чин-Ма-Чиндин жуудургунуң.

Чи-Лу-Сен шыбаттырган жараңкада,
Чи-Тай-Ху¹ уста курган бар дарбаза.

Жуулса Чин-Ма-Чиндин кырк дубасы,
ачылат Чи-Тай-Хунун дарбазасы.

Хан Манас, бул сен үчүн жалгыз арга.
Каласың элиң сактап шондо гана.

Каныкей төлгө кылган талың кайда?
Тиктиргин ошол талды дал чокуга.

Таш уйул кырк дубадан тазаланса,
тамчылап тиккен талга суу куйулса,

таалайы кырк уруулуу журтундун ал.
Тартынбай, Айкал берен, жолунду сал.

Тамырын жайса талың – анда, демек,
атагын Кара зоону «Тал-Чоку» деп!..» –

Белгисиз кай тараптан угулганы,
сырдуу үн айтып бүтүп ушуларды,

алыстап барып такыр чыкпай калды.
Таңданган Айкал карайт туш тарапты.

«Жараткан, мага берген аяныңбы?
Же балким, кечилдердин аярыбы?

¹ *Чи-Тай-Ху* – Кытай тарыхында кездешкен теңдешсиз куруучу болууга тийиш.

Жанымда Алмамбет же Бакай болсо,
жөн билги сөзүн айтып акыл кошсо,

жасаган ишим туура болбойт беле,
жанымда экөө бирдей колдойт эле.

Тобокел, не болсо да көндүм дейин.
Тузагын салса шайтан, көрдүм дейин.

Жол сал деп Кара зоого буйрук берем.
Жеткенде чокусуна тал тиктирем.

Айткан сөз – аян болсо суу чыгарам.
Асканы тазалатам кырк дубадан.

Тал тигип, атын буруп «Тал-Чокуга»,
таштан чеп курдурамын дал чокуга.

Ал эгер шайтан айдап барган болсо,
тагдырга дал ошону жазып койсо,

буйруса жазатымды – демек, анда,
калармын таш жазданып шол чокуда»... –

Бекемдеп Аикөл чебин кура берсин.
Берендер чеп капкада тура берсин.

Биз болсо сөз баштайлы шум Калчадан
жетектеп түмөн колду жер каптаган,

жетүүгө Чет-Бээжинге жакын калган,
баштайм деп кандуу чабыш,– кыргын салган.

Ал кезде Алмамбет да тек жатпастан,
алышаар жоосун күтүп көрүүдө кам.

Түн-күнү күзөттүрүп ойду-тоону,
тынымсыз жол чалдырып кароол койду.

Жаңылып, жазып-тайып калбайлы деп,
жамандык башыбызга салбайлы деп,

жон-жондо жол тозоттоп күндөп-түндөп,
жоокерлер уйку көрбөй күзөтүшөт.

Каптаган жоонун колун Серек көрөт,
капкада Алмамбетке кабар берет.

Урдуруп добулбасты: «Тез арада
жоокерлер чогулсун!» – деп жар салганда,

калың кол жыйылышып бир заматта,
калышты тизилишип катарларга.

Чогулган жоокерлерге шондо Алмаң
кайрылып мына мындай сөзүн айткан:

«Каңгайда кегибиз бар, баарың эсте!
Кана анда, кыраандарым, жоону бетте!

Айкөлгө берген антты аткаралы!
Астыда калың жоого аттаналы!

Бирин да жоодон коркуп артка качпа.
Биримдик, ынтымакты бирдей сакта.

Тизилгин аткычтарың оң тарапка,
найзакер, чабандесиң сол тарапка.

Суу жүрөк коркокторду ортого алгын,
жоо жүрөк туйгундарым, кыргын салгын.

Ажыбай, көк асаба тууну көтөр.
Астыда кол баштасын хан Көкчө шер.

Сырттаным – Эр Сыргагым ортону ой.
Кабылан көкжал Чубак, бир четин чой.

Каптаган калың кытай байкабасын
жоктугун арабызда хан Манастын»,–

деп бүтүп баатыр Алмаң: «Аттангын!» – деп
тизилген жоокерлерге буйрук берет.

Ошондо кыян каптап сел жүргөндөй
обого кол созушуп баары бирдей:

«О, Теңир! Жалгыз өзүң жар болгун!» – деп
чуркурап бата тартып, жоо беттешет.

Айкырган арстандай үнү жарып,
атылган ажыдаардын сүрүн салып,

каптаган калың кытай, көп манжууну
качырып кол башчысы Айжаңжуңду,

Хан Алмаң кыргын салып ойуп барат,
кылычтап көп кытайды сойуп барат.

Түмөн кол уй түгүндөй быжылдаган,
түрүлүп түптүү кытай кыжылдаган,

байыган сүттөй болуп ашып-ташып,
бири өлсө – миңи анын ордун басып,

күркүрөп кыян сымал ээ-жаа бербей,
кытайлар каптап келет аккан селдей.

Айбаттуу ач айкырык добуш менен
Алмамбет орто жерин ойуп берген.

Сырттан Эр Сыргак келет солун сойуп,
кабылан кыраан Чубак оңун чойуп.

Кол баштап Ажыбай хан, Көкчө шері,
капталда кыргын салып Жамгырчы эрі,

туурада түмөн колду түз качырып,
салууда хан Музбурчак ач айкырык.

Кыраандар жапырт каптап калың колду,
кыргынды салып келет оңду-солду.

Туруштук бере албай калың кытай
тарады кыргый тийген таранчыдай.

Майдандан бир да жоокер карыш жылбай,
кыйла күн кармашышты эч бир тынбай.

Өлүктөр тапталышып – тоодон бийик,
өзөндөр канга толду сасып-ирип.

Талаасы Итөлбөстүн өлүк толгон,
жазатын тапкандарга мекен болгон.

Аралаш сулап жатат таанылышпай
айкашып өлүктөрү кыргыз-кытай.

Чарчашып жоокерлери арып-азып,
чаалыгып буудандары араң басып,

Кыргыздар кырылса да бир кебелбей,
кыйырма кытайларга мойун бербей,

чегинип, четки чепке барышмакчы,
күч топтоп алып кыргын салышмакчы.

Четки чеп – Сары-Дайра өйүзүнө
чегинген кыргыз колу жеткенинде,

о шумдук! Көргөнүнө ишенбестен
жоокерлер каректерин албайт чептен.

«Манастап» ураан салып кыйкырышып,
«Кудайлап» Жаратканга сыйынышып,

«Чоң Кудай бизге жардам бергенби?» – деп,
«Чын эле Айкөлүбүз келгенби?» – деп,

кайгысы, кубанычы тең салмакта
баарысы жабылышты чепке шаша.

Алмамбет, сырттан Сыргак, кыраан Чубак,
Ажыбай, Эр Жамгырчы, хан Музбурчак,

айгайлап кол баштаган Көкчө шери,
майдандан аман чыгып келгендери,

Айкөлдү жабалактап ортого алды.
Алмамбет түгөйүнө кучак жайды.

Көп кыргыз, курамалуу жоокерлери
көрүшүп бирин бири турган кези...

Кеп салып өткөндөрдөн, кеткендерден,
Айкөл Шер Алмамбетке мындай деген:

«Тартпады туз-насиби тууган жердин,
Таласка кетким келбей кайра келдим.

Силерди таштап койуп кантип барам?
Аякка барган менен эмне табам?

Күнүбүз бүткөн болсо – бирге өлөбүз.
Жазганын Жараткандын тең көрөбүз.

Багынтып бүт Бээжинди басып алсак,
Бакбурчун, Манжу, лама, калың калмак,

жер кеңип көп курама журтубузга,
эл болот дитин койуп, динин бурса.

Кайрылып ушул чепке келгенимде,
капилет аян алдым бешим ченде.

«Көрүнгөн тээ чокуда таш уйулга
көпчүлүк ташып барып суу куйушса,

жуулуп Чин-Ма-Чиндин кырк дубасы,
ачылат Чи-Тай-Хунун дарбазасы.

Чи-Лу-Сен шыбаттырган жараңкадан
суу чыгат көккө типтик атырылган.

Ырымдап, жөнөөрүндө жарың берген
тиккиниң ыйык талды, ала келген.

Чыккан суу талды карай нугун бурса,
тамырын жайган талга суусун куйса,

элиңе жакшы жышаан болот анда,
эңшерип, анан бирок толот кайра.

Как зоодо тамыр жайган талга окшоп,
калтырып артыңа из, атак коштоп

уланат урпактарга учуң сенин,
Унутпайт улуу журтуң, кыргыз элиң»–

деген үн капилеттен чыкса кандай,
басылды зоодон чыккан жаңырыктай.

Жол салып, талды тиктик дал чокуга,
«Кара зоо» атын бурдук «Тал-Чокуга».

Суу чыкты таш уйулдан бир кулактай.
А бирок тиккен талга суу бурулбай,

чабылган таш арыктан кол жигиндей
суу тамат тал түбүнө көзгө илинбей...

Суу чыгып төмөн акты так уйулдан.
Ал – биздин өмүрүбүз тик куйулган.

Тамчылап талга араң бурулганы –
тагдырга тамчы жашты буйурганы.

Тамчы суу талга берсе гүл – өмүрдү,
Тамчы – кан, элге арнадык биз өмүрдү.

Сакталып жер үстүндө кыргыз калса,
калабыз эл ичинде сен да, мен да.

Каптаган калың жоону тик качырып,
кууйлук каңгайларды чек ашырып.

Кездешпей калсак эгер бул жалганда,
Кудурет кошор бизди таңмакшарда¹.

¹ *Таңмакшар* – бир доордун күнү бүтүп, экинчи доордун таңы жаңыдан атып келаткан, же жашоо кайра жаңыдан башталган учур.

Кайтоолдоп кыяматтык достошолу.
Кел эми, арстан Алмам, коштошолу».—

Алмамбет Айкөлүнө колун сунуп,
айтканы айдай жүзүн карап туруп:

«Айкөлүм, тил алгының ушул жолу.
Артыкча сан жагынан жоонун колу.

Чымындай жаның кымбат аз элиңе.
Чыгып кет Тал-Чокуда таш чебиңе.

Сан кытай бери ашкыс дабан болуп,
сен тургун жоокерлерге караан болуп.

Капкадан карааныңды көрүп турсак,
кайратың таш жаадырып, сел буудурат.

Эр Шууту сени менен чепте калсын.
Эптүү жан эки жактан дарек чалсын.

Айттырар сөзүң болсо Шууту барсын,
майдандын маанайынан кабар алсын.

Айкөл Шер, кытайлардын жоокерлери
аябай көөнү тынчып турган кези.

Анткени биздин колдун арасында
билишти жоктугуңду кан майданда.

Бурутту кайран Калча жайлаганы
чын экен дешип алар турган чагы.

А демек, жоокерлерден бул тарапта
кытайлар кабары жок караманча.

Баары бир чаап алабыз тегеректеп,
буруттар азайышты, чарчашты деп,

эсепсиз жоонун колун закым алдап,
элирип куру кыял турган убак.

Кырдаалдан пайдаланып ошондуктан,
кытайга кол салалык бейпил жаткан.

Жыйдырбай акыл-эсин ушул азыр
жоо беттеп аттаналык, кош бол, баатыр». –

Алмамбет сөзүн бүтүп Айкөл Шерди
алкымдан жыттап алып, атын минди.

Манаска жардам берип Шууту калып,
майдандан турмак болду кабар алып.

Капканы кайтарганга Кыргыл калды.
Калган кол жапа тырмак жоого аттанды.

Кол баштап Көкчө баатыр, хан Музбурчак
каңгайды найза сунуп кууп барат.

Соңунда Музбурчактын кыраан Чубак,
үнүнөн ураан салган тунуп кулак,

сулатып туш келгенди койдой кырып,
сунулган ачалбарсы койбойт тынып.

Астында сан-миң колдун Алмамбет шер,
айгайлап сырттан Сыргак, Жамгырчы эр,

көтөргөн көк асаба Ажыбай хан,
кырк чоро кыргын салып кырк жагынан.

Кыйылган дарактардай суналышып,
кытайы-кыргыздары кыналышып,

үйүлгөн өлүктөргө толуп талаа,
үстүндө айланышат кузгун-карга.

Эрендер бут серпишип кыялбай жан,
элирип жүрөт аттар ээсиз калган.

Бозоруп бүт теребел учкан чаңдан,
билинбейт күнбү, түнбү – жоктой асман.

Кыраандар кыргын салып онду-солду,
кан агып өзөн толо – дайра болду.

Тоорушуп, толгоп кысып туш тарабын,
топондой тобун бузуп топ кытайдын,

түмөн кол түп көтөрө дирилдеди,
турумтай тийген таандай бириндеди.

Кыргызга тура албастан кытай каршы,
кайдасың Түп-Бээжин деп артка качты.

Айласы Коңурбайдын чындап кетип,
артынан качкан колдун кууп жетип,

тостуруп Түп-Бээжинге кетчү жолду,
токтотуп тобун бузган түмөн колду,

кырк хандын улуу ханы – Кары ханга
кабарлап майдан жайын жазды катка:

«Улуу хан, урматтаймын өзүңүздү.
Угуңуз назар буруп сөзүбүздү.

Келбесе буруттардан жеңилгиңиз,
Мергенди казыналык¹ жибериңиз.

Кыйрады, талкаланды сансыз колум.
Кыйшайып куйушканым – катуу жолум.

Түзөлүп, түптүү сепил урай турган.
Түмөн кол түгөнүүдө калбай чыгаан.

Ажырап кыраандардан азган кезим.
Акыркы аракеттин камын жедим.

Түш жоруп буруттарга сүйлөй алган,
тутантып өчкөн отту үйлөй алган,

амалдуу бал тил менен торун жайган,
алдырдым Чин чеченди хандыгымдан.

Жиберем хан Манаска элчи кылып,
жүгүн дейм жер кучактап, кулдук уруп.

Жети күн бурсат сурап алган болсо,
жетер дейм ушул мөөнөт келчү колго.

Айыкса ала дарттан мергениңиз,
айбаттуу Улуу ханым, жибериңиз.

Атылсын окжыпандай кандуу мерген,–
айрылды атасынан – Жой-Ху шерден.

Буруттар жети күнгө берсе бурсат,
Бээжинден кошумча күч келип калат.

¹ *Казыналык* – Көйкаштан окуп келген соң казынанын эсебинен багылып, Улуу хан үчүн жанын аябай кызмат кылуучу жоокер. Аны өтө катаал учурда гана тирүү ок катары колдонушкан.

Жетишип жети күндө келип калса,
жеңебиз буруттарды сөзсүз анда.

Бул сөздү укпасаңыз – буруттардын,
билиңиз, баарыбызды курутаарын»,–

ушундай катты жазып, «шашылгын!» деп,
узатты кабарчысын Бээжин беттеп.

Атказып ийип аны Улуу Ханга,
ашырмак болду ойун ишке Калча.

Манасты келтирмекчи болуп эпке,
жөнөттү Чин чеченин капка-чепке.

Колуна ак асаба байрак алып,
колого куш кондуруп, тайган алып,

жетекте жети нарга зер жүктөтүп,
жел жетпес жети күлүк үртүктөшүп,

желмогуз канкор Калча салган тузак
жетишти капка-чепке жүрүп узак.

«Кытайдын элчилери келишти» деп
Кыргылчал Айкөл Шерге кабар берет.

Эр Шууту жооп алып келгичекти
киргизбей турду Кыргыз элчилерди.

Көргөндө элчилерди Шууту берен,
көзүнөн жамандыкты сезген белем,

ээрчитип элчилерди келгенинде
эскертти бөлүп чыгып Айкөлүнө:

«Теңдешсиз айкөлдүгүң, Манас Шерим.
Түрлөрүн жактырбадым келгендердин.

Жыландын башы турат сөздөрүндө,
жымшыйган митаам кыйшык көздөрүндө.

Катылган ичиндеги ойун окуп,
Кабылан Айкөл Шерим, турам чочуп.

Сезилет сагызгандай шакылдаган,
сестенип турам Чинден такылдаган.

Агызып тилинен бал – уусун чачып,
атайлап келишпесин орун казып.

Жамандык жасашпасын, даяр күтүн.
Жараткан чыгарттырсын туура бүтүм»,–

туйганын жүрөгүнүн тереңинде
түшүнттү Шууту Айкөл беренине.

А бирок өз бүтүмүн тагдыр – буйрук
Айкөлгө койгон болчу небак буйруп...

Астына үртүктөлгөн күлүк тартып,
артынып келген күмүш-зерин чачып,

баш ийип, жер кучактап кулдук уруп,
Чин чечен тил безеди жүзүн буруп:

«Хан Манас, тилек тилеп турабыз биз.
Өтүнүч сөзүбүздү угарсыз Сиз.

Кырам деп каардансаң – элим мына!
Кыраан Шер, угам десең – кебим мына!

Урушту кыргын салган токтотолук!
Улугум, боордошуп достошолук!

Эчен бир жолборс жүрөк – кол баштаган
эсепсиз эрлер өлдү бел байлаган.

Келдим мен караламан калың элден.
Кырылып жок болбойду бөөдө жерден.

Кааласаң калың кытай эли тартуу!
Каканчын, Чоң-Бээжиндей жери тартуу!

Жетиштүү болот кабар бериш элге
жети күн бурсат берсең жоокерлерге.

Суранып айттырышкан сөзүн элдин
сөзмө-сөз кайталаймын, Манас Шерим:

«Манасты хан көтөрүп – Чоң-Бээжинге
барабыз баарыбыз тең коштоп бирге.

Башына алтын таажы кийгизебиз.
Баатырды алтын такка мингизебиз.

Биригип кыргыз-кытай эл бололук.
Бир суунун өндүрүнө бир конолук.

Эки эл жуурулушуп кетсек бирге,
эч качан даап келбейт душман тике...» –

Мына ушул тилегени калың элдин,
Манас Шер, макул көрсөң бурсат бергин»,–

урматтап турган жандай бар дилинен,
ушинтип тилин безеп шум Чин чечен,

уктатып сөзү менен сезимдерди,
тилинен бал агызып – уусун берди.

Чыпылдап жылуу сөзгө мандай тери,
Айкөл Шер жети күнгө бурсат берди.

Жоокерлер кайрылышып кан майдандан,
капкада ойун куруп жатты бейкам.

*Жайсаң Атанын үнү угулбай, айлана тымтырс.
Көгүш-жашыл Шоола тарап, теребел капкараңгы
болуп калды. Кыйлада көзүм үйүр алышып, канал-
дын жээгинде турганымды көрдүм.*

*Баштыгымды боорума кысып үйдү көздөй
бастым.*

7.12. 1995-ж. 16чы А. К.

360° 0°

*Бул күндү демейдегидей эле тынчсызданып
күтүп жүргөм. Кийинки кездерде көнүмүш адатка
айланып бараткан көртирликтин айынан кыжаа-
лат сезимде үйдөн чыккам. Адырга чыкканымда
Шоола түштү, Жайсаң Атанын тааныш коңур үнү
угулду:*

*Булуттай удургуган асмандагы,
буюгуп оюң чачкын сенин дагы.*

*Чын эле оор бекен арткан жүгүм?
Чындыкты далилдейсиң ушул бүгүн.*

*Түйшүгү тирүүлүктүн – албуут дайра.
Табалбай кечмеликти тартпа кайра.*

*Өйүзгө агып кетпей өтөм десең,
издегин кечмеликти эринбестен.*

*Ачуу тил сыздатканда жүрөгүңдү,
ызасы муздаттырат жандүйнөңдү.*

*А бирок жетиш үчүн максатыңа,
чырагым, чыдаш керек баардыгына.*

*Калтырып дене-досту жансыз, муздак,
карегим, жол тарталы, сапар узак.*

*Арытып, артка таштап кылым нечен,
жан-досуң сапар кезип мени менен...*

*Кезинде бул өрөөндө гүлдөр жайнап,
токойдо илбээсиндер, куштар сайрап,*

*ортодо көбүк чачып бөлүп теңге,
күрпүлдөп албуут дайра агар эле.*

*Желдирип, бир аш бышым убакытта
келчүмүн ушул жерге анда-санда.*

*Тоолору – кыл чокусун мөңгү баскан,
токумдай булуту жок көпкөк асман,*

*туптунук ак берметтей төмөн кулап,
тоо боорун көрккө бөлөп күмүш булак,*

*миң кайрык керемет күү шылдырынан
муңканып, бирде кайра шандуу чыккан.*

*Ышкынын терип бетке чыгаар элем.
Ышкырған улар үнүн угар элем.*

*Кубанып көөнүм толуп, тынып санаам,
күч топтоп кайтаар элем табияттан.*

*Көрсө деп бутум баскан ушул жерди,
атайын алып келдим бүгүн сени.*

*Улуу Күч адамзатка тартуу кылган
ушундай кооздугун көз тайдырган,*

*баркына баалап мен да жетпептирмин.
Бир ирмем коноктугум сезбептирмин.*

*Аттиң ай, көрөм дайым мунарыкта.
Жарыкта мындан кооз – көралбайм да!*

*Көргөздүм муну сага атайылап,
жүрсүн деп жарык наркын туура баалап.*

*Астында түйшүгү күч күндөр күтөт.
Баарына даяр болгун, эркти күчөт.*

*Жендирип кур санаага кыйса жанын,
түкүргөн түкүрүктөй баасы анын.*

*Чырагым, бийик болгун! Суранамын,
чыгалы аягына убаданын!*

*Коштошуум керек азыр, анткени, сен
кезигип Нуркызына сүйлөшөсүң.*

*Баладай кирсиз таза сыры терең
«Балалык» жылдызынын нуру менен,*

*«Вайдурья» – табышмактуу баш катырма,
бапестеп нечен кылым сакталууда.*

*Катылган табышмактын, жандырмаксыз
бир четин ачат сага бүгүн Нуркыз.*

*Ал үчүн аткаргының койгон шартын
ар дайым аруу тутуп Аалам салтын.*

*Билгениң пайдаланар мезгил келет,
бирок ал убакытты өзү эскертет.*

*Күтпөсүн Нуркыз эжең, тезирээк бар,
айтканын эске тутуп кабылдап кал.*

Көгүш-жашыл мунарык Шоола алыстап, Жайсаң Ата көрүнбөй калды. Бир нече түскө кубулган Шоо-ла арасынан узун бойлуу, ничке мүчөсүнө коош-погон абдан чоң көздөрү бакырайган аял көрүндү. Түркүн түстөгү шоолаларга чүмбөттөлүп, эрке өскөн баланын үнүндөй шыңгыраган үн салып, мен-ден кыйла жогорто термелип турган аял, маалымат бере баштады. Сүйлөшүүбүз узакка созулуп, ошол арада өлчөмдөр тез алмашып жүрдү. Бул жолугушуу 1283 беттен турган, чечмелөөлөсү жок – «Вайдурья-онбо» эмгегинин айрым бир жерлеринен маалымат берүү үчүн болгондугун түшүндүм. Алган маалыматтарды жарыялоого эмес айтууга да акым жок экен. Ушунча кызыктуу нерсеге арбалып кармалып калсам керек, анткени колумдун катуу ооруганынан өзүмө келгенде, бейтааныш жерде ичимдик жыттанган эки адамдын ортосунда туруптурмун. Бири колумду толгоп, экинчиси мылжыйып карап туруптур. Денем дүркүрөп, өзүмө келе түшүп:

«Силерге эмне керек, айланайындар? Менде дептер, ручкадан башка эч нерсе жок, а булардын силерге кереги жок», – дедим. Колумду толгоп атканы оозго алгыс сөздөрдү сүйлөгөндө, ачуум келип, өзүмө ээ болбой, тигини жаакка чаап, түрткөнүм эсимде. Анан абасыз мейкиндикте тургандай сез-

дим. Тигил экөө көтөрүлүп барып абада калкып туруп, күп эте жерге кулашты. Алиги абасыз мейкиндикте канчага турганымды айталбайм, ирмемби... же мүнөттөрбү? Өзүмө келгенимде Жумгал суусунун көпүрөсүнүн четинде сууну карап туруптурмун. Жашоодон кечип ушул ыпласка толгон жарыкчылык менен коштошкум келип турду.

Утурумдук баш калкалаган жайымдагы балдарымды эстеп, колумдагы баштыгымды боорума кыса кармап илкий бастым. Жашаган жериме жакындаганда жанындагы котельнаяны¹ карай бурдум. Бактын жылаңач бутагында салаңдап илинип турган өзүмдү көрүп ошол тарапка басканымда, ийинимден жумшак кол секин түртүп үйдүн короосуна бурду. Жетекке баш ийип эшиги өзү ачылган короого кирдим. Боюмду түздөп, балдарым жаткан үйдүн эшигин ачтым. Бейкапар уктап жатышкандарына карап туруп, чүпүрөк тосмонун артындагы ордума кийимчен тейден бүк түшүп жаттым да, күчүмдү көз жашымдан чыгарып бышактап ыйлай бердим.

Ал күнү бир дагы кишини көргүм келбей, агай келгенде сүйлөшпөй койдум. Ошол боюнча ушул бүгүнкү 28-декабрга чейин кол жазмаларымды караганым жок. Бул аралыкта Эркинбек сатып берген, агайдын үйүнүн төмөнкү подъездинде эки комнат үйгө кирдим. Балыкчыда жашаган, мага келип дарыланып жүрчү Гүлмира жолдошу Калмат экөө келип калышып, көчүргөнгө жардам беришти. Гүлмира: «Эже, сизге жеңилдик болсун, Нургүлдү үй-бүлөсү менен биз ала кетип ишке орноштуруп койолу» – деп, өздөрү менен кошо ала кетишти.

Устүмө үй алып берген Эркинбекке болгон ыраазычылыгым тулкума сыйбай, ушул күндү чы-

¹ Котельная – Чаек айылындагы жылуулук берүүчү жайдын калдыгы.

дамсыз күткөн элем. Үйдөн чыгып кыйла узаган-
да Шоола демейдекидей төмөн түшпөй, алмашыл-
ган жарыктын түсү менен Жайсаң Ата маалымат
бере баштады. Мен шашып дептериме белги
түшүрдүм. Байланыш бүттү, үйгө кетүүдөн башка
кылар эч нерсе жок. Жумгалдын суугу күчүнө кир-
ген кез. Түкүрүк жерге түшпөй тоңуп турган учур.
Буту-колум колдойуп үшүп кыйла басып үйгө кел-
дим. Көчөбүздүн жарыгы өчүп калыптыр, тама-
ныма жабышкан маасымды чечип, караңгы үйдө
колум менен сыйпалап орундука олтурдум. Ошол
учурда көчө тарапка оор жүк тарткан бир нече
машиналар келип токтошту. Ичинен кишилер
түшүп, астыңкы машинанын капталынан жакын-
да мен келген адыр тарапка жарык берилип жат-
ты. Аңгыча электр жарыгы да күйүп, дептердеги
белгилерге карадым. Түшүрүлгөн белги жокко
эсе, бир аз эле экен, андан да таң калтырганы
3 с. 46 м. деген жазуу болду.

Байланыш түнкү он экилерде эле бүткөн, а бул
эмне болгон белги деп таң калуудамын. Саатты ка-
расам таңкы 3 с. 51 м. экен. Келгениме он чакты
эле мүнөт болгон, демек, ушул убакта үйгө жетип
калышым керек окшойт деп ойлоп, белгилерди чеч-
мелөөгө олтурдум.

28. 12. 1995-ж. 8чи А.К. 360° 0°

*Чырагым, сүйлөшүүгө убакыт тар.
Артыңдан бүгүн сени аңдыган бар.*

*Жылдыздын тогоолдорун белги кылган,
жашыруун топ башчысы– күчтүү душман.*

*Билемин күткөнүңдү жолуксам деп,
бирок сен аябай сак болууң керек.*

*Айына бир гана ирет ошондуктан
Ай толгон бейшембиде тосот атаң.*

*Жетүүгө мүмкүн эмес мага бүгүн.
Абыдан алыс өлчөм, туура түшүн.*

*Башта сен келүүчүсүң узак басып.
Башка өлчөм пайдаланып келдим шашып.*

*Үзүрү шашканымдын – тигилерден
убакыт утуп алдым жеткидей сен.*

*Карегим, бачымыраак артыңа кет.
Кырсыксыз аман-эсен үйүңө жет.*

43⁰ 3¹ 46¹¹

Ушул бир нече саптан турган Жайсаң Атанын сөздөрүн чечмелеп бүтүп, алымсынбай кайра дагы белгилерди эки-үч сыйра карап чыктым. Бөлөк жазуу жоктугуна көзүм жеткенде гана, чечмеленген сөздөрдүн маанисине көңүл бурдум. Качан мен маанисин боолголой баштаганда, жанагы токтоп турушкан машиналар моторлорун от алдырышып жүрүп кетишти. Ошондон кийин гана, кыязы, артымдан аңдыган бирөө болсо, демек, ушул машиналардын ичинде окшойт деп божомолдодум. Жайсаң Ата саат 3төн 46 мүнөт өткөнгө чейин үйгө жетип калышымды эскерткен тура. Коркунуч өтүп кеткен соң денем дүрүлдөп чындап корктум.

4.1.1996-ж.

15-А.К.

0⁰

Жайсаң Атага өткөн жумада кездеше албай, жарыктын түсү аркылуу маалымат алып келген тейден бүгүнкү күндүн келишин чыдамсыз күттүм.

Күүгүмдө шам жагып койуп чыкканы жаткам, агай кирип, көптөн бери төшөк тарткан апасынын абалы начарлап калганын айтты. Агайга Куран китебин берип: «Молдо келгиче башына жаздай туруңуз, мага таарынбаңыз, кетип бараттым эле» – деп, жолго чыктым. Адырмак бөксө тоонун кыйла жерине барып калганымда Шоола түштү. Мунарык көгүш-жашыл Нурга чулганган Жайсаң Атаны ээрчип жөнөдүм. Жайсаң Атанын мага айтар эмне сөзү барын билбейм, бирок менин Атага айта тургандарым бар.

Райондун акими Аманалиев Эркинбек Шакин агайдын үйүнүн төмөнкү подъездинен эки бөлмөлүү квартира сатып берип үйлүү кылды. Ушуну өткөндө да айтам дегем, бирок кездеше албай калбадымбы. Анан Шакин агай Ырысбек деген художникке Жайсаң Атанын түспөлүн менин сүрөттөп айтканым боюнча тарттырып атат. Анча окшобосо да кандайдыр сырдуу жакындык бардай сезилет. Шоола түшкөндөн бери ушул ойлорго жетеленип, көнгөн жерибизге жеткенибизди сезбей калыптырмын. Жайсаң Атанын жагымдуу коңур үнү угулганда дайыма олтурчу дөңсөөдө турганыбызды көрдүм.

Чырагым, көп эскерткен ушул мезгил жылдызы жылдызыңа каршысын бил.

***Бир айда жолугабыз бир гана ирет.
Бул күндү тигилер да жакшы билет.***

***Эскерткен эскертүүмө көңүл бурбай,
эби жок ыза болдуң канча курдай.***

***Жарыгым, чочулаймын көөнүм азып,
жүрөсүң курч бычактын мизин басып.***

*Жарыкта жашаганың мага кымбат.
Жасагын ар бир ишти өтө кылдат.*

*Үйүңө жакын жерден күтүп алам.
Учурду, тактап чыккын, түшчү Шоолаң.*

*Жеткирип ошол жерге кайра анан,
үйүңө киргениңче күтүп турам.*

*Кырсыксыз жеткениңди көрсөм гана
кийинки кезиккенче тынчыйт санаа.*

*Өткөндө шашылбастан Нур эжекең
жайма-жай маек куруп сени менен,*

*кетүүчү убактыңдан кечигипсиң.
Карегим, зөөкүрлөргө кезигипсиң.*

*«Жардам!» деп кабар кылды Нуркыз мага.
Жаңылып убакыттан калган тура.*

*Кечигип бир азыраак шашып келдим,
кейиген, ызаланган жүзүң көрдүм.*

*Ишенгин, кадимкидей даана сездим,
тирүүдөй жүрөгүмдүн «тыз» эткенин.*

*Эч кимди көргүң келбей туруптурсуң.
Дитиңди жаман жакка буруптурсуң.*

*Алыстан көзөмөлдөп коштоп келдим.
Үйүңө кайрылууга жардам бердим.*

*Ачуусун акыл-эси жеңсе экен деп,
аргам жок андан башка, турдум тилеп.*

*Дененден тагы кетпей алигиче,
дагы да ызаң турат кетпей эсте.*

*Унутчу баягыдай шол күндү да,
ишенчи пейилиме сүттөй таза.*

*Жүрөгүм дале сыздап ооруп жүрөт,
зөөкүрлөр жолуң тосор али да көп.*

*Сак бол деп эскерткеним ошондуктан,
Улуу Күч сактайт сени – сен сактансаң.*

Жайсаң Ата ушул сөздөрдү айтканда өткөндөгү ызам козголуп жандүйнөм сыздады. Ошондогу Шакин агайга болгон таарынычымды эч качан кечире албачудаймын. Өпкө-өпкөмө батпай бышактап ыйлап ызамды айтсам, агай кайдыгер: «Ага эмне мынча болдуңуз? Ыйдан жардам жок, андан көрө милицияга билдирбейсизби?» – деди суз. «Теңирим ай, ансыз деле элдин оозунда эрмек болгудай сөздөр толого! Үйүнөн улгайган кезде кеткен аялдын көрөр күнү ушул деген таба сөздү каалаганыбы агайдын?» – деп, жүзүнө карагым келбей жүрөм. Жайсаң Ата ойумду окуп билди белем, сөзүн улады:

*Өкүттүү таарынычың жоюп салчы.
Өз ара мамиленди оңдоп алчы.*

*Жетинчи сезимиңди кирдетпестен,
сезимге жетеленбей – жетектесең!*

*Көз салып турпатына бир көз ирмем,
көрчүсүң кейигенин кирпичинен.*

*Жеңдирип таарынычка – көптөн бери
көрүнбөй калды сага кейигени.*

*Учурсаң колдон кушту үзүп боосун,
урайбы ыр сепили деп коркомун.*

*Ушунча мээнет жумшап куруп алган
уратпа ыр сепилин деп суранам!*

*Карегим, капа болбо бул сөзүмө.
Оңдоп ал кемчиликти мүнөзүңдө.*

*Жайсаң Ата саал тынып жооп күткөнсүдү. Ооба,
курулган ыр сепилин уратпас үчүн ошондогу ызам-
ды унутканга, агайга болгон таарынычымды ке-
чирүүгө убадамды берем дедим ойумда. Ата андан
нары сөзүн улады:*

*Түшүртүп түспөлүмдү эгер жатса,
түйшүктү ашык тартып жаткан тура.*

*Жагабы-жакпайбы деп аны мага,
жүрсөңөр экөөңөр тең тартып санаа,*

*жакшылап салыштырып карап көргүн,
чын эле окшоштугун шол түспөлдүн.*

*Түшүрдүң түспөлүмдү мунарыкта.
Көрүнөт болду кандай ал жарыкта?*

*Аалам тамгасын жазган дептериме Жайсаң Ата-
нын элесин түшүрүп алдым, анткени Ырысбектин
тартып атканына «салышытырып кара» деп Жай-
саң Ата өзү өтүндү. Бирок Айдын жарыгында
түшүрүлгөн түспөл эртеңки жарыкта кандай
көрүнөт болду деген ой Атанын эле эмес менин да
тынчымды алып турат. Ушул асыл адамдын
түспөлүн эле түшүрбөй, айкелин чеккен чебер чык-
са кана деп ойлойм. Менин бул ойумду Жайсаң Ата
андан ары улап койду:*

*Айкелим чегилүүчү учур келет.
Ал азыр өзүң айткан түспөл жетет.*

*Кам көрсө, түйшүк тартып, кубантам деп,
аракет кайрымжысын Теңир берет.*

*Чырагым, куттуу болсун кирген үйүң!
Жашооңдо чечилиптир да бир түйүн.*

*Эми сен талыкпастан иштей бергин,
элиңе эмгек өтөп – үзүр көргүн.*

*Жайсаң Атанын үнү дагы кайрадан угулбай кал-
ды. Дөңсөөдөгү ордунда кыйлага унчукпаган тей-
ден айланага серп салып олтурду, анан колун жаң-
сап сөзүн улады:*

*Серп салчы айланага, тааныш бекен?
Көргөнүң калыптырбы чыкпай эстен?*

*Чырагым, көргөзөйүн баштан-аяк,
биз баскан узак жолду чыкчы карап.*

*Бул бая алгач ирет жолуккан жер,
кунт койуп теребелге, жакшылап көр.*

*Тээтигил борчук ташты түй эсиңе.
Кереги тиет кийин издегенде.*

*Байкабай калгандарың болсо эгер,
эсиңе салып кайра, түшүрүп көр.*

*Бул жерди күндүз издеп табарыңа
ишенсең көзүң жетип, азыр анда*

*дастанды айтып нары улантамын,–
түшүргүн жай олтуруп, шашылбагын.*

АЛМАМБЕТТИН АКЫРКЫ ӨТҮНҮЧҮ

Чалгынды чаалыкпастан чалып жүргөн,
Бээжинде чекке чейин жоону сүргөн,

айбаттуу арстан Алмаң кабар угуп,
шашылды чеп-капкага атын буруп.

Капкага албууттана кирип келип,
капалуу, Айкөлүнө салам берип,

ачуусу, таарынычы аралашып,
Алмамбет сөз сүйлөдү каары ташып:

«Октолгон ажыдаарга, Айкөл Шерим,
ойлонбой туруп неге бурсат¹ бердиң?

Жыйналып калың кытай эми мүлдө,
жыйынат баш-аягын жети күндө.

Теңсинбей түмөндөгөн кытай колун,
Теңирге текебердик кылып койдуң.

¹ *Бурсат* – уруксат.

Терең ор баарыбызга билбей каздың.
Теңизим, акылыңдан неге шаштың?

Көбүбүз көрбөстүрбүз кайтып элди,
көркөмү көзгө кымбат тууган жерди.

Жазатты ай-талаадан тапмак болдук.
Жазданып бөтөн жерди жатмак болдук.

Каалабай – кайнатыпсың калың шорду.
Кайран кол кыргын табат толбой орду.

А балким, Жараткандын жазуусудур,
Айкөлүм, керээзиме көөнүңдү бур:

айланып аман көрсөң тууган жерди,
аяшың – алган жарым Аруукени,

Айкөлүм, айта турган бир сөзүм бар,
аманат таштайм сага, бургун назар.

Антташып, достошкондон бери карай,
болгону бир гана сыр жүрдүм айтпай.

Сөз берип койгондуктан Аруукеге,
сөзүмдү бузбаймын деп каткам ичке.

Көөнүңө пикир албай туура түшүн.
Кез келди айта турган ушул бүгүн.

Бээжинге аттанууга чукул калган,
бир нерсе унут калып, үйгө баргам.

Кирпиги кош каттанып Аруукенин,
көңүлсүз турганына назар бөлдүм.

«Кабагың неге бүркөө, Аруукежан?
Кыйналып тургандайсың, өңүң жаман?» –

үйрүлө түшүп суроо бергенимде,
үмүттүн шамын жагып минткен эле:

«Күмөнүм барбы-жокпу – так билбеймин.
Жүрөгүн кабыландын жесем деймин.

Убактың чукул калып турган кезде
унчукпай койсом туура болот эле.

А бирок, эңсегеним кандырганга,
ким атып келип берет, шерди мага?

Токойго бүгүн түнү барсаң эгер,
Теңирден тилегеним кабыл келээр.

Жол болуп атып калсаң кабылан шер,
жылуулай сууруп келип жүрөгүн бер.

Дагы бир өтүнүчүм – жан кишиге
күмөндөр экенимди айта көрбө!...» –

Таластын токойуна түндө барып,
кабылан шерди өңүп – атып алып,

жүрөгүн сууруп алып, Аруукеге
жылуулай алып келип бердим эле.

Аз өтпөй ошондон соң кам бүттү деп,
аттанып чыктык жолго Бээжин беттеп.

«Айтпа» деп өтүнгөнүн эмнеликтен,
алиге баш катырып билбей келем.

Бирок да убадамдан айтпайм деген,
бул күнгө чейин эч бир тайбай келгем.

А бүгүн учур келди сөздөн кайтаар,
ал эмес «аманат» деп керээз айтаар.

Айкөлүм, Атажуртка барсаң аман,
айткының Аруукеге менден салам.

Армандуу Алмамбеттин керээзи де,
артымда калган күмөн – мал ээси де.

Кубаныч-кайгымды да бөлүшкөн тең,
Кытайдан качканымда бирге кеткен,

бир өскөн мойундашып бала күндөн,
Арууке, баш байласын Мажит менен.

Көз жарса аман-эсен алган жарым,
атымды ататтырар тамчы каным.

Кыз болсо кырк жылкы сой, тойун бергин.
Алмамбет тукум калбай өттү дегин.

Ал аман бойго жетсе теңин табаар.
Артымда тукум эмес, туяк калаар.

Эгерде эркек болсо токсонду сой,
Эр Манас, атын анын Күлчоро кой.

Ал менден ашып түшкөн берен болоор.
Акыл-эс, пейил-көйү терең болоор.

Тутанса – өчпөй турган өрткө айланар.
Тутам кол ал баштаса көпкө айланар.

Кызарып кызыл чоктой жанып турар,
касташкан кас душманын чаап тынар.

Бек болор убадага, берген антка.
Бейнебей¹ пейлин салбас ичи жатка.

Душманга – атылган ок тууганга – бел.
Өзгөчө кымбат болор ал үчүн эл.

Соңку ирет сыр чечүүбүз бул жалганда.
Сен үчүн пейилим түз, ичим таза.

Кетирсем одонолук, болсом орой,
Кан досум, кемчилдигим кечирип кой.

Биз жаңы басып кирип Чет-Бээжинге,
өзүндү Хан көтөрүп жеңген кезде,

баргамын киндик каным тамган жерге,
беймарал балалыгым түшүп эске.

Коргонду урап калган көргөнүмдө,
ачуу арман батпай турду көөдөнүмө.

Киргенде дарбазалуу чоң коргонго,
көрүндү балалыгым, оо ошондо...

Көзүмдөн аккан жашым тыйылбады,
күйүтпү, кубанычпы – туйулбады.

Асылым апакемдин – аты Алтынай,
акыркы керээзи анын угулду жай.

¹ *Бейнебей* – байкабай.

«Кулунум, көөнүң буруп, сөзүм тыңда!
Күн келет өзүң кайтып келер мында!

Ошондо Кабылан Шер коштоп келээр!
Ордонун урандысын бирге көрөр.

Кайдагы Шерди айтып жатат дебе.
Каралдым, кармалбагын бул жат жерде.

Ал Шерге жолугасың алыс жерден.
Армандуу атам менин ошол элден...

Күйүтү жарып чыккан жүрөгүнөн,
кор болгон бир ууч элдин тилегинен.

Ошол эл болбосун деп тукум курут,
ободон Теңир элге назар буруп,

муңканып, зарлап тилеп бала күткөн
энеге – перзент берди Нурдан бүткөн.

Эр жетип ошол бала эсен-аман,
Шер болду элин сактап, журт кураган.

Таятаң Соорундук да ошол элден,
айрылган ата-эне, тууган жерден.

Аргасыз жоо колуна түшүп келген,
ажырап Атажурттан зордук менен.

Баласыз жарым ханга пейли кенен
бир жоокер соогат кылып берген экен.

Соорунга алдык дешип чапкан жоодон,
атамдын Соорундук деп атын койгон.

Сени да тилек тилеп атам күткөн.
Сен менин жалгызымсың Нурдан бүткөн.

Армандуу атакемдин каны менде.
Ал эми кашык каным менин сенде.

Кулунум, таятаңдын эл-жеринен
табасың Айкөл Шерди – кут төгүлгөн.

Эл болуп таятаңдын эли менен,
эгиздей ээрчишкиниң Шери менен.

Туу болуп Айкөл Шерге – өзү келген
түгөйү болгун анын – Теңир берген.

Жалгызым, Жараткандын буйругу бул.
Жамандар жан кейитип аташаар «кул».

Учугун улуу журттун улаш үчүн,
ушундай төрөлгөнүң туура түшүн!

Карегим, кабылгының ошол Шерге.
Кайрылып бир келип кет ушул жерге.

Өткөндөн өч алганы келерсиңер.
Өрттөнгөн бул коргонду көрөрсүңөр.

Түбүнө киндик каның тамган чынар,
Туу сайсаң жоону жеңип – гүлдөп турар.

Эгерде бүрү түшүп, куурап калса.
же чирип, туу чынарың кулап жатса,

Жалгызым, түбүн кара, түшө калып,
жаш чырпык бүрдөп турса өзөк жарып,

тукумуң үзүлбөстөн – уч уланат,
туурунда туйгун калат – темир канат.

Ал эми туу чынарың жатса кулап,
ал өзүң... Асыл башың жатар сулап.

Бертинип берендердин бели сынат.
Белдүүлөр бири калбай бүт кырылат». –

Карасам бет алдымды – үндү улап,
жатканын чынарымдын көрдүм кулап.

Басылып калды чыкпай шыбыр ыргак.
Жанымда турган экен карап Сыргак.

Багыштап асылдардын арбагына
дуба окуп ар бирине тарттым бата.

Үн катпай ошондон соң көпкө турдум...
Үңкүйүп Сараланы артка бурдум...

Жан досум, апам берген шол аяндын –
жазуубуз – көрмөк болдук биз аягын.

Карачы, каптаган тээ сан-миң колду,–
казылган баарыбызга чыккыс орду.

Түмөн кол түп көтөрө каптап келет.
Түз аткан мергени бар – бирден терет.

Манжылар «казыналык» деп аташкан
мергендин жайын сага баяндасам:

өткөзгөм балалыгым аны менен,
бирге окуп, үйрөнгөнбүз сырды терең.

Эшиги алты айда бир ачылуучу,
аян-сыр түпкүрүндө катылуучу

ал үңкүр аскасында Суук-Төрдүн,
ажайып – ортосунда туздуу көлдүн.

Капкасы сыйкырлыктын – Суук-Төрдө,
кайтарган ажыдаар бар туздуу көлдө.

Ал жерге кимдер гана барышпаган,
жем болуп ажыдаарга калышпаган.

«Бичикке¹» аты түшкөн бала гана
билимин өркүндөтчү ошол жайда.

Ааламдын сырын каткан сырдуу китеп,–
кечилдер, ламалар «Бичик» дешет.

Жаралуу-жоголуу же өмүр-өлүм,
түшүнтөт ушул китеп маани-жөнүн.

Биз аны кыскарттырып «Бичик» десек,
кытайлар «Ба-Гуа², Чжоу-И³, И-цзин⁴» дешет.

Жалганга төрөлөөрдө өзгөчө жан,
«Бичикке» аты түшөт күн мурунтан.

Төрөлсө кечилдердин чегинен тыш,
алардын максаттары – издеп табыш.

¹ *Бичик* – Ыйык китептин аталышы. Негизи, Бичик китебинин актай барактарына өтө улуу инсандардын аты өзүнөн өзү жазылып калчу жана ал жазууну аярлар гана окуй алышчу.

² *Ба-Гуа*, ³ *Чжоу-И*, ⁴ *И-цзин* – өзгөрүүлөр китебинин аталыштары. Бул китептердин жардамы менен жеке адамдагы, коомдогу, табияттагы өзгөрүүлөр кыска жана узак убакытта кантип жүрөөрүн алдын-ала аныктоого болот.

Өлтүрүп же болбосо уурдап келет.
Атайы ажайыпта билим берет.

Дасыккан өнөр ээси – чебер болот.
Дарексиз – «казыналык» атка конот.

Өнөрүн тактап туруп, ал чебердин
күтүшөт пайдаланар күн келерин.

Келаткан «казыналык» мерген деген
окуган Суук-Төрдө мени менен.

Ага мен чындыгында келбеймин тең.
Алты ай ашык билим алган менден.

Жер менен жүрүүнү мен жакшы билем.
Учуунун өнөрүн ал билет терең.

Ылайык жер шартына кийим киет.
Атканы жаза кетпей таамай тиет.

Жайгашкан эки көздүн чарасында¹
Цуань-Чжу² чекити бар адамдарда.

Ок эмес ойноп тийген кол учунан
мүрт кетет, шол чекитке тийсе адам.

Жаа тартып же ок менен мерген Си-бай
атканы дал чекитке тиет таамай.

Андыктан Си-бай деген аты айтылбай,
Цуань-Чжу деп аташат баары сыйлай.

¹ Эки көздүн чарасы – эки көз жайгашкан оюкча.

² Цуань Чжу – көздө жайгашкан талылуу чекит

Которсок ошол атты биздин тилге,
«көзгө атар» деп айтышат аны бизде.

Чоо-жайын мергенчинин тактап айтсам:
чалдыккан ала дартка – тайып анттан.

Кошпостон жалгыз өзүн бир да жанга,
эли жок, эч ким баргыс аралчада,

алдырган кыл табыптар ар кай жактан,
алты жыл ал мергенди дарылашкан.

Шол мерген эми мында келе жатат.
Шерлердин баарын терип бирден атат.

Мен дагы ал мергенден жазат табам.
Кеги бар анын менде ала турган.

Мурдагы салгылашта, Туура-Суудан,
атасы Жой-Ху шерди тындым кылгам.

Айкөлүм, суранарым эң акыркы –
ант берчи аткарам деп убадаңды.

Жараатың күчүркөнөт мындан нары.
Жапкыдай калган эмес ага дары.

Тил алып, антка туруп, Айкөл Шерим,
шерт кылып, айтканыма макул дегин.

Түшпөгүн Тал-Чокуда бекем чептен.
Буйрукту берип тургун ошол жерден.

Баарыбыз эч ким калбай кырылсак да,
бирок сен тирүү кеткин Атажуртка.

Анткени, Кызырлуу Шер, эсен жетсең,
калк калат уч уланып Кыргыз деген!

Эгерде тилимди албай жоого түшсөң,
күн келет кас душмандар эңсеп күткөн.

Кыргыздын аты өчүп жер бетинен,
жок болот курама журт өзүң менен.

Жазатым табам жоодон, тартпайм кайра.
Жан досум, жолугабыз таңмакшарда.

Калбасын дене-досум жоо колунда.
Кордошот маскарапап мооку кана.

Белимди бекем кармап бүктөп кеткин.
Береним, Саралага жүктөп кеткин.

Жайым бар Чеч-Дөбөнүн¹ мазарында,
тапшыргын дене-досум өз жайына...

Карачы, каптап душман келип калды.
Кан досум, бет алайын кан майданды».–

Хан Манас калың колго жүзүн бурду,
кайрылып Алмамбетке ыйлап турду:

«Белеги Теңиримдин берген мага,
бейпайга салбагының, бери кара.

Өткөндө Тал-Чокуда аян алгам.
Өзүңө баарын түгөл баян кылгам.

¹ Чеч-Дөбө – Алмамбет Атанын дене-досу коюлган дөбө.
Ат-Башыда.

Апаңдын айткандары куюлушуп,
ал экөө бир-бирине жуурулушуп,

эки аян – бирдей бизге белги берген –
Эгебиз аткар деген буйрук экен!

Баары бир болоор нерсе болмок эле.
Болтурбай кандай пенде коймок эле?

Айбаттуу Арстаным, кир сактабай,
аттангын кан майданга көңүлүң жай.

Жан досум, жолугабыз канжыгадан¹.
Шерт кылдым! Кош дүйнөдө кайтпайм анттан!»–

ай жүзүн аккан жашы жууп турду,
айтылбай ачуу арман бууп турду.

Айкашып бир-бирине бек кучактап,
алкымын бириникин бири жыттап,

Айкөлдүн ойу кетип алда кайда,
атказды Алмамбетин кан майданга.

Өткөндөр закым болду көз алдында.
Өзөгү куйкаланат өрт-жалынга...

¹ *Канжыга* – тиги дүйнөдө деген мааниде.

«КИЧИНЕКЕЙ ХАНЗААДА»

1. 2. 1996-ж.

13-А.К.

0⁰

Соңку ирет медитацияга чыкканымдан бери бир ай чамасында убакыт өттү, Жайсаң Ата: «Ай толгон маалда гана кездешип жүр» дегенинен улам, Айдын толушун күткөм. Бирок бүгүнкү байланышыбыз Айдын он үчүнчү күнүнө туш келип калды. Кездешүүгө чыksamбы же Айдын толушун күтөмбү деп ортосаар абалда кеч киргиздим. Неси болсо да, бейшемби эмеспи, Атага арнап жыт чыгарып, дуба айтып коёюн деп тоочумду жасап, шам жагып, дуба окуп, Жайсаң Атага багыштап бата кылып койуп сыртка чыктым.

Саат түнкү он бирлерден өтүп калган. Эшикте күн ачык, жылуу экен. Сезимим эркиме баш ийбей төш таянып баскым келип, Шортоңдун сазынын ортосунан тең бөлө тартылган арыктын ичи менен каналды көздөй бастым. Арыктын ичиндеги тоңгон муздун үстүндөгү карга биринчи болуп из салганыма кичинекей баладай кубанып, ичимден күлүп да койдум.

Асман ачык, көктөгү жылдыздар жерге түшүп кетчүдөй болушуп өзгөчө жадырап турушкандай. Табиятка суктанып баратып, арыктын туура кошулган имерилишине жеткенимди байкабай

калыптырмын. Чукул бурула бергенимде, туура кеткен арыктагы муздун үстүндө ойноп олтурган бешалты жашар чамасында баланы көрүп, андан чочу-мак түгүл таң калганым да жок. Апакай комбине-зончон, көздөрү бир башкача бажырайып жайнаган наристе муздун үстүндө ак дермантин эски папканы жазып койуп, анын үстүнө үч бурчтана сындырылган муздун сыныктарын тизип ойноп олтуруптур. Ичим элжиреп, балага эңкейип колуна кармадым. Ал бажырая жылмайып, экинчи колундагы ак канаттарга камыштын, шыбактын, эрмендин кургап калган башындагы бүрлөрүн кошуп букет сыяктантып кармаганын мага сунду. Жүрөгүм ого бетер ысып, ушул сүйкүмдүү, апакай наристени жерден өйдө көтөрүп боорума кыстым, ошондо баланын караманча салмагы жок экенин, анын көздөрү гана бажырайып жайнаганы менен бети караманча кыймылсыз экенин көрдүм. Ошондогу абалымды түшүндүрүп айтып берүү колумдан келбейт го! Коркконумду гана даана билем, бирок ичимдин киндик туш чени кандайдыр бир аңтарылып кеткендей болду. Баланы жерге түшүрүп, анан ага: «Ты – Маленький Принц Сент-Экзюпери?»¹ – дедим. Ал жанагыдай эле сүйлөбөстөн, көздөрү бажырая күлүп тиктеди. Баланы колуна жетелеп арыктын ичи менен өйдө-төмөн басып жүрдүм. Колумдагы наристенин берген канаттарын арыктын кырындагы карга сайып: «Эгерде эртең ушул жерден канаттарды тапсам, анда береги бажырайган сүйкүмдүү наристеге чындап эле жолуккан болом», – деп ойлодум.

Бала менен качан, кандайча бөлүнгөнүм эсимде жок. Кандайдыр бейтааныш, кочкул кызыл-

¹ Сент-Экзюпери – француз жазуучусу. Атактуу «Кичинекей Ханзаада» жомогунун автору.

*күрөң түстөгү шоола түшүп, ошол шоолага чүмбөт-
төлүп бир жакты көздөй жылганым эсимде калып-
тыр. Чыңылдаган тажатма музыканын үнүнөн
жүрөгүм айланып кускум келип, анан караңгы туң-
гуюкка кулап бараткандай болгом.*

*Көзүмдү ачканымда жерде жатканымды, Жай-
саң Атанын кабатырланып да, ачууланып да тур-
ганын көрдүм. Эмне болгонун түшүнбөй айланам-
ды карадым, бейтааныш жер, баарынан кызыгы
– кардын жоктугу. Бул кайсы жак болду деген
ойдо Жайсаң Атага бурулдум. Жанында турган
алиги наристенин кубанычын чагылдырган бир
өзгөчө чоң бажырайган, балага таандык эмес акыл-
дуу көздөрүн көргөнүмдө баарына кайыл болуп,
көңүлүм тынып калды. Жайсаң Атанын ачуулана
чыккан үнү угулду:*

*Чырагым, айткан тилди укпас болдуң.
Таптакыр эрежени тутпас болдуң.*

*Токтоткун эскертүүмдү бузганыңды.
Нуршоолаң түшмөйүнчө чыкканыңды!*

*Билемин күтөөрүңдү санаа тартып.
Издейсиң кечендесем жер-суу артып.*

*Билип жүр келээримди тыным менен,
ай-күндөр-жылдар эмес – кылым деген!*

*Максатка жетиш үчүн күтүүң керек.
Жолунду тосуп кырсык, өзү келет!*

*Кармалып калсам эгер бир аз гана,
азгырып алып кетмек каршы шоола.*

*Каршылаш тогоол тогоор айлар өтсүн.
Карегим, Нуршооланды чыкпай күткүн.*

*Жайсаң Ата саамга тына түшүп сөзүн улаганда,
үнү мурдагысындай жагымдуу, ал гана эмес саал
жайдары чыкты:*

*Чаташкан ойлорундун учун таппай,
чаржайыт суроолорун ичке батпай,*

*төгүлүп көздөн жашың, туталанып,
томсоруп тосор элең ызаланып.*

*А бүгүн эмнегедир жүзүң жарык,
айтчу ойуң тизмектешип турат жанып.*

*Түшүнүп тирүүлүктүн кур түйшүгүн,
көтөрүп күрөшүүгө күтүнүпсүң.*

*Сегиз ай окутканым кеткен жок тек,
сейрек жан кезигүүчү илим беттеп,*

*сезимтал дилиң менен кабыл алып,
Сепкеним өнүм алды тамыр жайып.*

*Үрөндөн өнүм алган – күтөм түшүм.
Үзүрү – үчөөбүзгө бирдей бүтүм.*

*Жайсаң Атанын ушул сөздөрүнө түшүнө албай
карап калдым. Кайсыл үрөндүн түшүмү жөнүндө сөз
болуп жатат? Үчөөбүз эмне үзүр көрүп, андан не
деген бүтүм чыгат болду? Дегеле мен кандай билим
алып, эмне кылып жүргөнүмдү деле түшүнбөйм.
Жайсаң Атага кезиккенге чейин оорулуулардын ки-
мисине кандай дары чөптү, канча өлчөмдө, кантип*

колдонуш керектигин билиш үчүн медитацияга чыксам, азыр Жайсаң Атанын дастанын алыш үчүн медитацияга чыгам. Ал эми алынган ыр саптарын Шакин агайдын оорусуна колдонгон дарым катары кабылдайм. Мен дастанчы же жазуучу эмесмин – дарыгермин. Мен дары деген саптар Шакин агай үчүн – дастан, демек, Жайсаң Атанын дастанынан үзүр көрсө – агай көрөт, ал эми агай оорусунан айыгып кетсе, дарыгер катары менин үзүр көрүүм болобу, же?...

Жайсаң Ата менин чаржайыт ойлорума начар окуучуга туталанган мугалим таризде жооп кайырды:

*Чырагым, элестетчи, жаа чеберин,
бутаны бүлбүлдөгөн – мээлегенин.*

*Тартпаса чебер мерген бирдей кармап,
жаа огу дал бутага тийбей калат.*

*Ок өзү – жаасы болбой кунары жок.
Жаа болсо – огу болбой кылары жок.*

*Экөө тең наркы кымбат буйум делет,
эгерде мерген болсо турган мээлеп.*

*Сөзүмдүн төркүнүнө түшүндүңбү?
Түзөбүз үчөөбүз тең – бир бүтүндү.*

*Шондуктан айтар кебим экөөңө тең:
көрбөймүн биринди артык, биринди кем.*

*Мээлеген бутага түз тийсин десек,
кектебей, кечиримге берип кезек,*

*ортодо кымындай да болбой тосмо,
бириңер экинчинди сүйөп, колдо.*

**Чыгалы ишибиздин аягына.
Чырагым, кулак салгын баяныма.**

Мен шашып кеттим, Жайсаң Атага атайы айттайын дегенимди эсимден чыгарып коюпмун. Баягы Жайсаң Атанын түспөлүн түшүрүп аткан Ырысбек деген художник бала тартып бүткөн бир сүрөтүн мага алып келип берген. Сизге жалпысынан түспөлдөштөй, аябай мээнеттенип тартты деп шашып айттым.

**Түспөлү кудум Сиздей түштү дейсиң.
Түйшөлүп узак тартып бүттү дейсиң.**

**Ыңгайы келсе, атам, Ырысбекке
ыраазы пейилинен бата берсе**

**дегендей оюң барын туюп турам.
Дил койуп шол балага берер батам:**

**түшүрсө түспөлүмдү ак матага,
туш бодду кайып берген ак батага.**

**Мезгили келген кезде Ырысбектин,
макташсын баалагандар шол эмгегин.**

**Чырагым, азыр кеткин. Калдың чарчап,
чоочун Нур кубатыңды койду зарптап.**

**Ай чак түш болгон ченде үйдөн чыксаң,
астыңдан утурмалап тосуп алам.**

Куйулган көгүш-жашыл мунарык Шоола алыстап, Жайсаң Ата көрүнбөй калды.

Айланага көз таштап, кайсыл жерде турганымды болжоп карадым. Каналдын айыл жак өйүзүндөгү бактын ичинде туруптурмун. Жанымда алиги

наристе да бар экен. Аябай кубанып кеттим. Азыр ушул кичинекей Принц мени ээрчип үйүмө кошо барса не деген керемет болот эле. Оюма жетеленип, балага колумду созгонумда, ал менден алыстап барып, жаандан кийинки асан-үсөндөй карга аралашып сиңип кеткенсип көрүнбөй калды. Турган ордумдан төшкө кылчайып тиктеген тейден кыйлага козголбой турдум. Жер жарылып, таң ык салып калыптыр. Чоң жолдо бирин-экин кишилердин караандары көрүнөт. Алиги наристе кайра көрүнүп калабы деген ойдо, артыма улам кылчактап, үйдү көздөй бастым. Үйгө келип, кийимдеримди чечип бир аз жылынган соң, алиги баланын берген канат-букетин эстеп, кайра арыктын чети менен түндөкү жерге бардым. Муздун үстүндөгү карда менин галошумдун изинин жанынан бытыйган баланын бут кийиминин издерин көрүп, азыркыга чейин анча көзүм жетпей турган окуя чын эле болгондугуна ишендим. Ага далил болгон экинчи нерсе – канаттар карга сайылган тейден экен. Папканын бетиндеги муздун сыныктарына жаңы көтөрүлүп келаткан Күн нурлары чагылышып, кудум хрустальдай жалтылдаганына суктанып карап турдум. Кыйладан соң кардагы сайылып турган канаттарды алып үйгө келдим. Агай кайра таңынууга келгенде түндөгү көргөн окуяны айтып бердим. Көздөрүнөн ишенбегенсип турганын байкап: «Агай, мени менен барып, эгер сизге көрүнсө, кардагы ошол бала экөөбүздүн издерибизди көрүп келбейсизби?» – дедим. Биз арыктын кыры менен менин галошчон изимди кууп имерилишке бардык. Агай баланын издерин, кардын бетине түшүргөн менин белгилеримди көргөндө: «Кудая тобо!» – деп чыны менен таң калды. Анан адатынча суроо жаадырып, менин ар бир сөзүмдү тактап, иликтей баштады. Мисалы: «Кардагы жазылган белги эмне деген белги?» Ал түндөгү убакыттын, өлчөм-өткөөлдүн

градустары экенин гана айта алаарымды, башка эч нерсе айтууга акым жогун айттым. Агай болсо менин эч нерсе жашырбашым керектигин, эмне көрсөм анын баары илимге тиешелүү экендигин айтып жарга такады. Ааламдын ачылбай турган эшигин ачмак түгүл, аны чертүүгө акым жоктугун Теңирди танып, өздөрүн Теңир сезген азыркы доорлошторумдун эч кимисине түшүндүрө да, ишендире да албасымды билем. Ошондуктан айтылбай турган нерсе жөнүндө сураганда, агайга: «Ошону билсем айтамбы?» – деп жооп берчүмүн. Азыр да ошол сөзүмдү кайталап кутулдум.

Ушул күнү кайрадан Жайсаң Атага кезигүүгө кам көрдүм. Түнкү он бирде эшикке чыктым. Жайсаң Ата айткан Айдын чак түш учуру экен. Айылдан анча узай элегимде эле Шоола түшүп, Жайсаң Атанын тааныш үнү угулду:

***Чырагым, көрүп турам, көңүлүң жай
көйгөйүн тирүүлүктүн унуткандай.***

***Өзөгү – кубанычтын маңдай жарган –
өзүңө колун созуп бой таштаган***

***наристе, кардай аппак, суудай тунук,
кубантты олтурушу ойун куруп.***

***Бой таштап «Кичинекей Ханзаада» деп,
эсинден дүйнө түгөл чыкса керек.***

***Перзентти ашкере сен баалаарыңды,
берилип бар дилиңден каалаарыңды,***

***эсимден чыгарыпмын караманча.
Эскерткем – жаңылаарын Атаңдын да.***

*Тагдырың туш келтирген сени мага,
бирөөгө перзент тилеп турганыңда.*

*Кыйладан бери карай чөгүп жүргөн
көңүлүң көтөрүлсүн деген элем.*

*Астыңдан кучак жайып тоссо бөбөк,
ал сага болот дегем тоодой жөлөк.*

*Андан да, каршы шоола тогогончо,
карабай чыгаарыңды билгем жолго.*

*Наристе алаксытып турса азга,
Нуршоолаң түшүп калмак ал аңгыча.*

*Ак тилек – кырсык шорго, байкоосуздан
айланып кете жаздап, калды араң.*

*Кезиккен наристеден түн койнунда
сестенип, коркмок түгүл, кайра ага*

*жадырап кучак жайып, эркелетип,
сен ага турган кезде суроо берип,*

*тигинин эскертүүгө шаасы келбей,
түшкөнүн чоочун шоола калдың сезбей.*

*«Чаяндын¹» кыпчуурунан жарык төккөн,
жиберип жалган шоола бөтөн өлчөм,*

*экөөңдү бирдей коштоп өзү менен
чачканы кара уусун алып кеткен.*

¹ Чаян – Чаян топ жылдызы жөнүндө сөз болууда.

*Азыр да эскерүүдөн чочуп турам.
Үлгүрдүм бошотууга – тобо кылам!*

*Шоолаңды тартып алып караманча,
шорумду менин дагы катырарда,*

*жетишип, Кара Күчтөн тартып алдым.
Чынжырын жан-досундун сактап калдым.*

*Чечмелеп бул жолкуну – иш баштасаң,
чырагым, эсиңе сал унутпастан.*

*Кыйналып түшүрөсүң жазганыңды.
Анткени жат өлчөмгө барбадыңбы.*

*Жоготкон кубатыңды топтогончо
жазганың солгун тартат. Андан коркпо.*

*Кезекти берип эми ыр-дастанга,
кел, анда жол улайлы кан майданга.*

*Мунарык Шоолага чулганган Жайсаң Атанын
артында жылып бараттым. Кыязы, бир кыйла эле
убакыт өткөндө Тал-Чоку көрүндү. Таш чептеги
кара ташка сүйөнүп дүрбү салган Манас Ата мур-
дагыдан даанараак көрүндү. Биринчи көзгө урун-
ганы – чептен бел курчоодон өйдөрөөк гана жери
көрүнгөнүнө карабай, өтө бойлуу кишинин бою-
нан да узунураактай байкалат. Коюу каштарынын
алдындагы чоң көздөрүнүн түсү билинбей, кыя-
зы, жаш тоскондойбу, же мен даап карай албай
койгондуктанбы, айтор, тунарып тургансыйт. Та-
ноосу кең кырдач муруну, бийик кабагы, узун,
булчундуу жаактары, үстүнкү эрини саал калыңы-
раак болгонуна карабай өтө көрктүү оозу, койуу*

*сакалы Манас Атабыздын азыркы урпактарынан
башкача келбетин байыркы гректердин сүрөттөн
көрүп жүргөн түспөлдөрүнө окшоштурдум. Өзгөчө
сүр бергени – Атабыздын өлчөөсүз кең далысы.
Мурдагы көрүп жүргөндөрүмдөй эле жайнаган
өлүктөр, сасыган кан-жиндин жыты, көрүнгөн
жерде олтурушуп «Чоң Казатты» айтышкан дастан-
чылар, алардын үнүн бирде угузуп, бирде угузбай
айгайлашып, сайышып, чабышкан жоокерлер.
Ошончо чаң-тополоңдун, үндөрдүн арасынан ку-
лагыма тааныш муңканган Жайсаң Атанын коңур
добушу:*

2. 2. 1996-ж. 14-А.К. 0⁰

Каптаган калың жоону каршы алып,
качырып, «Хан Манастап» ураан салып,

Кабылан кайран Алмаң кетип барат,
Кайгылуу Айкөл арттан турат карап.

«Кайрадан бул жалганда көрүшпөйбүз,
кайгы-муң, кубанычты бөлүшпөйбүз...» –

Көзүнөн жаш буурчактап төмөн куйуп,
көөдөндө ачуу арман турат уйуп.

Түгөйү – тартуу кылган Көкө Теңир;
Төрөшкөн эки жерде – энелер бир¹.

Тилегин зар эненин Теңир берген:
тукумду улаш үчүн – экөө келген.

¹ Төрөшкөн эки жерде энелер бир – бир мезгилде деген маа-
ниде. Чындыгында эле Айкөл Манас менен Алмамбет экөө бир
жылда, бир айда, бир күндө жарык дүйнөгө келишкен.

Төрөлгөн Манас – хандын ордосунда,
Алмамбет – так душмандын толтосунда.

Бирөөнү – зарлуу эне тилеп алган,
бирөөнү – Нурпериси тартуу кылган.

Бир эне – күйөөсүнүн атын алган¹,
бир эне – душманына тике барган.

Муң-зары экөөнүн тең окшош эле,–
чогултуп чачылганды топтош эле.

Экөө тең Жараткандан аян алган,
эзелки өткөндөрү баяндалган.

Хан Манас ойго батып чеп капкада
кайрылып турган кези өткөн чакка.

Элесин элестетип Алмамбеттин,
эскерет эң алгачкы көргөн кезин.

Купуя терең сыры ичке каткан,
угулат кулагына түгөйү айткан.

...О мурун кездешерден бир нече ай,
көргөн түш көз алдына тартылды жай.

Көк майсаң бийик жондо турган экен.
Көрүнөт өрөөн ичи ушунча кең.

Кошчулар жанында жок, кайда мерген,
чоролор – салбырыңга чогуу келген?

¹ *Күйөөсүнүн атын алган* – Батмазуура алгачкы күйөөсү Чы-йырды каза болгондон кийин Жакыпка баш байлаган. Баатыр Чы-йырдынын урматына анын ысымы Батмазуурага ыйгарылган.

Туруптур өзү жалгыз бийик жондо,
дегеле жан көрүнбөйт оңдо-солдо.

Туу жондун желаргысы жүзүн сылап,
түрлөнгөн тоо гүлдөрү миң кулпурат.

Чиркин ай! Табияттын чексиз коозу
тартылтып, канбоочудай көздүн жоосу.

Бир кезде мукам шыңгыр добуш салып,
боосу үзүк бир кыраан куш жай айланып,

Айкөлдүн оң ийнине келип конду.
Сынына-сыпатына көөнү толду.

Текөөрдө коңгуроолуу алтын чынжыр
талпынса добуш салат мукам-шыңгыр.

Кишидей көзкарашы өткүр, тунук
тургандай өзү менен маек куруп.

Армандуу, басырыңкы көңүл кушу.
Аччудай жүрөк сырын азыр ушу.

Эзилип жандүйнөсү, жүрөк сыздап,
эчкирип, оң ийнинде кушту сылап,

куш эмес – уялашы, бир туугандай,
Хан Манас суроо берет кушка карай:

«Жан досум, кайдан келдиң, кантип мага
туш болдуң кай себептен, айтчы кана?

Эмне үчүн боонду үзүп, торду тыттың?
Эмнеге өз жериңден качып чыктың?» –

Талпынып, шаңшыган үн аба жарып,
шыңгырап коңгуроосу добуш салып,

атылып көктү көздөй учуп чыкты,
айланып көк асманда кайкып сызды.

Үн салып бул өйүздө шаңшыганда
жаңырат тигил өйүз, урап аска.

Түйүлүп муштумдай бек, качырып тик,
тоолордон терип тебет аркар, кийик.

Адырмак аска-зоону артып, чалып,
арстан, көкжал, жолборс, каман алып,

алганын апчып келип жыйып салды,
алдына хан Манастын үйүп салды.

«Кылактап» үнүн салса, шагырашып,
зоодогу аркар-кулжа ойго качып...

Токойлуу тоо этектен арстан, жолборс,
тооруган илбээсинин аман койбос.

Алар да үйүр-үйүр тобу менен
качканда аралашып баары кеткен.

Алганы – качканына аралашты,
астында хан Манастын сулап жатты.

Аңгыча түз өрөөнгө куруп майдан,
кошууну пайда болгон кайдан-жайдан,

алгырга «пө-пөлөшүп» көктө сызган,
бөрктөрүн ыргыткан көп баштарынан.

Конорун же конбосун эч ким билбей,
«кыйтуулап» кол созууда баары бирдей.

Бир гана хан Бакайга тигил жондо
Кыраан куш келип конду сунган колго.

Жоошутуп, аяр сылап, көөнүн жайлап,
бутуна күмүш боону бектеп байлап,

Алдына хан Манастын алып келип:
«Белеги Теңирдин»,– деп кушту берет...

Жүрөгү бир жакшылык жышаан сезген,
моокуму канып-канбай чочуп кеткен,

ордунан карбаластап шашып турган,
чогултуп чоролорун жыйын курган.

«Чогулсун «Жыйын-Дөңгө» баардык элим,
Хан Бакай өзү баштап алып келсин.

Түш көрдүм, ошол түштү жоруп берсин.
Түшүмө түлөө берем. Тойун жешсин.

Карысы-жашы дебей баары келип,
кетишсин дилдеринен бата берип».–

Айкөл Шер, чогулушкан «Жыйын-Дөңгө»
аралаш жаш-карысы, калың элге

чачтырып сарамжалын Каныкейдин,
карк кылып алтын-зерге калың элин,

таңдагы түшүн айтып бүтүп, анан
тигиле карап элге угуп турган,

күтпөстөн «мен жоруйун» дешин бири,
күрсүнүп алып өзү жоруп кирди:

«О журтум, бул түшүмдү айтып берген
ойгоноор замат жоруп койгон элем.

Байыртан «иши ондун – түшү оң» деп
бабалар бекер жерден салбаган кеп.

Түшүм оң – ишим да оң анда, демек,
туюмга ишенейин келтирбей шек.

Алыстан ат арытып, дабан ашып,
айбаттуу Арстан Шер келет качып.

Ал баатыр Теңир берген түгөй болот.
Кут түшүп, маңдайыма ырыс конот.

Касташкан кас душманым тыйпыл болуп,
казынам карк алтынга калат толуп.

Батыштан тээ чыгышка кулач керем.
Багынтып душманымдын баарын жеңем.

Туурума келип консо ошол кыраан,
туугандар, суранамын баарыңардан,

ал Шерди тентип келген кул дебестен,
ачкыла, азиз журтум, койнуңду кең!

Арманым ичте калды, аттигиниң ай,
ойгондум ошол түшкө канып-канбай.

Түш болбой – туш болойун, консун кушум!
Оомийин! Ак батаңды бергин, журтум!»—

* * *

Ал анан түшү болуп өзүнө туш,
тууруна келип конгон Алмамбет – куш.

* * *

Угулат кулагына бешик ыры...
Удаа ага – түгөйүнүн ачкан сыры.

Апасы уктатарда ырдаар эле.
Айкөлү бешигинде тыңдаар эле.

Эненин мундуу үнү арман айткан
сезимде намыс отун тутандырган.

Эрдиги каны менен бир жаралган
ойгончу энесинин арманынан:

«Кулунум, ар-намысың баалап өскүн,
түшүнүп түп маанисин ар бир сөздүн,

көч башта, көрөгөч бол, бейкам болбо,
бабаңдын көчү өткөн кыя жолдо.

Урпагысың кырк уруу элдин кыргын тапкан,
кас душман жерин тартып, элин чапкан.

Калдайган кырк уруулуу Улуу калктан
калышты бир ууч элиң азап тарткан.

Өткөн өч, кеткен кекти кууган шер бол!
Өлүмгө тик караган намыстуу эр бол!

Чогулткун чачылганын эр жеткенде!
Улагын үзүлгөнүн – бел бол элге!..»–

...Алыстап апасынын арман ыры,
тартылды көз алдына көңүл сыры.

* * *

Келбеди кечең тартып түшү көргөн.
А бирок келээринен түңүлбөгөн.

Айкөл Шер «келген барбы чет жактан» деп,
аймакташ коңшулардан иликтетет.

Ушинтип сураштырып жүргөн кезде
угушат каңшаар сөздү эл ичинде.

Элинде Айдаркандын Көкчөсүнүн
эки эр, бөтөн жактан, жүрүшкөнүн,

теңдешсиз Шер экени бири анын
тез эле туш тарапка таралганын,

укканда Айкөл берен ошол замат,
утурлап жол тосуунун камын кылат.

Чогултуп акыл кошоор кары-жашты,
кайрылып баарысына ойун айтты:

«Олуя Бакай аба, көңүл бурсаң,
ойум бар ортоңорго сала турган.

Элине Көкчө хандын эки баатыр
ээрчишип келди деген сөз таркаптыр.

Эгерде бул уккан сөз чындык болсо,
эрлердин, туура го дейм астын тоссо.

Максатым – өзүңөрдү чогултууда,
куш салып, ит агытып, чыгып ууга,

жолунан баатырлардын тосуп чыгуу.
Жолуксам насип буйруп, достук кылуу.

Чын болсо келгендиги көөнү азып,
чын дилден тосуп алам кучак жазып.

Абаке, ушул ойум туура десең,
анда азыр жол тартуунун камын жесең»... –

Келүүгө ит агытып, кушун салып,
камынтып жан-жөкөрүн кошуп алып,

ээрчитип кырк чоросун Манас баатыр,
эрикпей талаа кезип, кыркты адыр.

Тапсам деп көңүл кушун келер Шердин,
Хан Манас жолун тосуп берендердин,

тиктирип жибек чатыр бийик жонго,
турнабай салып карап келчү жолго,

тоскону бир нече күн болуп калган,
келгенде жаңырган Ай – толуп калган.

А бирок атайылап күткөн Шерден
алиге кабар болбой дарек берген,

түнөрүп санаа тарткан Айкал Шерге
кеңешин берип Бакай минткен эле:

«Айкал Шер, айтканымды туура көрсөң,
коштогу кошуунунду үчкө бөлсөң.

Бир бөлүк козголбосун, мында калсын.
Бир бөлүк өзүң менен бирге барсын.

Жаныма бир бөлүктү мен алайын,
жатпайын, Иле жактан жол чалайын.

Бөлүгүң Сары-Арканын жолун чалсын,
көк жондон көз айырбай дүрбү салсын.

Ортоңку жолго түшсө – кошко келет.
Тосушуп коштогулар – кабар берет.

Айдаркан ачкөзүрөөк сараң берен.
Көкчө хан атасынан калбастыр кем.

Олжосун баатырлардын, баамымда,
ортого теңдеп бөлбөй ата-бала,

тартышып тапкандарын сойсо керек,
таарынтып баатырларды койсо керек.

Көңүлүн муз каптаган кайран берен
кеткен бейм көөнү калып түркөй элден.

Буйдалбай Букаранын жолун чалам.
Буйурса кездешүүнү, издеп табам.

Кай жерден жолуктурсам – кайра тартам.
Көңүлүн таап Шердин, коштоп кайтам» –

Букарды беттеп Бакай тартты сапар.
Жанында Сыргак берен, он чоро бар...

* * *

...Айкөл Шер Тал-Чокуда... Чеп капкада...
Атказган Алмамбетин кан майданга,

учкул ой унуттуруп бүгүнкүнү,
угулат Алмамбеттин коңур үнү:

* * *

«Көтөрө албай көөнүм кемсинтүүнү,
көңүлүм көөдөй эле ошол күнү.

Токтолбой Сары-Аркадан чыккан бойдон
Букарга Мажит менен келип конгом.

Заарда тышка чыгып, алып даарат,
«Зарым ук, Теңирим!» деп көктү карап,

тирелип көөдөнүмдө кордук-ыза,
төгүлтүм көздөн жашты бук чыкканча.

«Таптыргын издегеним, о Теңир!» деп,
тайындым тооп кылып, тилек тилеп.

Ойготуп Мажитимди, нануштадык¹,
оосок деп келген жакка жол туштадык.

Чыгаарда Букаранын капкасынан,
токтотту салам айтып бир асыл жан.

Ал адам ушул Бакай абам экен.
Артымдан Букарага издеп жеткен.

Чүчтөдөй² аппак жүздүү, кара сакал.
Үстүндө оң ээриндин таруудай кал.

Көздөрү көлдөй толкуп мээрим чачат.
Көрөгөч көсөмдүгү – көздө жатат.

¹ *Нанушта* – таңкы даам татуу.

² *Чүчтө* – чөптүн аталышы. Бул чөптүн кайнатмасы менен кир жууйт.

Белгиси акылмандын – бийик маңдай,
бал тамган ар сөзүнөн ширин таңдай.

Жарашкан көк сүлөөсүн бөрк өзүнө,
төп келет чечендиги ар сөзүнө.

Абамда акыл кени уйуп турат.
Айттырбай – айтарыңды туйуп турат.

Жарашкан шыңга бойго кийген кийим,
жабылган төө кементай жазык ийин.

Камдалган ар жабдыгы бүткөн бойдо.
Кандай күн туш келет деп күткөн ойдо.

Астында Көк-Бууданы аркар сыңдуу.
Белинде, ак болоту, кайыш кыңдуу.

Шайма-шай кийгени да, мингени да,
өткөндү, келер кезди билгени да.

Карысын куттуу журттун ичтен туйуп,
саламын алик алдым алдас уруп.

Колумду кыса кармап жай сүйлөдү,
көөдөндөн орун алып сөз жүйөлүү:

«Ат-көөлүң амансыңбы, азиз Шерим?
Астыңдан тосуп чыккан да бир эрдин

издеткен чоролору, абаң баштап,
өзүңө ак дилинен салам айтат.

Өтүппүз кайчылашып, жол бурупсуң.
Көңүлүң кайт болгондой бул турушуң.

Баатырым, сүйлөшөлү, токтой тургун.
Жүйөөлүү десең сөзүм, назар бургун.

Жолундан тосуп жүрөт Айкөл Манас.
Жөн-жайын айтсам анын – жери Талас.

Эл аны зарлап жүрүп тилеп алган.
Эгебиз бергени деп – көтөргөн хан.

Эли бар көп курама, пейли кенен.
Жери бар бейиш сымал келберсиген.

Теңи бар аруу дилдүү – аяндуу жан
Каныкей – келинибиз журт сыйлаган.

Акылы көк деңиздей чалкып жаткан,
алысты – жуук кылып бойго тарткан.

Улаган үзүлгөндү түйүн кылбай,
улууну урмат менен билет сыйлай.

Тең келбес уздугуна – ургаачыдан.
Болтуруп болбогонду – жокту тапкан.

Тилектен бүткөн Шерге – Жаратканым
төп кылып жаратыптыр алган жарын.

Өзүңдү – түгөйүндөй Айкөл Шердин,
өтөмүн кепил болуп, сыйлайт келин.

Көп сүйлөп сөз маанисин кетирбейин,
көңүл бур өтүнүчкө, Сырттан Шерим.

Жол карап күткөн сени Хан Манаска
жолуккун. Жол тарталы кең Таласка». –

Ал кезде хан ордодо Таластагы
Айкөлдүн аян-сырдуу Каныш жары

көтөртүп Жайык дөңгө аппак өргөө,
көңүлүн табыш үчүн келчү Шерге,

көз майын короттуруп, колун жырткан,
көркөмдүү ак өргөөсүн көз тайгылткан

Каныкей арнап тигип аруу дилден,
аземин таспиктөөдө¹ карап бирден.

Көркөмдөп не бир түрдүү ойуу салган,
ичине ак өргөөнүн чий каланган.

Көз жоосун көргөн жандын тартып алган
Кокондун түр килемин жерге салган.

Төрүндө айуу талпак, көрпө төшөк,
төгөрөк куш жаздыктар колго төшөп,

ат жабдык, албарс болот курал-жарак,
орунду оң капшыттан алар алат.

Солуна орноттуруп алтын бакан,
илдирди аппак манат алтындаткан.

Ортодо арстандын алтын кеби.
Онунда кара кулак кабылан шери.

Көкжалга, бөздөй болуп ийлетилген
көрк үчүн сол капшыттан орун тийген.

Тумшугу ар бир аңдын түндүк тиреп,
бучкагы керегенин түбүн чиет.

¹ Таспиктөө – тактоо, текшерүү.

Тиреген чамгаракты алтын бакан
тийген нур чагылышып шоола чачкан.

Чөгөргөн асыл таштар бакандагы
түрлөнтүп, миң кубултуп азем-шаңы –

чагылып жарык берип бөлөк-бөлөк,
тургансыйт өргөө ичин нурга бөлөп.

Төрдөгү алтын көчөт калы килем
төгүлтүп түркүн жарык – нурдан тийген

жалтылдап жакут таштай кундуз баскан,
Жакалуу сайма кийиз – тушка тарткан.

Көчөтү, көркөм тоону чагылдырып,
көгүнө – Ай-жылдызын тагындырып,

түзөнү – түркүн гүлдүү мейкин талаа,
түгөтүп көздүн курчун сайган, кара!

Көрүнөт бүткөндүгү чебер колдон,
теңдешсиз ургаачынын узу болгон.

Керилген арстандын так алдынан
койдуруп хан тактысын чылк алтындан,

жаптырып босогосун гөхөр¹ таштан,
октолгон ажыдаардын түсүн тарткан.

Үстүнө ойуу салып таңдайлашкан,
согулган чылк жибектен килем жапкан.

Арзыган аяшка уят болбойун деп,
артыкбаш бир да буйум койбойун деп,

¹ *Гөхөр* – каухар. Өтө баалу асыл таш.

Күтүнүп конок камын көрүп Каныш,
уксам дейт Шер оозунан сынды калыс.

Бүтүрүп сарамжалын ойдогудай,
өргөөсүн сын көз менен сыдырды жай.

Аппак таар көз коротуп өзү соккон,
чачыгы көк жибектен бермет кошкон

алдырып нөөкөрүнөн, өзү салды
тактыдан босогого жол сымалды.

Ак өргөө көркү дагы арта түшкөн,
аппак жол булутка окшоп көктө сүзгөн,

өргөө ичи тең экиге бөлүнгөндөй,
капшыттар өйүз-бүйүз көрүнгөндөй.

Ортодо апаппак жол шоола түшкөн.
Ал жол да Каныкейдей конок күткөн.

Түсүндөй ушул жолдун – пейли менен
Каныкей Шерди күтөт пейли кенен.

Жаздырып кош тарапка кош тасмалды,
жайнатып не бир түркүн дүйүм-даамды,

төктүрүп майга бышкан оймо нанын,
куйдуруп кеселерге шербет-балын,

алдырган Мисир, Багдад, Басырадан
жер-жемиш, бейиш даамын жыт аңкыган.

Жайылган дасторкону ажары артып,
көргөндөр көз кумарын, напсин тартып.

Өргөө ичин сындап карап да бир сыйра,
Каныкей сыртка чыкты көөнү тына.

«Айкөлдүн издеткенин таптык» деген
абасы хан Бакайдан кабар келген.

Жер уусун жакшы билген Шууту кулун
жиберген Айкөл Шерге үч күн мурун.

«Келди деп Бакай хандын чабарманы»
Айкөлгө сүйүнчүлөп кабарлады.

Болжолу келер күндүн болуп калды.
Кечээ кеч келип түшкөн кошуун алды.

Мурдараак Хан Төрөсү келип түшсө,
коноктун камын көрүп үйдөн күтсө...

Ал анда көңүлдөрү болушаар жай.
Аппак дил, ичтеринде кир сакталбай.

А эгер конок келип мурда түшсө,
үй ээсин коногубуз келип күтсө,

жүрөгү жаралуу Шер шагы сынар,
жактырбай тосту деген бүтүм кылар.

Жараткан өзү кошкон эгиз болсо,
бири – көл, бири чалкар деңиз болсо,

ал анда Айкөл Төрөм мурда келер,
арзыган коногунун камын көрөр.

Келерин эки Шердин төлгө кылып,
Каныкей жол утурлайт дөңдө туруп.

Сыдырып көңүлүндө көргөн камын,
сарпайын, аш-тамагын, сарамжалын,

санаасы сан бөлүнүп көөнү тынбай,
сан-миң ой сапырылып чар учкандай:

«Шерлердин тапкан болсом көңүлдөрүн –
таалайым! Узартканым өмүрлөрүн.

Жараткан, өзүң берген бар жөрөлгөм –
алдыда болор ишти – мурда көрөм.

Армандуу аяныңдан азап чегем,
айтпастан жан кишиге күйүп ичтен.

Билемин, эч аралжы боло албаймын,
бирок мен санаа тартпай коё албаймын.

Сезгенде кубанычтуу аян-белги,
сезимим андан артык кылса дейби?

Ушинтип кам көрөмүн бар дитимден.
О, Теңир! Кечир мени, пендемин мен!

Кут кылчы ушул берген аяныңды,
Суранам, көргөзбөй тур аягыңды?» –

* * *

...Бийиктен дүрбү салып кан майданга,
кимиси кайсы жерде, кандай алда,

көз салып Тал-Чокудан төмөн карай,
Хан Манас эске салат өткөндү жай...

* * *

Баягы Алмамбетти тоскон күнү,
бир дагы кирпич какпай ошол түнү,

ушинтип жүрөк сырын, арман-черин
улаган тээ өткөндөн Бакай кебин:

«...Бейкапар, бейкам жаткан калың элдин,
бейиштей гүлдөп турган асыл жердин

каптаган жоо колунан чабылганын,
кара жер кызыл канга малынганын,

капысынан калың душман кол салганда,
күтүүсүз кайран элди жоо чапканда.

Ошол эл – бир бутагы ушул элдин.
Ошол жер – бир учу эле тууган жердин.

Айосуз кырылышып кары-жашы,
чабылып, туш тарапка чачырашты.

Аккан кан суудай каптап талааларды,
айланды урандыга калаалары.

Өрөөндөр, гүл аңкыган өзөн, коолор,
өрттөнүп чер токойлуу адыр-тоолор,

өлүккө, өрттөндүгө сайлар толуп,
акпастан суулар токтоп чөөт болуп,

айланган мейкин талаа саз, көлмөгө,
а бая зор калаалар – боз дөбөгө.

Элдерден тирүү калган бирин-серин,
эзилип, ичке катып арман кегин,

бел ашып, белес басып, арып-азып,
бет алып, күн жүрүшүн, тентийт самсып.

Чыгыштан Күн батышка кулач жайган
ченемсиз жер ээлешип тынч жатышкан

журт эле жуурулушкан кырк уруудан,
тукуму бир атанын – кырк бек уулдан.

Кыркы тең бир атадан төрөлүшкөн.
Мээримге баары бирдей бөлөнүшкөн.

А кийин мезгил өтүп – ар бирөөнөн
урууга тарап бирден, көбөйүшкөн.

Ар уруу бирден улус¹ жер ээлешип,
ал жерге тамыр жайып тереңдешип,

түндүктөн тээ түштүккө кулач керет
түптүү журт, тайманбаган баатыр делет.

Оң жактан Стан тоонун тоо кыркасы
кошулуп Чоң-Күңгөйгө – бейкам жатчу.

Сол жагын – тээ түн жактан күндү карай
созулат Орол тоосу бүт кыркалай.

Карачы, Теңиримдин курган чебин,
калкалап, сактап турчу бейкам элин.

Жер-суусу кырк урууну элирткенден,
барчылык – байо кылып эринткенден,

¹ Улус – аймак.

унутуп сырттан каптаар жоосу барын,
ар кими өздөрүнчө көрөт камын.

Билишпей алы-жайын баштагыдай,
бирикпей баш кошулуп ал сурашпай,

көбөйүп өнгөн менен, эли, бирок
ырк кеткен, жылдан жылга биримдик жок.

Кетишин ынтымактын күткөн душман
кол салып капысынан – элди кырган.

Кырылып кыргын тапкан кырк уруудан
Кыпын эл «кыргыз» делип аты калган.

...О, балдар, көрдүңөрбү, дүйнө жалган!
Ошончо журт заматта кыйрап калган!

Кырк уруу – бир кездеги кырк бир тууган,
кыркы тең бир атанын тукумунан.

Атасы – Ууз баатыр, учурунда
атагы дүңгүрөгөн жер кыйрына.

Эл кылган элдештирип түркөй элди,
жер кылган көөлөп-бутап токой-черди.

Уз сымал учук улап таар соккон
Ууз хан – элин улап, жерин кошкон.

Чыгыштан тээ батышка керип кулач,
көбөйткөн элдин санын – бирден курап.

Касташкан кас душмандан калкалаган,
калкынын оор жүгүн аркалаган.

Эл кылган – эр көкүрөк, багынбаган,
эр жүрөк, жоо качырса – тартынбаган.

Кырк уулу – кыркы бирдей ат салышкан,
каалашпай бир-биринен кем калыштан,

ар бири атасынан таалим алган,
ажалга тайманбастан тике барган.

А бирок, армандары ичке каткан –
кырк улан төрөлүшкөн кырк аялдан.

Кандарын – баатырлыктын оту жанган
күйгүзүп, күндөштүктүн чогу калган.

Болбостон биримдиктүү кийинчерээк,
бир даары берип койгон душманга шек.

Кол курап капилеттен келип чапкан
куу душман дал ушинтип жикти тапкан...

Ким ошол жикти таап, чапкан душман?
Кайсыл эл? Жери кайда? Азыр айтам.

Аркайып аска-зоосу көктү тиреп,
Чоң-Күңгөй, Кичи-Күңгөй кыркасы деп,

керилген Түндөн Күнгө тоо кыркасы –
кырк уруу – кытайлардын чек арасы.

Кырк уруу ээлейт чектин бери жагын.
Кыжылдап кытай жердейт нары жагын.

Баш жагы Түп-Чыгыштан орун алып,
бой таштайт түштүгүнө кулач жайып.

Башталган Түп-Чыгыштан ошол кырка
такалат барып анан Гималайга.

Бир бети кытайларга боорун ачып,
бир бети кырк урууга кучак жазып,

кылымдар бузулбаган сепил делип,
көк тирейт азыр деле бойун керип.

Ошол тоо мекен болгон кырк урууга,
о кийин... башат болду кырылууга.

Кырк Уздун бирөөсүнөн – аргын уулу
жердешкен Чоң-Күңгөйдү, өзөн-суулуу,

бейкапар, уч-кыйрынан кабар албай,
бейиштей сезип жерин, жатышчу жай.

Барчылык байолонтуп, курчун алган,
бар дешпей, байкоосудан басчу душман.

Каңгайлар ошол кезде, наркы бетте
калааба салмак болуп бейкам элге,

тымызын тамыр тартып, сыр бербестен
тыңчылар келип-кетип турган экен.

Чоң-Күңгөй кыркасынан аска-зоолуу
каңгайлар пайдаланып кийик жолду,

билгизбей, аргындарга, аша турган
бир нече, жалгыз аяк жол салышкан.

А качан жол салынып бүткөндө да,
сездирбей арам ойду – жасайт соода.

Маңгыйлар, гүландыктар, итүргөндөр
чөгөлөп жүгүнүшсө кучактап жер,

туйулчу байо элге бечарадай,
таптакыр жанга зыян кылбачудай.

Көздөрүн ала качып, кучактап жер,
келиндей жүгүнүшкөн соодагерлер

ор казып жүрүшкөнүн аргын эли
ойуна алып, маани беришпеди.

Беймарал, санаасы жок жаткан элди,
билгизбей, кууланган жоо каптап келди.

Кийик жол менен ашып Күңгөй зоодон,
калкалаар жай табышат Алдан тоодон.

Салаалуу адырлары Алдан тоонун
сыйдырып коолоруна колун жоонун.

Дабанды көк тиреген ашкан чакта
кетирген күчүн топтоп, анан гана

капарсыз жаткан элди, жамынып түн
капыстан кол салууга кылган бүтүм.

Каңгайлар бейкам жаткан элди чапкан,
кызыл кан суудай болуп сайда аккан,

олжолоп кыз-келинди, тирүү калган
эрлерге кишен салып туткундашкан.

Кабарсыз, ал шордуулар не болгону.
Калышкан тирүүлөрдөн кеп козгойлу.

Ар кайсы уруулардан аман калган
«аз-көппүз» деп санына карабастан,

түбү жоо душманынан чегип жапа,
тарашат ар кайсы уруу туш тарапка.

Бирлери күн жүрүшүн беттеп качат.
Бир даары түндү көздөй сапар тартат.

Түндүккө кеткендери – тоңгон маалда
муз басып, кысыкты ашып Моюнчада¹,

көгөргөн көк деңиздин үстү менен,
кайран эл кайткыс болуп ооп кеткен.

Баягы жер жайнаган кырк уруудан
бир уучун бирин-серин тирүү калган,

чогултуп ар кай жерден шордуу элин,
кам урат сакташ үчүн Эр Култегин.

Ар кайсы уруулардын арасынан
алсырап, шайы кетип басалбаган,

анан да тууган жерин кыя албаган
жаш-кары, бала-чака, кыз-кыркындан,

аларга бел болгудай алдуулардан
Алтайдын Саянында калтырышкан.

Жортуулга, жорго сөзгө өтө эптүү,
жактырып өткүр улан Кагас² бекти:

¹ *Моюнча* – Түндүк Муз океаны менен Тынч океандын ортосундагы Америка менен Евроазия материктерин бөлүп туруучу кысык.

² *Кагас бек* – 7-кылымдын биринчи жарымында Алтайда жашаган кыргыздардын чыгаан баатырларынын бири.

«Кароосуз калтырбайлы тууган жерди!
Асырап сактагының алсыз элди!

Баш болуп калгандарды калкала!» – деп
Култегин жаш баатырга буйрук берди.

Баш кошуп кырк уруунун калгандары,
басууга, жол жүрүүгө дарман бары,

Култегин жолду баштап күн жүрүштөп,
кырк уулдун, тынч тукумун жөнөйт издеп.

Чабылган элин баштап Эр Култегин,
чер болгон жүрөгүнө катып кегин,

жоосунан өч алуунун жүгүн артып,
жол жүргөн күн жүрүштөн – ойдуң тартып.

Тукумун түптүү элдин сакташ үчүн,
үмүтүн кырк уруунун акташ үчүн,

ажалга тике карап башын байлап
бараткан ууч элге – берген кайрат,

калкалап канатына сактап калган
таза кан, эки бала – хан тукумдан

бар болчу. Уруулардын калдыктары,
бел тутуп, медер кылып уландарды,

айосуз кырылган эл өнүп-өссө,
антташат тукум атын өчүрбөскө.

Чогултуп кырк урууну бир улутка,
ууч эл атайт атын – Кыргыз-Ата.

Бул сөздүн түз маанисин чечмелесе –
тукуму Ууз хандын – Кырк Ууз эле.

Тукумун Ууз хандын кырк уулунан
түк койбой кыруу мүмкүн болсун кайдан!

А демек, жогото албас бир да душман,
«Кырылгыз, Кырккыз – Кыргыз» деп аташкан.

Тукуму Соолобанын, Чылабанын,
Сарногой, Ногой, Шыгай, Нойгут, Аргын.

Мекени – адырмактуу Алдан тоосун,
төбөсү көк тиреген Күңгөй зоосун,

сулуунун карегиндей Байкөл¹ көлүн,
каректен аккан жаштай Миң-Суу² жерин

алаамат салган жоонун өртү каптап,
айланып күлгө калаа, калды кыйрап.

Түн түшүп, күн көрүнбөй, түтүн чулгап,
түнөргөн жерин таштап, элдер узап,

карааны тууган жердин артта калып,
кайгы-муң ичке батпай көөдөн жарып,

оошуп асыл жерден, арып-ачып,
кары-жаш мөгдүрөгөн барат качып.

«Куттуу жер! Өзүңө биз кайрылабыз
күч топтоп, эр жеткенде балдарыбыз.

¹ Байкөл – Байкал көлү.

² Миң-Суу – азыркы Минусинск. Сибирдеги аймак.

Ал азыр түн түшүргөн ушул күндө
аңгырап калдым дебе, күт, күйүнбө!» –

солуктап муңканган журт ичтен тынып,
соңунан Култегиндин барат жылып.

Туруктуу он чакты уруу түштүк жакта
туштукпай душман салган алааматка,

жайынча күн кечирүүдө, ошондуктан
жай болор деп баратат журт чабылган.

Тээ төмөн Үргөнч, Букар, Самарканга,
калганы Коконду өрдөп Анжыянга

бириндеп, тентиген эл кирип кетти,
жердешип жердик болуп сиңип кетти.

Жайгарып кырк урууну Эр Култегин
ээрчитип өтө жакын жигиттерин,

кыйбастан киндик каны тамган жерин,
калтырган ошол жерде чымчым элин,

армандуу Атажурттун тузу тартып,
Алтайга кусаланган, кетет кайтып.

Баштайын кепти бая ууч калктан
бел кылып, эки уулун, сактап калган,

антташып, ууч кырк ууз – кыргыз болгон,
Алайдын өрөөнүнө барып конгон.

Журт болуп куралышкан ар уруудан,
жер кылып ошол жерди жердеп калган.

Эки улан – эки уруунун атын алган,
ээлешип тоонун койнун калып калган.

Бир уруу Ногой, бири Шыгай делип,
башташат курама элин тизгин керип.

Баш-аяк жыйган кезде илик салат,
баягы оогон элден кабар алат.

Кеткенин Култегиндин угушканда,
кейишет жүрөк сыздап бир далайга.

Артынан Култегиндин кете турган
алардын болмок эле шарты кайдан.

Уздун кетпей калган тукумдарын
уландар чогултушат койбой баарын.

Жердешип Аксы, Алай, Анжыянды,
жетилип курама журт кулач жайды.

А бирок, арман дүйнө, кайра дагы
агыптыр дайра болуп журттун каны...

Өксүшүп, өч душмандан өчү канбай,
өкүттө, түптүү журттун кеги жанбай.

Кытайлар уй түгүндөй кыжылдаган
кыйырга кыргын салып, кынык алган.

Түн жакты түгөл тыйпыл кылдык дешип,
түштүккө кол салуунун камын жешип,

Үрүмчү, Аксуу, Кулжа, Карашаарды,
Үч-Турпан, Жаркент, Кашкар, Чоң-Какшаалды

капташып калың колу басып алып,
хан шайлап, Чет-Бээжин деп атап салып,

бийлиги кадимкидей калыптанып,
басынган байкуш элге салык салып,

жүргүзүп өкүмдүгүн бийлик кылган,
шаңыя¹, заңзаңдары² тыңдап турган.

Кыдырып калаа, кыштак, тоо арасын,
тыңдашчу эл пикирин, ой-санаасын.

Душманы минткен кезде – ооп келген
кыркууздун тукумдары бой бербестен,

тик карап, башын салбай кармап бийик,
тирешкен жоосу чыкса – койот ийип.

Караалдар³ эл ичинде тыңдап жүргөн
калтаарып, сестенишип өжөр элден,

чаптырып Чет-Бээжинге чабарманды,
чараны көргүлө деп кабарлашты.

«Учкун эл тутанууда, чок кезинде
өчүрүп – айлантпайлы кызыл өрткө».–

Ушундай кабар жетип, колун баштап,
узатпай душман келип кыргын салат.

Кайрадан саны көп жоо чаап, талап,
калганын өлбөй тирүү, туткундашат.

¹ *Шаңыя*, ² *Заңзаңдар* – аскердик кичи даражалардын аталыштары.

³ *Караал* – тыңчы.

Чачырап, арып-азып аман калган
чымчым эл Алтайына багыт алган.

Башында ошол элдин – бир кезекте,
эл сактап калган уулдун бири эле.

Айрылып Эр Шыгайдан, алган жарын,
аймончок бозумтүлөк шумкарларын

туткунга алып кеткен чапкан душман,
Ногойго түн түшүрүп, күчтөн тайган.

Кошулуп тирүүлөрү бирден келип,
кайрадан журтун курап бирден терип,

карааны тууган жердин учуп көздөн,
калсын деп сөөгүм шондо эңсеп келген.

Алтайда калгандарга барабыз деп,
азыраак эли менен келсе дегдеп,

дарек жок калган элден – бозоргон журт.
Дейди жел тоскон алдын, күл учуруп...

Бой жыйып бир аз күнгө өргүп алып,
жибермек болду анан издөө салып.

Жоосунан жазат тапкан Шыгайынан
жол улап туусун саяр белек калган.

Мына шол Шыгай хандан калган Өгөө –
медери карт Ногойдун ушул күндө.

Аяк-бой жыйып бир аз сергигенде,
аттанат Өгөө элди издегенге.

Көп убак өтүп, Өгөө, арып-азып,
кичине кошу менен келет кайтып.

Түнөрүп кабак ачпай, жерди карап,
туздуу жаш жүзүн жууп муну айтат:

«Миң-Сууга кайтып келип Эр Култегин,
чогултуп бул тарапта калган элин,

бел болуп аскар тоодой кайрат берет.
Бертинип сынган журту баш көтөрөт.

Таалайы тайкы журтка бирок кайра
таңуулайт туздуу жүгүн тагдыр – жаза ...

Жайгарып кырк урууну барган жерден
Култегин кайткыс кесел ала келген.

Узак жол, чөлдүү талаа закымданган
мээлүүнгө көнгөн денин жабырланткан.

Айыкпас сары ооруга чалдыкканын,
айыгышкан жоосу билип – кол салаарын

акылдуу Эр Култегин түшүнүптүр,
ажалга тик кароого күтүнүптүр.

Узакка сары оорудан жабыр тартат.
Ушундан касташкандар пайдаланат.

А бирок бир чымчым эл сан-миндеген
айбаттуу жоосун ала жаткан экен.

Тул-Бийке, эки колдун салаасындай
эрендер аман калган, казышып жай,

Ойдунун Ор-Талаанын – өлгөндөргө
толтуруп, таш үйдүрүп кылат дөбө.

Орнотуп балбал ташты көчкүс кылып,
ойдуруп таш бетине өчкүс кылып

керээзин Култегиндин айтып кеткен
калтырбай бир да сөзүн жазган экен.

Улантып керээзине Култегиндин
кошогун чегишиптир Тул-Бийкенин.

Балбалда Култегиндин атын чеккен
бар экен кайрылуусу мындай деген:

«...Бул жерде тукумдары Ууз хандын,
билгиле жоосун кырып – кырылганын!

Бар болсоң бир тирүү жан – Кырк Ууздан,
унутпа Култегинди – журт сактаган!

Эч кимиң унутууга акыңар жок,
Култегин элге – курал, душманга – ок!»... –

Эр жалгыз! Мына минтип эли менен
эсепсиз жоодон жазат тапкан экен.

Өпкөлөп, сүртүп койуп аккан жашты,
өксүгөн Өгөө баатыр сөз улады:

«Жоолашкан саны сансыз жоодон коркуп,
Кагас бек элди баштап жер которуп,

өндүрүн Эне-Сайдын өрдөшүптүр,
Саяндын чер токойун жердешиптир.

Аралап чер токойдон табалбадык,
алыска аз кол менен баралбадык.

Бир чымчым эли менен кырк уруунун
ошентип да бир уулу шол тукумдун

дарексиз – кайда кетип, не болгону.
Кайрылып издегенде – жол болбоду...» –

...О, шерлер! Урканыңар – жер баяны.
Чабылып чачылышкан эл баяны.

Суу сымал – какыраган ысык чөлдө
соолутпай – өнүм берген өжөр элге,

максаты алга койгон – бул жашоодо –
өчүрбөй Уз атын, тукум сактоо.

Үрөнбүз – асылдардын каны менен
үзүлбөй сугарылып өнүп келген!

Айтайын жыйынтыктап сөз аягын,
Айкөл Шер – тукуму шол Ногой хандын.

Ал эми Шыгай хандын учун улап
Өгөөдөн калган абаң Бакай турат». –

* * *

...Айкөл Шер санаа чегип чеп ичинде,
айтканын абасынын салып эске,

оюнда миң кайрылып ошол күнгө,
карегин турат тигип бүгүнкүгө.

Азыр да шол кездердей агып кан-жин,
кыйроодо чекесинен колу сан миң.

А бирок кырылбастан бейгам жатып,
өлүүдө – кегин кууп, өчүн алып.

Карегин кан майдандан буруп нары,
Хан Манас эскерүүдө өткөн чакты:

СЯНЬ-ФАНДЫН КЕРЭЭЗИ

Баягы сыр чечишкен Кадыр түнү
угулду Алмамбеттин конур үнү.

Уланткан абасынын узун кебин
чыгарып улутуна ысык демин:

«Кырылган ошол элдин урпагы – мен
кайрымсыз канкорпорду элим деген.

Кагылам караанынан асыл энем
кайгырып өмүр бойу азап жеген.

Таятам ушул элдин уулу экен,
төрт-беш жаш чамасында жоого кеткен.

Бир жоокер тартып алып энесинен,
баласыз жарым ханга соогат берген.

Кытайдын жарым ханы Сянь-Фань деген
өтсө да жашы небак жетимиштен,

жашынан – картайганча өмүр бойу,
жазуу го, зарлап перзент көрбөй койду.

Тамберип таалайынын тарлыгына,
ээ кылды баккан уулун байлыгына.

Жердеген жери анын – Бээжин чети,
малга жай, адырмактуу тоонун бети.

Жазында жамырашып жаңы төлү,
жайылар жайыттары – «Эгиз-Көлү».

Ай нуру чагылганда алтын түстүү
ажайып, алтын сымал көлдүн үстү.

Чачылып жатышкандай сан жетпеген
чагылат алтын нурлар көккө – жерден.

Арбалып ошол көрккө суктанышкан
адамдар ылайыктуу ат тандашкан.

Айтылуу салкын төрдүн көркү болгон
ал көлдү «Алтын-Нур» деп атап койгон.

Түгөйү «Алтын-Нурдун» – «Жарык-Нурдун»
жанына жакындасаң жанып тургун...

Эмнеге «жангының» дейт барсаң жакын?
Эмесе, себебине назар салгын.

Төгүлгөн Ай-Ааламдан нурлар менен
түнүндө көлгө Пери кыздар келген.

Жабыла Айлуу түндө көлгө түшөт,
жарышып балык менен көлдө сүзөт.

Толгон Ай, көктө сүзгөн, андай кезде
төгүлтөт күмүш нурун Перилерге.

Чагылып Айдын нуру денелерге,
ажайып жарык чачат теребелге.

Кыздарга чагылышкан нурун Айдын
кылаада жашаган эл көрчү дайым.

Түнүндө күндүзгүдөй жарык болгон
көлдү, эл, «Жарык-Нур» деп атап койгон.

Мына шол «Эгиз-Көлдөр» ыйык делген
мекени таятама болгон экен...

Атасы таятамды асыраарда
журтунун башын кошуп ыйык жайга,

буркурап, Бурканына кулдук уруп,
болоор деп жок дегенде соопчулук,

жээгинде «Эгиз-Көлдүн» той өткөрөт.
Жентекке келгендерге кой бөктөртөт.

Чегилген Буркан ташка карек кадап,
чыгарбай тышка добуш, тилек айтат:

«Тагдырдын жазуумдагы бул буйругун
там берип, каяшасыз кабыл туттум.

Уулума Суп-Унг деген ысым бердим.
Улуу Күч, узун өмүр, ыйман бергин.

Баламды бүткөнүндөй өз канымдан
бар дилим, тулкум менен сезип турам.

Улуу Күч! Жалгыз гана суранаарым –
уулум да дилин берсе деп турамын!...» –

Айтканда атасынан уккандарын,
апакем муун бошоп, төкчү жашын.

Туйбастан, өрттөнсө да андай кезде
тунжурап жерди тиктеп калар эле.

Туш кылган бул абалга апакемди
атасы ачкан сыры бир кездеги.

Таятам айткан экен жашын төгүп,
ташбоорду, энесинен кеткен бөлүп.

«Эстесем ошол күндү – шордуу энем
элестейт кадимкидей»,– дечү экен.

«Айрылган ботосунан төөгө окшоп,
баардыгын – Теңирди да кармап, боздоп,

жазылып, уйпаланган узун чачы,
жаш төгүп, жаны сыздап чыңырганы:

«Жалынып, о Теңир деп күттүм эле,
кордукка, шылдыңдарга түттүм эле.

Айрылсам бүт баарынан мейли дегем,
тилегем айрыба деп балам менен.

Баскынчы, тамчы каным, тартып кетти!
Бар болсоң, кана, Теңир, жардам берчи?

Канакей кайтарганың, кана балам?
Көрдүңбү... бар экениң, демек, жалган!

Чын болсоң баарыбызды жут, көрөйүн!
Душманым, балам менен бир өлөйүн!!!» –

деп боздоп чыңырганы апакемдин
дагы да кулагымдан кетпейт менин.

Астына көкбөрүнүн улагындай
артылта баскан жуңгар көңүл бурбай,

алыстай бергенинде, курган апам,
алчудай ажыратып, артыбыздан,

тоотпой чачтан кармап жулгандарды,
тоотпой камчы шилтеп ургандарды,

жулунуп, жаалданып, жуңгарларга
каршылык кылды алдан тайыганча.

Куткара албасына жетип көзү,
кыйкырып, күчүн топтоп айткан сөзү:

«Кулунум, мен шордууну унутсаң да,
киндик кан тамган жерди – элди унутпа!

Тараган Ууз хандан – Чылабанын
таза кан тукумусуң, тамчы каным.

Көк-Мөңгү, Миң-Суу, Байкөл, Эне-Сайды,
Кулунум, эсиңе тут – жердин аты...» –

Угулбай алсыз үнү апакемдин,
улактай бөктөрүлүп узай бердим...

Энемди ошол бойдон көргөнүм жок.
Эсимден бирок эч бир бөлгөнүм жок.

Тагдырым жакшы жанга туштуктурду,
тек гана жандүйнөмдү ууктурчу,

«Кул» дешип кемсинтишкен өзүм теңдүү
балдары жуңгарлардын ата-тектүү.

Ойлошчу атам-энем асырашкан
билбейт деп ата-тегим, келгем кайдан.

Алардын иши канча, билсин кайдан
көөдөндө эмне барын кайнап жаткан?

Канткенде унутмакмын элди-жерди?
Кантип мен эл кылмакмын канкор элди?

Апамдын атын, ырас, унутканым,
а бирок тукумумду унутпадым.

Колунда элем дечи, кыйса жанды.
Канымды кантип бурмак тамырдагы?

Тамырда жүрүп турса ысык каным,
тууган жер, Атажуртту унутпаймын.

Жапжалгыз, душманымдын арасында
жетилдим бала кезден тартып санаа.

Бой тартып калганымда – баккан атам
бир топко жетип жашы, карып калган.

Боорукер, элге калыс, абыдан так
атама айталбаймын эч кылапат.

Жанынан жарым карыш чыгарбастан,
жетилтти бүткөнүндөй өз канынан.

Бир күнү ээрчитпестен бөтөн жанды,
бойуна Эгиз-Көлдүн алып барды.

Үшкүрүп алып атам өтө терең,
мээримдүү добуш салып мындай деген:

«Жарыгым, жалгызымсың бул дүйнөдө.
Жашырып сенден сырым – айтам кимге?

Созууга убакыт жок, экөөбүз тең
айталы ичте сырды катып жүргөн.

Сапарым карып барат жалгандагы,
жайыма кайтаарыма бир аз калды.

Каны жоо бөтөн элдин арасына
калтырам сени жалгыз, демек, анда

жарааттын оозун ачып, ичиндеги
ириңин сыгып таштаар учур жетти.

Ойунда эмне барын билбейм дечи,
а бирок көргөнүңдү бир кездеги,

канчалык кичинекей болгон менен,
калды деп унутулуп ойлобойм мен.

Элимден алганым бар – бергеним бар,
аларда аздыр-көптүр эмгегим бар.

Бийлигим, байлыгымды баары баалайт,
көзүмдүн тирүүсүндө эч ким даабайт.

А бирок бул жалгандан өтүп кетсем,
мертинтип алар сени койобу дейм.

Ойунда эмне барын жашырбастан
ортого төккүн, уулум, тартынбастан». –

Билбестен не дээримди, адегенде
бушайман болуп ичтен турдум көпкө.

Түз койуп атам мага суроо-талап,
так берчү жоопту ал күтүп турат.

Тагдырга жазылганын көрөм, демек,
ойумду жашырбай түз айтуум керек.

«Атаке, бурмалабай түз жооп айтам,
өлтүрсөң-койсоң, эркиң. Кайда качам?

Билемин баккан балаң экенимди!
Сагындым Атажуртум, мекенимди!

Унутпайм, чыркыраган апкемди.
Унуттум бирок аты ким экенди.

Ал кезде болсом дагы кичинекей,
али да элестеймин кечээгидей:

жайылып, уйпаланган олоң чачы,
айрылып, кан куйулган бети-башы...

Атаке, айтыңызчы, ошондон соң
апамдан эгер кабар алган болсоң,

тирүүбү жер үстүндө? Болсо өлгөн,
мүмкүнбү, сөөгү жаткан жерди көрсөм?

Ууз хан, Чылабадан тараганым
унутпай жүрөм дале жер аттарын.

Көк-Мөңгү, Миң-Суу, Байкөл, Эне-Сайдын
кимдерден билсем болот сурап дайнын?

Атажурт, ага-тууган элим кайда?
Атаке, мүмкүн болсо айтчы мага!

Аткарам эмне десең баарысын тең.
Бир гана Атажуртум көрөр бекем?...

Билемин, капа кылды айткан сөзүм.
Чындыкты түз айт дедиң, бирок, өзүң.

Кайталайм, өлтүрсөңүз мына башым.
Көөдөндө ойлогонум бурбай айттым». –

Ойлонуп атам көпкө суз олтурду.
О анан, кыйладан соң жүзүн бурду.

Мөндүрдөй салааланып аккан жашы
муң баскан бырыш жүзүн жууп жатты.

Армандуу улутуна тартып демин,
акырын добуш салып айтты кебин:

«Ырыскың толо бүткөн пендесиң» деп,
суктанып көп адамдар айтышчу кеп.

Бийлигим, атак-даңкым – баары болду.
Чаччумун байлыгымды оңду-солду.

Өмүрү бөксөрбөгөн жалгыз арман –
баланын үнүн укпай, зарын тарткам!

Биринен бири сулуу аялдардын
бир эмес – жүз төшөгүн жаңырткамын.

«Кишиге, куу баш болчу – туубас катын
кезигет!» – деген сөздү унуткамын.

Жашоонун өзү, балам, так тараза.
Жыргалдын арманы бар тең салмакта.

Канымдан бүткөн перзент бербесе да,
Кудурет берди сени таалайыма.

Суктантып, тамшандырып элдин көбүн,
сетиркеп, дардактабай эстүү өстүң.

Тилине азгырылып бузуктардын,
нас чегип, шарап ичип бузулбадың.

Сыр бербей тууганыма, душманыма,
сыйлаган, күйүмдүү уул болдуң мага.

Көөнү ооруп өз канынан бүткөндөрдөн,
өксүгөн аталардын көбүн көргөм.

Сени мен балам дебейм асыраган,
сезилет бүткөнүңдөй өз канымдан.

Буйурган, сендей уулду тагдырыма
Сы-Минге¹ кулдук уруп турам мына.

Тань-гуань² бакыт берип сага, балам,
Шуй-гуань³ сактап алсын кырсыктардан.

Ууздай ак тилегим, дилим, нээтим
угулуп Улуу Күчкө, кабыл этсин.

Жашырбайм, шул ирмемде жандүйнөм
жабыркап тургандыгын сөздөрүңдөн.

Канымдан бүтпөгөнүң билгендигиң,
кантмекмин, бөксөрбөгөн өктөөм менин.

¹ *Сы-Мин* – тагдырдын ээси, Пири деген маанини билдирет.

² *Тань-гуань* – бакыт тартуулаган Пир.

³ *Шуй-гуань* – кырсыктан сактоочу Пир.

А бирок, Атажуртун эстебесе,
эркекти – эркек дебейт баардык элде!

Аттарын жерлериндин, ушул күнгө,
али да унутпастан жүргөнүңө

кубандым өкүнбөстөн десем эгер,
калп айтып, «Шэнч-джен³» деген атым өчөөр.

Кубантып көңүлүмдү турган нерсе –
жүргөнүң Атажуртуң сактап эсте.

Урматтап элин-жерин сүйгөн адам
унутпайт жакшылыкты бирөө кылган.

Аталык мээримимди сага төккөм,
анымды жакшылыгым деп өлчөбөйм.

Айтайын деген ойум – дилин берген
атаңды унутпастан жүрсөң дегем.

Эмне айтсаң, аткарамын, дечи мага!
Элиңе кетем тебе, себеп ага –

айыпка жыксак дешип жүргөн көксөп,
артыңдан аңдыгандар абыдан көп.

Кетсе деп бөлтүрүгү сыртын салып,
күтүүдө дос-душманым күйүп-жанып.

Аракет кылгандардын салып чагым,
арбалып бал тилине алданбадың.

Душманга чакмак берип от жандырбай,
дагы да жүрө бергин сыр алдырбай.

¹ *Шенч-джен* – акылман, көптү билген, калыс.

Элиңе качам десең – чыкпайт кажет.
Эбин таап акыл өкчөп, максатка жет.

Карегим, кас-досумдун арасында
калтырба көралбастын табасына.

Ант берип качпаймын деп, бекем болгун.
Качсаң да, узатпасын, билип койгун.

Жыйырмадан жашың небак өтүп кетти.
Сыноонун-сыналуунун чеги жетти.

Бузулбай каның таза калса деймин.
Өзүңө дилдеш-диндеш кыз издейин.

Табылса, той түшүрүп үйлөнтөйүн.
Тируүмдө бийлигимди бийлетейин.

Гуйяндын алтын кенин иштетишкен
кулдарды сен тараптык элден дешкен.

Жыландай кенч кайтарган Гуйянь-Ганды
«Азиз» деп жагат мага айтышканы.

Алтынды атасынан артык көргөн
Азизге, Хомо-Хэни жиберттирем.

Аябай Азиз хандан алтын-зерди,
алдырам – кымбат төлөп кул, күндөрдү.

Күндөрдүн арасынан сатып алган
көңүлгө төп келүүчү табылат жан.

Алдырып Шой-Бо аярды сындаттырам
акылын, түбүн-тегин ылгаттырам.

Аруу дил алп баланы төрөй турган
аялды билет Шой-Бо тамырынан.

Ойундан кетем дешти алып салгын.
Ошондой шер төрөчү аял алгын.

Төрөлүп, эрезеге жетсе бала,
туулган жерди изде шондо гана!» –

ушинтип айтып атам, сөз бүткөндөй
кыйлага тымып калды эч үндөбөй.

Көптөн соң башын буруп, карап тике,
көзүмдөн көзүн албай минткен эле:

«Аялды, сени тууган, иликтөөнү,
албапмын ойго такыр, түшүн мени.

Ташбоордук кылыптырсың деп ойлосоң,
талашпайм, ал ойуңа макул болом.

Таяктын эки учу бар – ар бир жактын
танбагын, ар бирөөндө чындык барын.

Канымдан бүткөнүңдөй көрүп жүрсөм,
канткенде, апаңды мен издейт элем?

Баарынан – мындай суроо береринди
баамдап койбоптурмун, кечир мени!» –

төшүнө тартып атам, бекем кысып,
төбөмдөн жыттаганда кеттим ысып.

Атамдын көздөрүнөн аккан жашы
алкымым, көөдөнүмдү жууп жатты.

Мен дагы боюм таштап, ага ыктап,
мөндүрдөй төгүп жашым, жаттым ыйлап.

Кудурет, өмүрүмдө ошол ирет
көргөмүн жан ишенгис, бир керемет:

...Төбөсү көктү тиреп, мөңгү баскан
тоосу бар өрөөн ичин көрүп турам...

Эшигин түрүп койгон үй ичинде
эркелей бердим сүрдүү бир кишиге.

Ал анан чагылгандай тездик менен
«Атаңмын!» – деген кезде... «Ата!..» – дегем.

Өткүр көз, музоо кирпич, койу каштуу,
өзгөчө өжөр, өктөм, салабаттуу,

кең таноо, бийик кабак, калың эрин
келбетин өз атамдын даана көрдүм.

«Атаке, жаным ата, атакем!» – деп,
аймалап алкымынан, кучактап бек,

атамды, асыраган, өпкөн менен,
аны мен өз атам деп сезген элем!

Тартылып ирмем убак карегиме,
түспөлүн өз атамдын көрдүм эле.

Ал эми асыраган байкуш атам...
Аны мен айтканымдай кабыл алган...

Ошентип ошол күнү атам менен
ойдогу сырыбызды бөлүшүп тең,

келген соң бир бүтүмгө, ата-бала
кеч кайттык көл жээгинен тынып санаа.

* * *

Арадан бир нече күн өтүп кеткен.
Атама кирсем, алы начар экен.

Колумду бекем кармап, утур тынып,
атакем жай сүйлөдү дем кысылып:

«Карегим, түбөлүккө кайта турган
күн чукул келип калды, ошондуктан

антташкан убаданы өткөндөгү
аткарыш үчүн эми кам көрөлү.

Хомо-Хэ айтканымды так аткарып,
Гуйяндын күндөрүнөн келди алып.

Тилегим Улуу Күчкө жеткен белем,
тааптыр Шой-Бо кызды эңсеген мен.

Түспөлү акылына шайкеш келген,
түп-теги таза кандуу тукум экен.

Кандай деп ойуң бузбай барып көргүн.
Карегим, кайра келип жооп бергин.

Сенин да көңүлүңдөн түнөк тапса,
созбостон той беришим керек анда.

Аталык милдетимди алдындагы
аткарып, санаам тынсын менин дагы.

Кутулуп шул милдеттен, көңүлүм жай
кетейин түбөлүккө жарык маңдай...» –

Аярга тандаттырган мундаш Наарым
антташкан түбөлүккө болду жарым.

Төрүнөн ирегеге май агызып,
той берди бар байлыгын төгүп-чачып.

Дегеле оорусунан сыр бербестен,
демейки кайратында, кебелбестен

баарына ирет менен көңүл буруп,
башкарды той башында өзү туруп.

Калганда той аяктап калың элге
кайрылып атам мындай деген эле:

«Кыйышпас ага-тууган, о калың журт!
Кайрылам ар бириңе, сөзүмдү ук!

Жалгандан түбөлүккө узай турган
жакындап калды күнүм, ага-тууган.

Өткөндө бул жалгандан менин көзүм,
о журтум, өзүңөрдөн өтүнөөрүм: –

буйругу Улуу Күчтүн – маңдайыма
буйурган жалгызымды танбагыла.

Үйлөнттүм, өзүм тандап, жанга зирек.
Болгула улууң арка, кичүүң тирек.

Акылы, сабырдуулук кылган жагы
кем эмес, ашып түшөт менден дагы.

Ажалга намыс үчүн тике барар
артыкча эр көкүрөк мүнөзү бар.

Кокустан жоо каптаса колду баштап,
кордотпой калың жоодон алат сактап.

Туурунда туйгунундун табын бузбай,
тууган эл, бөпөлөп ал, сылап куштай.

Акыркы керээзимди бузсаң кимин,
арбагым тынч койбосун баарың билгин.

Аманат керээзимди аткарат деп,
ага-ини, ар бириңе ишенем бек!..» –

деп бүтүп сөзүн атам туугандарга,
бекитип өтүнүчүн, айткан дуба.

Аз өтпөй тойдон кийин асыл атам
аттанып түбөлүккө – аалам салган.

Керээзин, өтүнүчүн кантип бузам!
Кейиштүү өмүр сүрүп келе жатам.

Күйүттүү, бөксөрбөгөн да бир арман –
күттүрүп, тилек тилеп көргөн балам

мен күткөн уул эмес – кыз болгонун
тагдырда жазуум ушул деп койгомун».–

АЛТЫНАЙДЫН ТӨРӨЛҮШҮ

29.2.1996 12чи А. К. 15⁰¹1⁰¹¹

Бүгүн февралдын жыйырма тогузу болгону менен, Айдын он экиси, тобокел деп, Жайсаң Атага кезикмек болуп сыртка чыктым. Суук күчүнө кирип турган экен, бачым басып айылдан узап төш таяндым. Мерчемдүү жерге жетип шам жактым. Шам аяктап калган кезде Шоола түшүп, Жайсаң Атанын үнү угулду:

*Чырагым, оорудуңбу, азыптырсың?
Өзүнчө чыйыр салып басыптырсың.*

*Тандапсың жүрөксүнбөй таштак жолду.
Тартынба, тобокел де мынча болду.*

*Агымды жиреп сүзөт акчабактар,
Анткени аларда чоң өжөрлүк бар.*

*Толкуган тоодой толкун коркуталбай,
сүзсө да, толкун жиреп, эч бир талбай,*

*коркушат – мемиреген жымжырттыкта
«чулп» деген суу үстүнөн дабыш чыкса...*

*Жашооңдо дүлөй тынчтык өкүм сүрсө,
жакшылык болот го деп эч бир күтпө.*

*А көрөк шамал улуп, бороон соксун!
Кырсыкка даяр туруп, көөдөн тоскун!*

*Бул чындык – талаш-тартыш туулары,
жүзүндүн көз жашыңа жуулары.*

*Чырагым, дал ошондо туруктуу бол.
Эсинде болсун дайым – антташкан кол.*

*Унутпа Мадемилдин бийик зоосун...
Бой таштап, көз ирмемде жок болмоксуң.*

*Чыкпайт го аягына деген ойдон
шол түнү жаныңа мен түшпөй койгом.*

*Көгөрүп кездешем деп а сен болсо,
кыдырып ай-талааны, чыктың тоого.*

*Далилдеп берген сөзгө тактыгыңды,
бооруңа бекем кысып баштыгыңды,*

*карабай нөшөрлөгөн күзгү жаанга,
кийимиң суу болгонго, сыгып алма.*

*Жаштанбы, жаанданбы? Айрып билгис,
жүзүңөн төмөн карай суу салган из...*

*Туруштук бералбастан көз жашыңа,
түшүргөм Ак Шооланды дал астыңа.*

*Учурбай урчук зоодон токтоттурдум.
Унчукпай, айтканыңа көөнүм бурдум.*

*Чыккыча бугуң ичтен, үнсүз тыңдап,
чыгаргам бүтүмүмдү жыйынтыктап.*

*Кунт койбой айтканыма, ызаң менен
күнөөлөп жатканымдай туйупсуң сен.*

*Ал күнү сени эмес өзүмдү мен
сезимин мокоттум деп жемелегем.*

*Ичтеги бугуң чыгып басылганда,
иш жайын түшүндүргөм шондо гана.*

*Ант шертин кол алышып тактаганбыз.
Андан соң ыр-дастанды баштаганбыз.*

*Арадан андан бери кыйла өттү.
Акылга өкчөп билдин сен да көптү.*

*Кубантып, изсиз жолдон баш тартпадың.
Өзүңчө чыйыр салып жол таптадың.*

*Жазбастан ушунундан, өрдү карай
жолунду уланта бер кайра тартпай.*

*Түстөрдүн алмашуусун жөнгө салсаң,
Жарык Нур түшкөн чекти эстеп алсаң,*

*түрмөгүң үзүлбөстөн түз чубалат,
түшүргөн ар бир тамгаң тез куралат.*

*Кыйналбай, жай олтуруп аздан түшүр,
дааналап ар бир сөздү шашпай бүтүр.*

*Унутпай убадамды сага берген,
учураш, «Ханзааданды» ала келгем.*

*Алаксып түйшүгүңдөн кубанып кал.
Азыңкы көңүлүңдү жубатып ал.*

*Мунарык көгүш Нурга чүмбөттөлгөн Жайсаң Ата-
нын жанындагы «Кичинекей Ханзааданы» байкабап-
тырмын. Качан гана «Ханзааданды ала келдим»*

дегенде Шоолага оронгон наристени көрүп кучак жайдым. Салмаксыз «Ханзаадамды» көкүрөгүмө кыстым. Ал дагы бажырайган бөтөнчө чоң каректерин балбылдатып, адатынча үнсүз, моюнума колун артты. Ушундай абалда канча турганыбыз эсимде жок. Бир маалда кулагыма Жайсаң Атанын коңур үнү угулуп, Шоолага оронуп жылып баратканыбызды түшүндүм.

*Жайсаңдын төрөлүшүн көксөп күтүп,
кай бирде караманча үмүт үзүп*

*жүрөсүң санаа тартып убайым жеп,
Жайсаңды төрөп берсе Тамарам¹ деп.*

*Унутуп өз кайгыңды, барың-жогуң,
унутуп балдарыңдын ачын-тогун,*

*дартмандуу кеселманга дабаа издеп,
баласыз бечарага – перзент тилеп,*

*өзгөнүн, өмөчөктөп, камын жейсиң,
өзүңдү эч убакта эстебейсиң.*

*Турмуштун запкысына жеңилбестен,
тиленип ак дилиңден күтө билсең,*

*көрөсүң, ошол тилек кабыл болуп,
калганын так төбөңө бакыт конуп.*

*Кана эми, Тал-Чокуга сапар тартып,
кыйырдан кеп салалык кылым артып.*

*Өткөндү көз алдыдан чубаталы,
өзөктүү ыр-дастанды уланталы.*

¹ Тамара – Бүбү Мариям узак мезгил бойу дарылаган келин.

* * *

...Калчылдап чыйрыктырып, тердеп, кайра
кабылдап, оозу ачылбай туйук жара,

сүйөнүп кароол ташка Айкөл берен,
сыр бербей оорусунан жан кейиткен,

көз тартпай дүрбү салып кан майданга,
серп салат жоокерлердин чабышына.

Канчалык кыйналбасын – сыр бербестен,
кайраты кадимкидей кебелбестен,

өткөнү тизгин улап ушул күнгө,
куйулуп, жуурулушуп бир бүтүнгө,

кареги кан майданда... ойу алыс...
Угулат Алмамбеттин үнү тааныш:

* * *

«Ошентип күткөн перзент кыз төрөлүп,
өкүнүч-сүйүнүчкө тең бөлөнүп,

өксүгү, кубанычы тең салмакта
өтүптүр өмүрлөрү ошол тапта.

Апакем айтаар эле: «Чоңойгону
тааендин эсимде жок соо болгону.

Ар дайым төшөгүнөн өйдө турбай
арылгыс арманынан сөз салчу жай:

«Жээгинде Эгиз-Көлдүн нур балкыган
жаштыгым, балалыгым баары калган.

Картайып атам-энем калган чакта
кечигип келиптирмин бул жалганга.

Ал кезди эстегенде, арман басып,
апакем эскерүүчү муңдуу жашып:

«Кыйналып, кырдан өтүп төрөгөнүм
кыз болуп, кайгы-муңга бөлөнгөмүн.

Ал күндү кандай гана күттүк эле!
Азапка, үмүт менен түттүк эле!

Нипничке «ыңаалаган» кыздын үнү
үзгөндөй болду баардык үмүтүмдү.

Эсимде калган нерсе шол ирмемден –
түн түшүп, көөнүм айнып жер термелген.

Куланып түшүп түпсүз туңгуйукка
кабылгам дудук-дүлөй жымжырттыкка.

Эртеби-кечпи, билбейм, бир мезгилде
сыздаган мундуу үндөн келгем эске:

«Ач көзүң! Наарым, мени таштабагын.
Азаптуу жаман жорук баштабагын.

Атажурт, элим-жерим, мекен деген
жат жерде мен үчүн – сен, а сага – мен.

Аскар тоо тирегимдей көрүп сени,
ар дайым кубат алып келбедимби.

Бөтөн эл, бөлөк жерде экөөбүз тең
бел байлап келечекке үмүт менен,

Жараткан уул берсе, Атажуртка
жетер деп биз жетпесек ошол бала,

бирибиз кайрат берип бирибизге,
бир гана тилек тилеп келдик эле.

Тартпаптыр туз насиби тууган жердин.
Тагдырдын буйругуна не демексиң.

Маңдайда жазуубузга көнүп, демек,
кетүүдөн, элге, үмүт үзүш керек.

А балким, тилектердин биз тилеген
баарысын бириктирип туруп берген

муң-зарга дабаа болсун деген Теңир
муногу периштедей наристедир?

Көзүндү ачып, Наарым, «тобо» дегин.
Курсагы ачты чүрпөң, эмчек бергин.

Апаппак үлбүрөгөн керемет кыз,
а балким, Нурпериدير адам жеткис.

Ажайып нурун чачып көлдүн ээси,–
асманда алтын Айдын толгон кези.

Жароокер, эстүү Наарым, өйдө болгун.
Жараткан берген кыздын атын койгун.

Укмуштай кооздукка назар салгын.
Уул деп кызыбызды кабыл алгын.

Экөөбүз жетпегенге ушул жетсин!
Эл-жерге биз кетпесек – кызым кетсин!..» –

Илеби жылуу сөздүн таасир этип,
ичимди муздаттырган нерсе кетип,

акырын баш көтөрүп өйдө болдум,
айлана-тегерекке көңүл койдум.

Бир үзүм ак булуттай наристенин
бөйтөйүп куш жаздыкта жаткан денин,

эриген коргошундай көлкүп денем,
кармадым калтыраган колум менен.

Ушунча ысык белең бала деген!
Ысыгын салыштырам эмне менен?

Энем да мага окшоп жериген бейм!
Ал анан мен сыяктуу эриген бейм!

Армандуу жараатынын оозу бүтпөй,
апам да эркек күткөн, мени күтпөй.

Эзиллип, кулчулуктун тартып корун,
эстечү уясы бир жалгыз боорун.

Жалынып, Жараткандан жардам сурап,
зарлачу түнү бойу боздоп ыйлап:

«О Теңир! Жалгызымды сактай көргүн.
Таштан бек, суудан узун өмүр бергин.

Жалгызым аман болсо издеп келер.
«Бармын» деп жок дегенде кабар берер.

Эркектен Култаң – жалгыз, кыздан – менмин.
Бир боорум тирүүбү деп кайгы жеймин.

Апабыз соодагердин Дамашкиден
кызы экен көзгө басар – Зеби деген.

Күн кечкен кербендерге кул-күң сатып,
уурдаптыр кул сатуучу Тахир сахиб¹.

Обоздун кербенине сатат Тахир.
Зебини көргөн Обоз жактырыптыр.

¹ Сахиб – мырза.

Төрөлүп Зээр, Култаң – Зеби күндөн,
чоңойдук өксүк болуп өзгөлөрдөн.

Балдары – аталсак да Обоз уулу,
биз болсо кичүү үйдөн – күң тукуму.

Балдарга чоң ордодо болбостон тең,
басынып басмырт өстүк маанайы кем.

Апабыз ай жамалдуу Зеби сулуу
ар дайым жүрөр эле жүзү суулуу.

Куйулуп көздөрүнөн жашы ысык,
кучактап көөдөнүнө бекем кысып,

аймалап мойунумдан секин сылап,
айтканы али эсте апам ыйлап:

«Зээрим, көкөлөтөөр көңүлүмдү,
Теңирим узун кылсын өмүрүңдү.

Аганды Култаң атап – үмүт менен,
атаар деп аппак таңым күтүп келем.

Көтөрсө боорун эсен Култаңтайым,
ээрчитип экөөбүздү, издээр тайын.

Кудурет, бар болдубу атам-энем?
Киндик кан тамган жерим көрөр бекем?» –

Зар какшап түнү бойу ыйлап чыкчу,
заардан кечке тынбай оокат кылчу.

Жетпестен тилегине, шордуу энем
күндөшү ашка кошкон уудан өлгөн.

Түйшүктүү өксүк өсүп жүргөн кезде
туш болдук андан ашкан каат күнгө.

Каптаган капилеттен жоонун колу
кыйратып тыйпыл кылды хан ордону.

Олжолоп келин-кызын хан тукумдун,
оор күн салып башка, болдук туткун.

Жуңгарлар айдап келип ушул элге,
кул кылып Гуйянь-Ганга берген эле.

Аралаш кыз-келиндер, кемпир-чалдар,
ач-арык, араң жандуу жапжаш балдар.

Жашоодо татаар насип түгөнгүчө,
жан чиркин, чыдайт тура бар түйшүккө.

Жашадык, жан чыдабас күндү көрүп.
Ит ичпес жугундуну ичтик бөлүп.

Кембиз деп чоң ордонун балдарынан
кейиппиз кесир кылып, аттиң, арман!

Кесирлүү күн кечирген ошол кезде
кембагал теңим болот дедим беле?

Кезинде кул-күндөрдү, нөөкөрлөрдү
көрчүмүн макулуктай – адам өңдүү.

Култаңдын атын токуп, кушун салган
бар эле Нүзүп деген төкөр балбан.

Теңдешсиз күч жагынан салгылашта
түшүптүр ал да жоонун туткунуна.

Жанагы макулукка теңеп жүргөн
адамдын бири сымал көрөр элем.

Каптаган жоо колуна олжолонуп,
Нүзүптөн калдым кийин төмөн болуп.

Эмгекке көнгөн Нүзүп алтын кендин
ээсине жагып калып, биздин элдин

өкүлү катарында милдет өтөп,
башкарып баарыбызды ишке бөлөт.

Нүзүпкө алтын кендин ээси Гуйянь
назары түшкөн окшойт, минтип айткан:

«Кулдарды ойдогудай иштеттирсең,
курсагың ток болгудай тамак берем.

Дагы бир жакшылыкты кылам мындай:
тобунду сактап калам чачыратпай.

Кымындай кыйшык кетсе – аябастан,
кыргынга учуратып – чачыратам.

Билишсин жакшылыкты кылган ушул,
боордош туугандарың иштеткин, кул!» –

деп буйруп кендин ээси, Нүзүп балбан
топ кулга башчы болуп дайындалган.

Олжого келгендердин тобун түзүп,
ошентип алтын кенде калган Нүзүп.

Кечээги бектер бүгүн Гуйянь-Ганга
кул болуп, эрксиз бир сөз кайтарууга.

Баарысын баш коштуруп Нүзүп балбан,
ортого салып оюн, минтип айткан:

«Жазууну көтөрбөскө маңдайдагы
жат жерде таба турган арга барбы?

Туугандар, башка түшкөн ушул сындан
кеңешсек, жол табарбыз өтө турган.

Ал жолду бирге басып, чогуу болсок,
алдыга – качабыз деп максат койсок,

эртедир-кечтир дебей туз буйурса,
табылар тууган жерге кайтаар арга.

Көргүчө ошол күндү, баарыбыз тең
калуубуз керек мында бөлүнбөстөн.

Эгерде туш тарапка бөлүп ийсе,
эбин таап кетүү кыйын болот элге.

Бөлүнбөй, чогуу бойдон калыш үчүн,
бүтүмдү чыгаруубуз зарыл бүгүн.

Качабыз деген ойду Гуйянь-Гандан
жашыруу өтө кыйын, ага-тууган.

Ойунду сезе билген, абыдан сак
оңбогон кен ээсине эптеп жаксак,

бөлүнбөй чогуу калып ушул жерде,
бир арга табарбыз дейм кетчү элге.

Ал үчүн ишин иштеп күндөп-түндөп,
кирелик ишенимге жанды үрөп.

Алтындын бир бүртүгүн – адам эмес
акканын чайкандыга ыраа көрбөс

Гуйяндын кароолугу алтынына,
кыязы, белгилүүдүр, баарыңарга?

Алтынын чайкандыга агызбастан,
иштейлик ар бирибиз өтө тыкан.

Алтындын кунун жакшы билгендиктен,
жыландар кенчтүү жерди кылат мекен.

Чакканын мүрт өлтүргүч уулуу жылан
кайтарат дешет кенчти алдырбастан.

Баалашып калыстыгын асыл кенчке,
«Азиз» дейт жыландарды эл ичинде.

Чагууга окторулуп даяр турган
дал ошол уу жыландай биздин Гуйянь.

Уусуна жыландардын караганда
күчтүү дейт анын уусу алда канча.

Чактырып албас үчүн, мындан нары
ич ара Азиз дейли Гуйянь-Ганды

Биригип бир муштумга, боордоштор,
бөтөн эл, бөлөк жерде болбойлу кор» –

айтканы баарыбызга жаккандыктан,
башчыбыз болсун дедик Нүзүп балбан.

Гуйяндын ошол күндөн атын тергеп,
ич ара атап калдык Азиз хан деп.

Гуйяндын өзүнө да бул кеп жетти.
Биз эмес, өз элине тарап кетти.

Нүзүптүн койгон атын укканында,
Гуйянь-Гань каарданмак түгүл кайра

ал аттын жаккандыгын жашырбастан,
Нүзүптү чакырттырып минтип айткан:

«Азиз деп ат койупсуң туура баалап,
аткаргын, шарт койомун турсаң каалап.

Жылан да тийген жанды гана чагат.
Тек жүргүн, кетем тебе мени алдап.

Качам деп ойлобогун өз элиңе.
Каласың биротоло алтын кенде.

Өзүңө чакан турак бөлүп берем.
Күндөрдөн, өзүң танда, алып берем.

Талабым жана шартым койгон сага –
ак иште. Ушунундан эч бир жазба». –

«Жок, болбойт» деп айткандай бул талапка
жоопту ким койуптур эрксиз кулга?

Салыңкы маанайы пас басып келип,
чакырып топ ичинен мени бөлүп,

жалтанып, ыйбаа кылган түрү менен
апкаарып сөзүн айтты мындай деген:

«Култаңдын кулу элем, Зээр эрке,
кантмекпиз, тагдыр жазуу көнбөйт эркке.

Кызысың хан тукумдун каны таза,
кордолуп калбасын деп кас душманга,

коргоого мындан башка жол таппастан,
батынып ушул сөздү айтып турам.

Аргам жок айтып турган ушул сөздү,
канымчам, кабыл алгын, көрсөң эптүү.

Ашуусун бул жашоонун чогуу ашып,
экөөбүз баш кошолу кол кармашып.

Туз буйруп насип тартса – Атажурттун
татаарбыз бирге барып даамын, суусун.

Буйурса бөтөн жерден топуракты,
жатарбыз башыбызга жаздап аны.

Айтарым ушул болчу, көнсөң тилге,
көрөлү башка түшкөн күндү бирге.

Чарам жок мындан башка келүүчү эп,
чанбагын, Зээр эрке, төкөр кул деп». –

«Жок» дешке чамам чактуу, аргам да жок,
жоопту түз бергеним туура болмок.

Жанымды ага чейин кыя албадым,
түз жообум – камын көрүү жан айланын,

кулчулук кор жашоону чогуу беттеп,
Нүзүпкө баш кошкомун кайриет деп.

Бар кылган кайрымжысы бул жалгандын –
баа жеткис бактым, Наарым, сени таптым.

Угуп ал, таятандын аты Обоз
Хан болгон көчү токтоп, жүгү ообос.

Балдары – улуу үйдөн Нойгут, Кыпчак,
өсүшкөн таңы – таалай, түшү – чапчак.

Биз болсок төрөлгөнбүз Зеби күндөн,
баасы кем, баркталбаган кичүү үйдөн.

А бирок торогонду аябаган
абыдан өктөм болчу Култаң агам.

Кармаган кош тизгинин кактырбаган,
кошомат кылгандарды жактырбаган.

Бербеген беттегенин өжөр, көк бет,
билгендер астын тоспой, өтчү четтеп.

Баа берип өжөр, өктөм, көктүгүнө,
баш ийчү хан атасы Обоз деле.

Ал эмес аял алаар курагында
үйлөнбөй хан атасы жактырганга,

жер кезип жүрүп өзү тандап алган
жароокер Тул-Бийкесин – аргындардан.

Аргындын Жангар ханы алтымыштын
ашуусун ашып көргөн жалгыз кызын,

эркектен артык көрүп тарбиялап,
ээрчитип өзү менен жаа тарттырат.

Эстүү өсөт, төрт тарабы келишип төп,
эркенин келбетинен нур төгүлөт.

Акылы, сулуулугу айкалышып,
аселге май кошкондой чайкалышып,

жан эле эр мүнөздүү, бирок наздуу,
эрөөлдө – эр көкүрөк, үйдө – жаштуу.

Урушта жааны тарткан колу менен,
үйүндө жарына арнап олпок тиккен.

Анысы абакеме куп жарашып,
карачу көргөн адам сугун артып.

Абакем аңга чыкса үйдө калчу,
аттанса жоону беттеп, бирге барчу.

Эр-аял эмес – эгиз туулгандай
ээрчишип жүрүшчү эч ажырабай.

Бактысы толо адам болбойт белем,
«Бири кем дүйнө!» делбейт бекеринен.

Сыртынан сыр беришпей күлүшсө да,
төрөтү кечең тартып баратканга

Тул-Бийке санаа чегип жүргөн кезде
туш болдук андан өткөн каран күнгө.

О, Тенир! Тирүү барбы жалгыз абам?
Ал аман болсо, менде болбос арман!

Эл-жерди көрсөтөр деп эңсеттирген,
Наарым, сени эркек болсо дегем.

Наары деп тууган жердин – атың койгон
атаңды, топо басып, кайтыш болгон.

Туш болот тагдырыңа кандай таалай,
үзүлдү менден үмүт – өчтү маанай!». –

Ушинтип көргөн күнүн шордуу апам,
уугуп ызасына кылчу баян...

Атама Азиз берген кепе үйдө
экөөбүз күн кеччүбүз өтө жүдөө.

Бирөөлөр назарына илбесин деп,
бечара апам көргөн бир аракет –

ботала бойдон койуп жуундурбай,
бойума койгон болчу көңүл бурбай.

Бир күнү апам кир жууп – отун жагып,
апамдын жууган кирин силкип, кагып,

жайганы тарткан жипке болсом өйдө,
туруптур мени карап атчан бирөө.

«Кийинтсе пери кызы келбестей тең,
бечара, таза кандуу тукумдан бейм?

Жактырса тапканымды Шой-Бо аяр,
жашоомдун мындан наркы камы даяр.

Аянбай мол тартуусун Сянь-Фань берет,
кем-карчсыз карылыгым өтөт, демек...». –

Ушинтип күңгүрөнүп, тигил атчан
үстөмдүк көргөзгүдөй, түшүп аттан

апама жакын барып, өз тилинде
кол жаңсап мен тарапка, минткен эле:

«Күң катын, муногу кыз сеникиби?
Же, балким, багары жок бир жетимби?

Угуп тур, ким болбосун бул кыз сага,
учкаштыр каршылыксыз азыр мага.

Төлөдүм кунун кыздын ээңерге.
Колундан, шордуу аял, келет эмне?

Чаңырып чыр салгының, өкүр, бакыр.
Кааласаң жаныңды бер, мүрт кет азыр.

Баары бир бул кызыңды алып кетем.
Эмнени көздөп келсем сөзсүз жетем». –

Бирөөнүн бар экенин турган аңдып
билдирип белги кылып кашын кагып,

ачуулуу колун жаңсап, үйрүп камчы,
апама бирок минтип шыбырады:

«Ушул кыз Шой-Бо аярга калса жагып,
каны бир өз элиңдин уулу алып,

ынангын, өтөөрүнө улуу тойдун,
ырысы толо болот, билип койгун.

Бир жоокер күң аялдан тартып алган
баланы перзентсиз хан багып алган.

Бир мүнөз, акыл-эстүү жапжаш улан.
Ыйлабай, бечара күң, буга кубан.

Тилегин андан көрө, шордуу аял,
кызыңды жактырсын деп Шой-Бо аяр.

Баласыз жарым хандын аты Сянь-Фань.
Ал мени жакын көрөт жатындаштан.

Аңдоомдо таза кандуу жан экенсиң,
андыктан сырдашканы жалгыз келдим.

«Түбөлүк доспуз» дешкен досум Сянь-Фань:
«Таза кан бир кыз тапкын» – деп сураган.

Анткени, жалгыз уулун, багып алган
үйлөнтмөк ургаачыга өз канынан.

Эгерде Шой-Бо аярга кызың жакса,
этегин жалгап, эркек төрөп алса,

ошондо баарыңардын тилегиңер
орундап, туш келгенин билесиңер.

Хан досум ушул сырды сага ачкан,
өтүнгөн билбесин деп бөлөк бир жан.

Айтканым мени менен бирге жатат.
А сага көп күттүргөн ак таң атат.

Өзөгүң өрттөнсө да, шордуу, чыда.
Өзгөгө сыр алдырбас үчүн, ыйла.

«Кудурет, барган жерден багын ач!» – деп,
кызыңды учкаштыргын тилек тилеп». –

Күндөргө сатып алган кошпой мени,
күлүккө учкаштырып узай берди...

Атабыз Сянь-Фань менен Хомо-Хэнин
жайларын түбөлүктүү, Буркан берсин.

Ошентип Соорундугум тапкан мени.
Экөөбүз таап алдык минтип сени.

Атымды Наар деген койсо атам,
а сени Алтынай деп мен атагам.

Көңүлүм айныганда – чочуп атаң,
«Кызыңдын атын койчу» деп сураган.

Түбөлүк ордун алган чексиз көктөн
суктанып толгон Айга нурун төккөн,

таалайың толгон Айдай кемтиги жок,
ырыскың мелт-калт толо, пейилиң ток,

ашсын деп алтындан да асылдыгың,
«Алтынай» деген атты койгом, кызым.

Көөнүмдүн айныганы коркутпаса,
ат коймок экен атаң өзү сага.

«Бел болсун ушул кызым уулдай!» деп,
бермекчи экен ысым – Уулай деп.

Өкүнүп-кубануумдун ошол кезде
өлчөмүн болмок эмес так өлчөөгө.

Ментимден¹ тайдырууга болуп себеп,
мен үчүн экөө бирдей болсо керек.

Төшөктөн баш көтөрбөй ошол тейден,
тек гана бир сен үчүн жашап келем.

¹ *Ментимден* – кубатымдан, жигер-демимден.

Көтөрүп оор жүктү тагдыр арткан,
кутулбай зоолу кийген кулчулуктан,

көрбөстөн тууган жерин каны тамган,
Ата-энем өтүп кетти бул жалгандан.

Туз буйруп тууган жерге барып калсаң,
туз тегин Чылабанын тукумунан.

Атамды теги кул деп жерибегин.
Ал болгон ар-намыстуу уулу элдин.

Сүйгөндөй Атажуртун Нүзүп балбан
сүйүшсө – тарагандар кырк уруудан,

кордолуп, баскынчыга туткундалбай,
туулган жерибизде жатмакпыз жай.

Төрөлгөм Зээринен Обоз хандын.
Таякең – аты Култаң, унутпагын.

Бар болсо жер бетинде жалгыз тайың,
аманат – Зээр, Наардын дайнын айткын!

Өзүңө тиленерим Көк-Теңирден –
туш келсин тилегибиз биз жетпеген!..» –

...Апакем сырдашкандан көп күн өтпөй
Көз жумган сары оорудан баш көтөрбөй».–

ЭРТЕ БҮТКӨН БАЛАЛЫК

1. 3. 1996-ж. 13чү А. К.

66° 04' 24

Өткөн түндөгү медитацияны улантуум керек болчу, адаттагыдай жылдыз толо үйдөн чыгып өр таяндым. Пендечиликтеги көр тирликтин түйшүгү майыштырып, көңүлүм жайында эмес эле. Жыл тогошор март айы үч жылдан бери түйшүктүн жүгү менен босогосун аттатып жүрөт. Кыязы, ошол көр тирликтин айлампасына тартылып кетсем керек, Шооламдын түшкөнүн байкабай калыптырмын. Жайсаң Атанын коңур добушун эшитип жарыкка жүзүмдү бурдум.

*Эртерээк чыгып алып күтүп калып,
ошого тургансың бейм капаланып?*

*Агылган Нуршооланды байкатпаган
ал кандай ой болду дейм алаксыткан?*

*«Өткөрдүм үч жыл бойу түйшүк менен
келгенде өз үйүмө конгону мен» –*

*дегениң түшүнүктүү, Акчабагым,
үйүңдө күтөт дайым чарба-чагың.*

*Чыгарып, кагып-силкип жайып алгын,
шыпыргын булуң-бурчун, чаң калбасын.*

*Кайрадан бир жыл бойу коноктосуң,
жакшы үй, жаман үйгө туш болосуң.*

*Жакшы үйдүн жаман жерин байкап чыккын,
жамандын – бир жылтырын эске туткун.*

*Кыязы, Шарыпкулдун айткандарын
кайталап жатканымдай кабыл алдың.*

*Билип жүр – акылдуу сөз карып, азбайт.
Ал сөздү арттагы муун миң кайталайт.*

*Сөзүмдөн бүтүм чыгар өзүң талдап,
сүйлөйбүз кимибизди ким кайталап.*

*Жыл бойу ыпыр-сыпыр толгон үйүң
тазалап желе-чаңдан кагып-күбүн.*

*Жаркырап, көркү чыгып тазалансын,
жайланып көөнүң тынчып тыным алгын.*

*Арылып кур санаадан – келер жылың
арнасын аяк толо ырыскысын.*

*Тартынбай ичте кириң айтып алгын,
ошол кир ушул жерде калып калсын.*

*Жайсаң Атанын добушу саал тынып калды.
Көөдөнүм толо ызамдын кайсы бирин айтып түгөтө
алам? Көңүлүм эмнеден чөккөнүн күнүгө көрүп-би-
лип жүргөн Шакин агай деле көрмөксөн. Кокус ошо-
лордун айланасында сөз козгосом агай жактырбай:*

«Сиз пендеден жогору болушуңуз керек, атаңыз айтып атпайбы» – деп сөзүмдү чорт кесип, акыл-насаатын айта баштайт. Ал эми Жайсаң Ата болсо:

***«Өкүттүү таарынычың жойуп салчы,
өз ара мамилеңди оңдоп алчы.***

***Жетинчи сезимиңди кирдетпестен,
сезимге жетеленбей – жетектесең» –***

деп сөзүмдүн тизгинин кагып коёт. Ичимдеги бугумду чыгарайын дегеним өлүүгө да, тирүүгө да жакпасын билем, ошондуктан ызам көөдөнүмө толуп, өзүм менен өзүм тирешем. Ушул ойлорумду туйган Жайсаң Атанын коңур добушу сөз улады:

***Унутпайм, дайым эстейм айтканыңды:
«Өлүүгө, тирүүгө да жакпадымды».***

***Көңүлүң тирүүлөрдөн калган сайын,
менин да тарыгансыйт кенен жайым.***

***Ар дайым жубатууга далбас урам,
айт-айтпа – баардыгын тең билип турам.***

***Шашкалаң, бала кыял мүнөзүң бар,
баладай тез таарынып, кеч жазылаар.***

***Чалкыган көк деңиздин эркесисиң.
Чүнчүтөт дайым ошол эркелигиң.***

***Эркелет «Ханзаадаңды» – эркелеп ал,
ызанды көөдөндөгү унутуп сал.***

***Жүрөктө күйгөн отуң өчүп калса,
билесиң тутанбасын эч убакта.***

*Отуңа жылынышкан оорулардын
алкоосун, ак батасын далай алдың.*

*Бөлүнүп караңгыдан – сыгылгамын,
мен деле ошол отко жылынгамын.*

*Кириңден арылдыңбы бир азыраак?
Көңүлүң – бугуң чыкса тез ачылат.*

*Кайталайм, ушул жерде калсын баары,
кайгы-муң, жаңылыштык, турмуш каары.*

*Кайгысы-кубанычы – баары аралаш
келер жыл алып келет тартыш-талаш.*

*Эркиңе ишенемин, Акчабагым,
мүңкүрөп, сетиркебей көтөр баарын.*

*Жүрөгөй, Тал-Чокуга жол тарталы,
талбай жаз, тарых-ырды уланталы.*

*Р. С. Переписывая эти строки, я вновь пережи-
ла ту ночь. В последнее время мне не по плечу тяго-
ты мирские. Кажется, остыла я от всего мирского.
Только в разговоре вокруг Вас я оживаю, Жайсаң
Ата. Почему-то захотелось оставить эти строки.*

*(Ушул саптарды 7-март күнү чечмелеп жазган соң
аягында беш сүйлөмдөн турган орусча текстти да депте-
риме жазып койдум).*

7. 03. 1996-ж. 00-23

1. 03. 1996 13чү А. К. 360° 00¹ 03⁴

***«Жээгинде Эгиз-Көлдүн нур балкыган
жаштыгым, балалыгым – баары калган».***

*Чырагым, Алтынайдын айткандары
тийиштүү үчөөнө тең, билгин аны.*

*Үчөө тең чоңойушкан ушул жерден,
алышкан аруулукту ыйык көлдөн.*

*Үчөөнүн ким экенин табасыңбы?
Таппасаң жообун менден аласыңбы?*

*Үчөөнүн ким экенин кантип таппайын – табам!
Алар – балалыгы, жаштыгы, деги эле бүт өмүр-
лөрү арманда өткөн – үч каарман деген ойума Жай-
саң Ата ыраазы болуп сөзүн улады:*

*Айтканың төгүндөлгүс, туура дечи.
Атасы, кызы жана небереси.*

*Алардын атын бирден атаганда
Соорундук, Алтынайы, Алмамбет да.*

*Эмесе, дастанымды улантайын,
Кулак сал баянына Алтынайдын.*

** * **

*«Апамдан айрылганда алтыда элем
анчалык акыл-эсим жетилбеген.*

*Атама түшкөн түйшүк артыптыр да,
ардагым, азабымды тартыптыр да.*

*Жанымдан карыш жылбай күнү-түнү,
ыйласам коштоп мени муңдуу үнү,*

*бооруна бекем кысып, өөп-жыттап,
жаткырчу кучагында калсам уктап.*

Кээ күнү Эгиз-Көлдү бойлоор элек,
кайгыны унуткарып, ойноор элек.

Тентегим кармаганда, байкатпастан
таштарга жашынчумун мен атамдан.

Атамдын корккон өңүн мени издеп,
коңулдан карап алып күлчүмүн тек.

Ардагым атам болсо коркчу чындап,
агызып көздөн жашын «Алтынайлап»,

чакырып көлдү бойлоп, алы кетип,
чарчаган атакеме барам жетип.

Кучактап ый аралаш күлө бакчу,
кулуйган мага карап минтип айтчу:

«Карегим, жашынарың билем дечи,
кеттиби азгырып деп Суу периси,

жүрөгүм түшүп калды, чүрпөтайым,
жашоомдо медегимсиң, айрылбайын». –

Уялып калар элем ошол тапта,
унутуп аздан кийин – баламын да,

кайталап тентектигим сансыз ирет,
көл бойлоп чуркаар эле атам издеп.

Мен күлүп, коркконунан ыйлап атам,
баардыгы кайталанчу кайра баштан.

Кыпындай сыр катпастан ичибизге,
бирибиз айтар элек бирибизге.

Атакем ойдогусун айтып толук,
чоңойдум аны менен сырдаш болуп.

Тарттырдым түйшүктөрдү эсеп жеткис.
Ошонун бири эч бир эстен кеткис.

Ашынган эркеликтен көкбеттенип,
атамды кыйнаптырмын тентектенип.

Даанасы эсимде жок: кимге, неге
таарынып, шол жорукка бардым эле?

Кадалып карегимде калган нерсе,
бар болчу куйулма жар көл жээгинде.

Кырына ошол жардын чыгып баргам.
Куланып кетериме бир аз калган.

А бирок ошол маалда жетип атам,
ажалдын кучагынан сууруп алган...

Эстедим, шол жорукка алып барган
ээнооз сөзү түндө күндүн айткан.

Билбепмин өлүм эмне экендигин,
жанында болгум келген апакемдин...

Атам жок, кандайдыр бир иши менен
жол тартып алыс жакка кеткен экен.

Жатарда ошол түнү билбейм неге,
белгисиз күч башкарып сезимимде,

калтырап колу-бутум, бүткүл денем,
көзүмө көрүндү суук киндик энем.

Бул аял биздин үйгө келген экен
Хомо-Хэ сатып келген күндөр менен.

Төп келип көңүлдөрү ошол күндөн
түгөйлөш эгиздердей бөлүнбөстөн,

бир үйдө чогуу болуп апам менен,
кайгысын-кубанычын бөлүшөт тең.

Ай-күнү жетип апам төрөгөндө,
ал мага болгон экен киндик эне.

Жарыкка келгенимде жерден алып,
жан-дилин берип мага калат багып.

Мен үчүн эс тартканы, киндик энем
сезилчү айырмасыз өз энемден.

Ал эми апакемден айрылганы
калгамын эне ордуна тутуп аны.

Ал тиги каргашалуу ошол түндө
азгырды сезимимди билбейм эмне?

Эмнеси жакпаганын билбейм анын,
эчкирип ээ-жаа бербей бейжайландым.

Жалынып соороталбай киндик энем,
жаш төгүп өзү дагы мени менен,

чакырып күң аялды: «Карап тур», – деп,
сырт жакка бир нерсени кеткен издеп.

«Апамды таап кел!» – деп, күчөп ыйлап,
алиги күң аялды жаттым кыйнап.

Ошондо ачууланган күң аялдын
айтканын көңүлүмө сактап калдым.

«Басылгын, долу, көкбет, энең өлгөн!
Бойуна Эгиз-Көлдүн аны көмгөн!

Перилер жарык чачкан айлуу түндө
энеңди алып кеткен көл түбүнө».–

Басылып ыйым менин ошол замат,
сурадым күң аялдан: «Кантип барат?»

Аңгыча кирип келген киндик энем
кардыккан аянычтуу үнү менен

жалынып, кучагына алып мени,
карматты колдорума бир нерсени.

Ал буйум ушунчалык кооз экен,
байкабай тиги күндү чыгып кеткен,

унутуп анын сөзүн, чырдаганым,
колумда ойунчукка арбалгамын.

Төрт чарчы сандыкчада кооздолгон
төгөрөк, жумурткадай кооз болгон

асып таш чөгөрүлгөн ар кыл түрдө,
сандыктын ичин бөлөйт түркүн түскө.

Акырын кол тийгизсең – жумурткадан
угулат укмуш добуш кубулжуган.

Үлбүрөк муңдуу обон чыккан боздоп
үнүнө апакемдин турду окшоп.

Берилип сырдуу үнгө жаттым тыңшап,
бир кезде калыптырмын катуу уктап.

Ойгонсом олтуруптур атам карап,
ойлонуп саамайымды сылай тарап.

«Садагам, ойгондуңбу, кел, туралы,
суу бойлоп, жүзүбүздү жууналы.

Сейилдеп көл жээгинде бирге басып,
жүрөгой, келеличи көңүл ачып».—

...Шар аккан өзөн суусун бирге бойлоп,
секирип таштан-ташка чуркап, ойноп,

атакем бала болуп мени менен,
ал – атым, мен үстүндө жоокер элем.

Унутуп кайгы-муңдун бар экенин,
унутуп кээде дүйнө тар экенин,

чалкыган кең дүйнөдө – экөө гана
куушуп ойун салган ата-бала!

Убакыт тез өтөт го мындай кезде,
калыптыр күн түш болуп нечак эле.

Ал ойун уланмакчы дагы канча
«Алтынай!» деген үндү укпаганда.

Апакай үлбүрөгөн ак көйнөкчөн,
башында ак жоолугун жел үйлөгөн,

ажары аткан таңдай киндик энем,
арыда бизди карап турган экен.

Булактын бойундагы ак кайыңга
бурала басып барып, койдой ташка

көтөргөн түйүнчөгүн койуп, анан
кол булгап биз тарапка добуш салган:

«Алтынай, кел, келегой, ачка болдуң,
азыраак токтоттура тургун ойнуң.

Эртеден жүрүшөт деп даам сызбай,
силерге аш апкелдим санаам тынбай»,–

энемдин назик чыккан ушул үнү
эсеме салды дароо түндөгүнү.

Жалындуу от чачкандай бүт денеме,
жалт бурдум көздөрүмдү атакеме.

Ал мага назар салбай ошол чакта,
бүт дили бурулуптур энем жакка.

Баш ийбей сезимдери экөөнүн тең,
жалжылдап чагылышкан каректерден

көрүнүп бирин бири сыйлаганы,
бирөөсү экинчисин кыйбаганы,

чыгарып мени такыр эстеринен,
чырмалып сезимдери турган экен.

Өзүмдү шол учурда ашык сездим.
Акырын байкатпастан басып кеттим.

Элиртип түндөгүдөй чоочун сезим,
эстетти унутулган күндүн сөзүн.

Булутка жашырынып Күнүм тийген,
тарыды бир заматта кенен дүйнөм.

Кырына жардын шондо чыгып баргам.
Апама жетериме биртке калгам.

Үлгүрүп атам жетип калбаганда,
түбөлүк калмак денем көл астында...

Ал күнү эч ким мага даай албай,
эч кимге менин дагы дилим чаппай,

тунжурап өзүм менен өзүм болуп,
туйлаткан жүрөгүмдү кайгы толуп,

өкүнүп эси жоктук кылганым
өзүмдү күнөөлөдүм толук анда.

Ошондо жоругумдан бирок анан
өмүрү унутулгус өрнөк алгам.

Атамды көкбеттенип кыйнабайм деп
ант бергем уятымдын алдында бек.

Капарсыз эркеликти – бир эле күн
какканын кайткыс кылып даана билдим.

Өзгөрүп тентектигим таштагамын,
өзүмдү чоң кыз сезе баштагамын.

Артылып акыл-эсим ошол күндөн,
айттырбай атакемдин ойун билген

кыз болдум илбериңки, өтө элпек,
кыймакмын жанымды да – болсо керек.

Атамды ушунчалык айар элем,
айтканын аткарууга даяр элем.

Анткеним – эркеликтин азабынан
атамдын жашоосуна бүлүк салгам...

...О бая чырдан кийин киндик энем,
көрбөдүм сырдашканын атам менен.

От чачкан ойноок көзү жалындаган
ошондон кийин такыр өчүп калган.

Жамалын жадыраган жайкы таңдай
жаандуу булут басып, калган ачпай.

Жат болуп күлкү менен ошол күндөн,
жан болду жалгыздыкта өмүр сүргөн.

А бирок мага деген дили, нээти
сакталып баштагыдай кала берди.

Күчөткөн сезимимди бүлүк түшкөн
апамды «көл түбүндө жатат» деген,

билбеймин баягы күң не болгонун?
Шол түндөн кийин аны көргөн жокмун.

А мага шол жоругум берген өрнөк,
эс тартып токтолуума болду жөлөк.

Тийгизген катуу таасир андан дагы
түнт мүнөз пайда болгон атамдагы.

Олтуруп көл жээгинде жылуу кумга,
көп көрдүм чөмүлгөнүн кайгы-муңга.

Андайда секин барып арт жагынан,
арманын угар элем минтип айткан:

«Эгерде Алтынайым болсо эркек,
эл-жердин дайнын эптеп билип бермек.

Кабар ал Атажурттан деп анда мен,
жер кезген кербендерге кошпойт белем.

Тууган жер, Атажурттун – чымчым эле
топосун түйүп алып келип берсе,

бир жыттап, таңдайыма салып сорсом!..
О Теңир, шондон кийин кайтыш болсом!..

Көөдөндү ачыштырган арманым жок
кетмекмин бул жалгандан көңүлүм ток!

Кыз болуп калбадыбы Алтынайым.
Кантемин, ичте кетер бир арманым.

Теңирим, тилегеним бир өзүндөн –
таалайын жалгызымдын бөксөртпөсөң.

Өмүрүн жашоодогу узун кылгын,
өтүнөм, толтура куй ырыскысын!» –

деп атам колун жазып бата тартып,
дем тартпай бир кыйлага калчу катып.

Ал анан өксүп-өксүп ыйлаар эле.
Атамдын ыйы мени кыйнаар эле.

Атакем жетсе деген тилегине
балалык каалоом менин чексиз эле.

Ой бөлүп, сыр чечпегем бир да жанга,
бөлүшчү сырларымды атам гана.

Апакем, эжем, жеңем, сырдашым да –
бүт баары орун алган бир атамда.

Атамдын каш-кирпиги ирмелгенден
сезчүмүн жаңылганым эминеден.

Чыкпастан сыртка бир ооз сөз артыкбаш,
туйунтчу тууралыгын серпилген каш.

Эркимди мокотпостон эркин койгон.
Эси жок тентектикти өзүм жойгом.

Жашоодо эч нерсе жок келүүчү тең,
жанымда атам болсо – дүйнөм да кең.

Ай-жылдар өткөн сайын суудай агып,
атамдын арманы да барат арбып.

Атакем эркек бала самаар эле.
Элине кетирүүнү каалаар эле.

Негедир кийинчерээк менде дагы
жалгыздап ой жүгүртүү калыптанды.

Атама көрүнбөстөн алыс барып,
аябай ыйлаар элем өпкө кагып.

Атамдын арманына болчу дабаа
арганы табамбы деп тартып санаа,

колумду көккө созуп, Көк-Теңирден
көзүмдөн жаш төгүлтүп тилээр элем:

«О, Теңир! Балканактай эркек бала
таап алып, атакеме берсем кана!

Ал анда зарлап күткөн өмүр бойу
атакем тилегине жетет болчу!»–

Ал кезде артта калып балалыгым,
акылым жетик тартып калган чагым.

Жакшыны жамандыктан айра таанып,
жашым да он бештерге калган барып.

Дүркүрөп тула бойум кээ мезгилде,
туш болом түшүнүксүз сезимдерге.

Ошондой учурларда, билбейм неге,
ойумдан күн-түн кетпес тилегиме

«Жетесиң Эгиз-Көлгө барсаң» деген
жагымдуу жел шыбырын сезер элем.

Айрыкча Ай толукшуп толгон кезде,
делөөрүп баргым келчү көл жээгине.

Жай бербей бүлүк түшүп жандүйнөмө,
жапжалгыз калгым келчү ошол жерде.

Ай өтүп, ар бир тогоол келген сайын,
ал сезим атама да болчу дайын.

Атамдын тынчы кетип билгизбестен,
артымдан ээрчигенин билээр элем.

Акмалап караанымды, секин басып,
атакем кыйла мезгил жүрдү аңдып.

Ал анан кийинчерээк тынчып калды.
Артымдан аңдыганын тыйып салды.

Убакыт өткөн сайын – Ай толгону
уктабай, көлгө барчу адат болду.

Күткөнсүйт көл жээгинде бирөө мени.
Апамбы? Көл ээсиби? Ал ким деги?

Туруштук берүү кыйын чакырыкка,
токтоосуз жөнөйм көлгө андай чакта.

Көрөмүн кыялымда наристени
кол созуп көл бойунда тоскон мени.

Чын эле тоссо кандай бакыт болмок,
атамдын көй бөксөөсү мелт-калт толмок.

Тилегим жашоодогу бирөө гана –
атама таап барсам эркек бала!

* * *

...Толукшуп жылдыз толгон түнкү көктө
толгон Ай ал түнү да нур төккөндө,

элиртип баягыдай тентек сезим,
бул түнү уктатпасын даана сездим.

Кийинип, көлгө бардым өзүм жалгыз.
Гүлдөгөн маалы болчу сууда жалбыз.

Толукшуп Айдын нуру жан эритет.
Аңкыган жалбыз жыты экилентет.

Түркүн түс Ай-жылдыздын нурларынан
түшүүдө кооз жиптер чубалжыган.

Самсаалап көл үстүнө желе тартып,
серпилте толкун урса артка кайтып,

жомоктой кооз дүйнө курчап алып,
баратам шоола менен бирге агып.

Жай жылып Нуршоолада агым менен
жел кайык болуп көлдө калкып келем.

Термелтип көл бетинен көктү карай
Нуршоола селкинчегин күүлөнтөт жай.

Көөдөнүм көтөрүлүп көккө тийип,
көйнөгүм көл үстүндө толкун чийип,

түшүргөн Ай-жылдыздын арканында
селкинчек тебүүдөмүн моокум кана.

Силкинттип сууга түшкөн Нуржелени,
суурулуп бир жаш улан чыга келди.

Коркподум, чочубадым ал уландан.
Кимсиң деп аты-жөнүн сурабастан,

тек гана ыйык көлдү кечип барам
суу эмес, жер бетиндей таштап кадам.

Акырын кол учумдан кармап учкай,
ал улан көл жээгине бурулду жай,

бөлүнүп Нуршооладан кум үстүндө,
а Шоола жылып кетти көл үстүнө.

Буттарым нымдуу жерге тийген кезде
келгендей боло түштүм аң-сезимге.

О, Теңир! Мен кайдамын. Ким бул өзү?
Кадалган эч кири жок тунук көзү?

Мурдатан бирге жүргөн таанышымдай,
мен неге жүрөм андан чочуркабай?

Ондогон суроолорго жооп издеп,
олтурдум кум үстүндө жерди тиктеп.

Жаныма жакын келип тигил улан,
жагымдуу добуш салып минтип айткан:

«Секелек, аруу, тунук Алтынайым,
сендеги болгон тилек мага дайын.

Адамдар эмнеликтен Жарык-Нурду
атаарын «Ыйык-Көл» деп угуп турчу.

Жалганда жашап өткөн аруу дилде
аялдар айланышат перилерге –

көңүлүн кирдетпеген тирүү жандын
көк мойун көгүчкөнү – кең Ааламдын,

Ай-Чолпон тоголушкан Айлуу түндө
келишет көгүчкөндөр «Ыйык-Көлгө».

Кептерин көгүчкөндүн чечип таштап,
апакай денелерин сууга салат.

Сакталыш үчүн көлдүн ыйыктыгы,
перинин көлгө тамыш керек ыйы.

Тең бөлүп армандуунун кайгы-зарын,
төгүшөт Нурперилер тунук жашын.

Жаштары берметтерге айланганда,
ыйыктык касиеттүү болот пайда.

Мына ошол перилердин көз жашына
кошулган зарлуу жашың сеники да.

Биригип берметине перилердин,
алардын дили сага эригенин

билбейсиң секелек кыз дили таза,
бир тамчы мундуу жашың кетпей жаза,

арбытып арман-көйүн перилердин,
аткармак болушканын зар тилегиң.

Ай-Чолпон тоголушар ушул түндүн
келишин күтүшкөнүн түшүнгүңүз.

Тилекти ар бир адам тилейт дечи.
А бирок ийиткидей перилерди

муундан муунга өткөн сеникиндей
муң-зарды табуу кыйын тең келгидей.

Атаңа – Атажурттан, тууган жерден
ааламда табылбастыр артык көргөн.

Тилешип бир тилекти Жараткандан,
жетпестен көбү өттү бул жалгандан.

Түшүнүп-түшүнбөстөн тилек жөнүн,
сен дагы кичиненден тилеп келдиң.

Арманда зарлап өтүп кеткендердин,
атаңдын, аны менен бирге сенин

зарлаган тилегиңер келчү убак –
тогоолу Ай-Чолпондун келип турат.

Эгерде адамзаттын зар тилеги
эрите алган болсо перилерди,

тукумун таза кандуу улантканга
бир пери кыят өзүн курмандыкка.

Ийиткен нээт-дилин перилердин,
ичинде кири жок кыз, бүгүн сенин

орундап тилегиңди тилеп келген,
ободо катмарымдан баш тарттым мен.

Тартуусу перилердин берген сага –
төрөйсүң он ай өтүп эркек бала.

Ойлонбо, аруу бойдон каласың сен.
О кийин түбөлүктөн күтөмүн мен.

Көк мойун аккептерди көрчү белең
коштогон дайым сени көл жээгинен?

Алтынай, ошол кептер мына менмин,
ар кандай азгырыктан сактап келдим.

Аздектеп Ыйык-Көлдү кичиненден
ар дайым көл жээгине келээр элең.

Бөлүшүп насибиңди балык менен,
колунда тоочунду берээр элең.

Ал эми эс тарткандан бери карай
айтасың көлгө келип сыр жашырбай.

Көлдөгү жандуу-жансыз, баарысын тең
көрөсүң боордоштой, энеңдей сен.

Пейили көлдүн дагы мээнип сага,
перилер кошуп алды катарына.

Бейнебей перилерге кошулганың,
Алтынай, көлдүн кызы болуп калдың.

Кубаныч-кайгы орток, тең бөлөбүз,
өзүңдү өзүбүзгө тең көрөбүз.

Кезигүүм керек болсо капилеттен,
келип күт, кездешебиз ушул жерден.

Аз калды таң атууга, кош бол эми,
кептердин кебин кийчү маал келди.

Келишкен Ай-Чолпондун тогоолунда
кептерлер кетет тарап обосуна.

Бир гана көгүш мойун аккептерге
шарты жок тобу менен кетчү бирге.

Айланып, кетпейт эми Ыйык-Көлдөн,
Ажыроо мүмкүн эмес ага сенден».

...Көл үстүн таң алдында туман каптап,
жаш улан алыстоодо мунарыктап.

Танданып көздөрүмдү ачып-жумдум,
түшүмбү же өңүмбү – билбей турдум.

Сыйпалап бүт денемди, көзү-башым,
оорута ар кай жерим чымчыладым.

Ооруну сизди денем, ойгоо экем –
ал анда бул укмушту эмне десем?

Чыйралып дене бойум бошоң тарткан,
чыңырдым жаш уландын арт жагынан:

«Билбеймин сүйүнөөрүм, өкүнөөрүм?
Кетпечи?! Түшүндүрчү? Өтүнөмүн?!

Айтканың өзөктүү сөз болсо, неге
айтпадың түшүндүрүп, кылам эмне?

Мен аны кантип төрөйм, кантип багам?
Шул азыр эмне кылам, кайда барам?!» –

Артынан жаш уландын ээрчип бастым,
апкаарып коркконумдан ыйлап жаттым.

Бүлбүлдөп көл үстүндө мунарыктан
жагымдуу үн угулду улан салган:

«Алтынай, атаңа айт жашырбастан,
а бирок андан бөлөк билбесин жан.

Сабырдуу, кайраттуу бол, акыл токтот,
санааркап корко турган эч нерсе жок.

Дагы бир олуттуу сөз: унутпагын,
дили ак киндик энең Үрүлайым.

Сен үчүн баардыгына даяр дайым,
ойлонбой керек болсо кыят жанын.

А демек, келер күндөн кам санаба.
Алдыда убактың бар дагы кыйла.

Арганы, акылдашсаң атаң табат.
Баланы Үрүлайым энең багат.

Убакыт-учур жетип көз жарасың,
ошондо ат койууга шашылбагын.

Күн келет атын койор, шол учурда
энчилүү атын койот карт думана...» –

чыкпады аягына сөздүн улан...
Чыгыштан жер жарылып, агарды таң.

Тунарып туман сымал тарай берди.
Тушумдан көрдүм учкан аккептерди.

Шыбырттан капыс чыккан чочуп кетсем,
шашылып келатыптыр киндик энем.

Сүйлөшпөй көптөн бери черди жазып,
сабыркап жүрчү энем көөнү басмырт.

Унутуп ортобузда тосмо барын,
умтулуп энем жакка бой таштадым.

Көзүнөн аккан жашы мага тамып,
энем да бой таштады кучак жазып.

Калтырбай көргөнүмдүн чыпчыргасын
энеме окуяны болгон айттым.

Көзүнөн мөндүр сымал жашы кулап,
көңүлүм тынчтандырып секин сылап,

кучактап маңдайымдан жыттап терең,
энекем ойун айтты мындай деген:

«Жарыгым, чочубагын, жакшы баян
бериптир бир өзүңө Теңир аян.

Көксөгөн зар тилеги кабыл болуп,
кут түшүп тууруна туйгун конуп,

карааны көздөн учкан тууган жердин,
кетпеген көңүлүнөн бир боор элдин,

тарткан бейм туз-насиби, көрөт экен,
атаңдын зар тилегин берет экен.

Атаңа түпөйүлдүү шек калтырбай
айтабыз азыр барып түк жашырбай.

Баса тур, азга калам көл жээгинде,
артыңан жете барам бачым эле.

Аккептер, балким, мында кайтып келер,
угайын, айтар сөзү болсо эгер». –

Мен узап, жалгыз калган киндик энем
муңканып добуш салып минткен экен:

«О, Теңир! Бул не деген жазаң сенин?
Сагынган шордуу үчүн элин-жерин

жашоодо кубанычы жалгыз гана
жалынып тилеп алган бул кыз бала.

Ал кызды никеси жок төрөдү деп,
айындайт душмандары сактаган кек.

Атасы бул шылдыңдан сөзсүз өлөт.
Ал бала төрөлгөндө кимге керек?

Тагдырдын ушул сынын бул секелек,
Теңир ай, өзүң айтчы, кантип жеңет?

Таалайын камап койдун туйук жарга.
Табабы ошол жерден чыкчу арга?

Мен андан баш тартпаймын, жардам кылам.
Макулмун, керек десең жаным кыям.

А бирок кетип турат азыр аргам.
Ыйык-Көл, акыл айтчы, эмне кылам?» –

Эгиз-Көл эч нерседен санаасы жок
эркелейт аткан таңга толкун ойноп.

Жээкке жаба берип күр-шар этип,
кайрадан шапар тебет артка кетип.

Ойногон толкундарга карап туруп,
от болгон эне көөнү азыраак сууп,

ойуна мен түшкөндө ошол замат
ойлонуп ал өзүнчө минтип алат:

«Кой эми, турганымдан чыкпайт пайда,
кокустан жолукпасын да бир балаа.

Батмандап¹ өлчөгүдөй жүк салмагы
баскан кез ийининен ансыз дагы.

Артынан бачым жетип Алтынайдын,
аны азыр атасына кабылтпайын.

¹ *Батман* – салмакты өлчөөчү бирдик.

Айттырбай Алтынайга көргөндөрүн,
айтканым атасына дурус менин.

Ачуусу менден чыгып, келер кепке,
акылга кезек берип көнөр эпке.

Кеңешип бир тыянак чыгарган соң,
кеп жөнүн Алтынайдан укканы оң», –

ушинтип жыйынтыктап ойун энем,
учуптур тең жарышып шамал менен.

Күйүгүп киндик энем жете келди,
келаткам билбей азыр не дээримди.

«Атама көргөнүмдү кантип айтам?» –
деген ой көңүлүмдү өйүп турган.

Айттырбай ал ойумду энем туйуп,
акырын сөз баштады ойго түшүп:

«Алтынай, болгон иштин маани-жайын
атаңа, туура көрсөң, мен айтайын.

Сен болсо кыз ордодо күтө тургун,
сөздөрдү атаң айткан менден уккун...» –

Капыстан дабыш чыгып селт эттирген,
кайрылып арт жагыма, «дүр» деп денем,

«болк» этип эт жүрөгүм үзүлчүдөй,
бозоро түштүм окшойт өчкөн күлдөй.

Арыда кубанычтуу карап бизге,
атакем мээрим төгүп турган эле.

Жашырбай кубанганын, чын дилинен
жадырап күлө багып атам минткен:

«Дегеле эч нерсени элес албай
сырдашып эне-бала теке маңдай,

жер силкип, сел жүрсө да сезбөөчүдөй,
жарылса жер экиге эптөөчүдөй

түрүңөр экөөңөрдүн кызыктырды,
угууга бүйрүм козуп кызыттырды.

А бирок экөөңөргө койом айып,
жакшы эмес мени жалгыз бөлүп салып

сырдашып өзүңөрчө жатканыңар,
жашырып сырыңарды катканыңар.

Кечирем эгер силер мындан нары
койсоңор сырыңарды жашырганды.

Айткыла сөзүңөрдү бачымыраак,
антпесе таарынычым калып калат...» –

деп атам тамашалап күлө бага
азилин атайылап арнап мага,

жакындап жаныбызга басып келди,
жүзүмдөн сабыркоомду даана көрдү.

Тарттырган ойунчугун колундагы
балага окшоп атам туруп калды.

Алдастап токтоо бербей эт жүрөгүм,
атама бойум таштап тез сүйлөдүм.

Түндөгү окуяны жашырбастан
баарысын түгөл айттым калтырбастан.

Тунжурап ойго чөккөн жүзүн сылап,
атама төмөнкүдөй дедим ыйлап:

«Перилер менен бирге апам да бар,
а демек, жамандыкка кыйбайт алар.

Билемин, бийлиги күч адам мага
жар болот. Жазуум ушул бул жалганда.

Маңдайда жазмышымдын колундамын,
ишенип тагдырымды табыштадым.

«Тобокел!» дештен башка тагдырыма
таппаймын издесем да башка арга.

Алдырбайм намысымды эч бир жанга,
калтырбайм сени сөзгө картайганда.

Атаке, азыр туйдум, кандай кылсам
сакталат аттарыбыз булганбастан.

Ошондо сен тилеген эркек перзент
өксүткөн эл-жериңе барып келет.

А балким, Атажурттун тузу тартса,
кетээрбиз баарыбыз тең чогуу анда.

Атаке, туш болбойлу кандай күнгө,
абагер¹ чегип куру мүңкүрөбө.

Жүрөксүп келээр күндөн болбо капа.
Жекеге чыгат кызың, жарак камда!» –

¹ *Абагер* – сарсанаа.

УЛУУ ХАНДЫН СЫНООСУ

28. 03. 1996-ж. 11чи А. К. 335° 22'200

Бүгүн бейшемби. Адатымча жыт чыгарып, шам жактым. Жылдыздар коюуланып калган кезде үйдөн чыгып төш таяндым. Жайсаң Атага тез эле кезиксем деп саал эртерээк чыksam керек, кыйлага басып калдым. «Кара бийиктин¹» кырына чыга бергенде Шоола түшүп, Жайсаң Атанын үнү угулду:

*Чырагым, келчү болдук кийинчерээк
бир азга мен кечигип, сен эртерээк.*

*Күтүүгө чыдамың жок, билем аны,
кошулуп убакыттын аз калганы,*

*тобокел, буйурганын көрөмүн деп,
жөнөйсүң ой-тоо артып мени издеп.*

*Кайриет, ушинтериң мага дайын.
Канчалык эскертпейин, мубадаң.*

*Шашылам сендей эле кездешүүгө.
Алысмын, мүмкүн эмес тез жетүүгө.*

¹ Кара бийик – кыштоо жайы.

*Жүрөгөй, алысыраак кетеличи.
Баягы Көк-Булуңга жетеличи.*

*Көңүлүң кирдеп жүрөт, аны билем.
Мен дагы эс алайын, чарчап жүрөм.*

*Көк-Булуң – көркөмдүү жер тендеши жок,
келбети төп келишкен кызга окшоп.*

*Көңүлүм толтурчумун азган маалда.
Келемин азыр дагы чаалыкканда.*

*Кайрылып келдик дагы ушул жерге,
Себебин түшүнөрсүң учур жетсе.*

*Чырагым, аракетин абдан жакты.
Чечмелеп, терип жаздың ар бир сапты.*

*Жарыкты башкарууну билип калдың,
жаңылбай, жардам албай сөз курадың.*

*Жакшылап ажыратып таанып алгын
нурлардын табигыйын – жасалмасын.*

*Эч кандай тоскоолдуксуз шондо гана
чыгасың чечмелөөңдүн аягына.*

Жайсаң Ата сүйлөгөнүн токтотуп, менден сөз күткөндөй. Көр тирликтеги көйгөйлүү сөздүн кайсы бирин айтам. Орчундуусу – Шакин агайдын козголгон оорусу. Шаарга конкурска барып, оорусун күчүркөнтүп келген. Чокмороктошкон жыландардай болуп жамбашындагы жараатынан чыккан эттери көөп, көмкөргөн чай чыныдай шишик каракөк тартып жалтырап турат. Ушул оорусунун мизи кайтабы же... Ойумду туйган Жайсаң Атанын үнү угулду:

*Билемин, айтар сөзүң абыдан көп.
Айтканым кайсынысын болот деп эп,*

*кыйналып турганыңды көрүп турам.
Кыязы, арбыныраак тынчсызданткан*

*кесели Шарыпкулдун болсо керек,
кабылдап кайра баштан, алган терсек.*

*Муздатып, көөдөнүңдү урган шамал,
отунду өчүргүдөй көрүнгөн ал.*

*Көөдөндө отуң күйүп баштагыдай,
шамалдан өөрчүптүр го, өчүп калбай.*

*Жарыгын өчүрбөстүр бороон дагы,
Жараткан, оттон сакта жаккан каршы.*

*Илеби ысык оттун көөдөнүңдө
билесиң дабаалыгын дартка мүлдө.*

*Тагдырдын ызгаарынын тоңгон черин
бир гана жылуулуктун эритерин*

*эсинден чыгарбастан бекем туткун,
маанисин көөдөндөгү жылуулуктун.*

*Эгерде эриген чер кайра катса,
эринбей көөдөндөгү отко какта.*

*Дартына күчүркөнгөн болор арга
дайыма өзү айтчу – аруулукта,*

*бийиктик, тунук акыл – улуулукта,
жүрөктү жарып чыккан жылуулукта.*

*Көралбай ак эмгекти көз артпасын,
көөдөндө изгиликтин шамы жансын.*

*Жаңылбай мына шондо багытынан,
кез келет чагымчынын жаагы тынган.*

*Туш келет кут төгүлгөн Кадыр түнгө,
үзүрүн ак эмгектин көрөр күнгө.*

*Чырагым, жеткендигин кайтаар учур
алаксып өткөрүппүз, ордундан тур.*

*Жолугуу мындан ары болсун эсте,
Ай толгон бейшембиге туура келсе.*

*Эгерде туш келбесе Ай толукка,
эч качан баса көрбө бет алдыңча.*

*Ал эми баяныма көңүл бөлгүн.
Аралап шол мезгилди басып көргүн.*

*Жайсаң Атанын мундуу үнү комуздун коштоо-
сунда Алтынай Апа менен уулу Алмамбет Атаны
баяндоодо.*

*Шарпылдаган Эгиз-Көлдүн толкуну, Улуу хандык-
тын хан сарайлары чубап өтүүдө... Бир кезде ошол
көрүнүштөрдү куйун сапыргандай, башымдын оң
тарабы зыркырап, көзүмдөн от учуп, кайда эке-
нимди ажыратуу мүмкүн болбой калды. Бет алдым-
да кызыл жалын от шаркыратманын суусундай тик
атырылууда. Анын табы оттой болгону менен, иле-
би муздай суук экен. Шаркыраган от-суунун ичинде
чаян, музообаштарга аралашкан, сүрдүү көзү
бөтөнчө чоң сулуу кыз көрүндү. Кыздын эриндери
кыбырап түркүн түстүү нур аркылуу маалымат ала*

баштадым. Түстөрдүн көбүнчөсү каракочкул, күнүрт түстөр экен. Ичим муздап, денем калтырай баштады, кандайдыр бир өтө кубаттуу күч арбап жаткандай туйум сезимиме түшөр замат «Вайдурья онбодогу» мантра эсиме түшүп, шашыла айта баштадым.

Алиги кызыл жалын муздак от алыстап, маалымат берген нурлар өчүп, өзүмө келдим. Жайсаң Ата көрүнбөйт, бөксө адырларды кыркып төмөн айыл тарапты беттеп чуркап жөнөдүм. Үйгө таң алды менен келдим. Алиги муздак жалындын ичиндеги кыздын берген маалыматтарын чечмеледим. Алар жалаң карасанатайлык кыла турган дубалар болуп чыкты. Кыязы, Жайсаң Атага туура эмес тогоолдо кездешкенге барып, аны да, өзүмдү да кыйнаган окшойм. Көрсө, Жайсаң Ата ушундай болорун билип, Көк-Булуңга алып барып энергия топтоткон тура. **Алиги кыз Марс планетасынын Нуршооласы¹ экен.** Бая ал кызга кабылганда ооруган башым күчөп, сол колум, бутум жоктой чымырап төшөккө жатууга аргасыз болдум.

Бир жумача турбай жатып, тийиштүү күнү эптеп баш көтөрүп, алиги чечмеленген дубаларды өрттөдүм. Мындайда жасала турган шартын жасап, денсоолугум оңоло баштады. Алиги кызга кезиккенге чейинки Жайсаң Атанын айткандарын чечмелөөгө кириштим.

¹ Марс планетасынын Нуршооласы – Марстан келүүчү энергиянын, күч-кубаттын, маалыматтын эгеси.

28. 03. 1996-ж. 11чи А.К. 21⁰ 01¹ 24¹¹

*Чокуга мунарыктап бүлбүлдөгөн
көз кырың буруп ага көңүл бөлсөң.*

*Алыспыз андан абдан. Ушул жерден
жүрүшүн окуянын айтып берем.*

*Барбайсың баштагыдай аралашып,
албайсың сезимиңе элес тартып.*

*Жазылган ушул жолку жазуулардан
жаңылбай сөз учугун таап алсаң,*

*а демек, өткөн жылды тек кетирбей,
үзүрүн көргөнүбүз «төх!» дедирбей.*

*Кубантыш үчүн мени бар дилиңден
кыласың аракетти, аны билем.*

*Чыгарсаң бүгүнкүдөн бир тыянак,
кубанат ырчы атаң шондо чындап.*

* * *

...Көрүнгөн туу чокуда бийик караан –
ал Айкөл төмөн түзгө дүрбү салган.

Тең кармап эки тизгин, бир чылбырды,
тактоодо келечекке из-чийырды.

Аягы не болорун билип туруп,
кароонун өзү кыйын эрдик кылып.

Ууланган айбалтадан алган жара
тереңдеп, кабылдоодо бүт кырарка.

А бирок маани бербей жараатына,
Айкөлдүн баардык дити кан майданда.

Кармаштын жүрүшүнө акыл өкчөп,
Хан Манас өткөн чакка ой жүгүртөт.

Дем берген көңүлүнө ушул тапта
уулган Алмамбеттин үнү гана:

* * *

«Ал түнү кирпич какпай аткыча таң
апакем сырын ачты жашырбастан.

Апамдын ошол түнү ачкан мага,
Айкөл Шер, сырын айтып берем сага.

Ал түнү Чоң-Бээжинден келгем шашып,
анткени кат жиберген апам жазып.

«Жалгызым, хан ордодо бир күн турба.
Көзүмдү көрбөй калып арман кылба.

Оорумун көптөн бери төшөк тартып.
Олтурба хан тагына сугуң артып.

Катымды алаар замат кармалбастан,
карегим, тез аттангын, керээз айтам.

Ал жерде баары душман, этият бол.
Байкатпай касын тиккен салбасын кол.

Кат берген – күң кейпинде киндик энең,
сактагын,– милдеттүүбүз экөөбүз тең.

Оозуна жанын тиштеп жарым кылым,
армандуу бир тукумдун терең сырын

келатат ичке катып, азап тартып,
апаңдын, таятаңдын жүгүн артып.

Бийик кой өз башыңдан анын башын.
Кулунум, экөөңөр теңаман кайткын». –

Апамдын жазган катын алганымда,
кармалбай бир күн эмес чай кайнама

аттангам хан ордого бүлүк салып,
кырк жигит, сакчыларын кырып салып.

Бир гана, Жараткандын жазмышы ай,
өмүрүн энебиздин сактай албай,

денесин Үрүлайым энекемдин
өңөрүп Саралама алып келдим.

Ал күндөн да бир арман ичте калган –
жок болчу хан ордодо мите Хэ-Ган.

Жетпептир куу түлкүнүн чын ажалы,
ордодон алыс кетип жаны калды.

Жай ташын, дубаланган кырк чыбыгын,
жараар деп бир керекке ала чыктым.

Атымдын ооздугун койо бердим,
атамдын хандыгына жете келдим.

Апамдын бөлүгүнө шашып кирдим,
кытайча тизе бүгүп, башымды ийдим.

Ачуулуу, өктөм, бийик добуш менен
апамдын үнү чыкты буйрук берген:

«Тургунуң, тизе бүкпөйт биздин элде,
Теңирге тооп кылат таза жерде.

Бир гана Теңирине башын иет,
тайынып жыгылганда жерге тиет.

Болбосо, эркек эмес аял дагы,
бул жосун өтө жаман, кылбайт аны.

Касташкан душманыңдын каны тийип,
кийимиң булганыптыр турган кийип.

Чечинип, сууга түшүп адалдангын,
жууп сал душманыңдын арам канын.

Кайтып кел, ачам сага сырды терең
нечен жыл көөдөнүмдө катып келген...» –

Түшүнбөй маанисине болгон иштин,
тигинде бак ичинде сууга түштүм.

Апама таарынуубу, таң калуубу,
болбосо кур намыска алдануубу,

билбеймин кайсынысы арбыныраак,
буйуккан жандүйнөмдү арбап турат.

Ушунча аралыктан дегдеп келсем
жектөөдө апам мени эмнеликтен?

Көнгөмүн төрөлгөндөн тизе бүгүп,
жүгүнүп жай суроого башты ийип.

Апама мурун минтсем өөн болбой,
ал азыр кай себептен көрдү орой?

Дүрбөтүп сезимимди бүлүк салган
дүмөктүү¹ суроолорго жооп таппастан,

жуунуп, которунуп таза кийип,
үстүнө кайра кирдим башымды ийип.

Жатпастан төшөгүнө ошол тейден
апам да мени күтүп турган экен.

Ордунан атып туруп бойун таштап,
кучактап, маңдайымдан көпкө жыттап,

ызалуу таарынычым туйган өңдүү
үнүнөн мээрим төгүп жай сүйлөдү:

«Жалгызым, балалыгың али да бар.
Жүйөө жок ачууланып сен таарынаар.

Талабым катуу тийсе жана койгон,
таарынбай жөнүн уккун себеп болгон.

Сени мен Нурпериден төрөгөмүн,
бул элден диниң бөлөк, бөлөк элиң.

Зар болгон караанына тууган элдин,
бир чымчым турпагына тууган жердин

тилеги ишке ашпаган ата-эненин
тутунган жалгыз кызы – энең сенин.

Жат жерде алар эмес – кырк тукумдун
арманда өтүшкөнүн бир нече муун,

түгөнбөс, айлап-жылдап айтса дагы
туткунда көргөн азап, запкыларды.

¹ Дүмөктүцү – бүдөмүк.

Чабылган Атажурту алыс калып,
чинтайлар алып келген зоолу салып.

Ханзаада, бекзаадалар каны таза
кордолуп, кул болушкан душманына.

Кордолгон ошол элдин бир уулунун
калтырган туягынын кулунусуң.

Көксөгөн тилегине жетишпестен,
күйүттө муң-зар менен өтүп кеткен.

Жат жерде сөөгү калган шордуу элдин
жеткирүү тилегине – парзың сенин.

Шул парзды өтөсүн деп Жараткандан
өзүңдү зарлап жүрүп тилеп алгам.

Агызып ачуу жашын, эл сагынган
арманда, асыл жандар болду курман.

Акыркы курмандыгы – киндик энең.
Ал дагы өмүр бойу көксөп келген

кайтышын, бир тукумдун, жок дегенде
карааны көздөн учкан бир боор элге.

Каралдым, сага айтаар сырым терең.
Тизмектеп тээ башынан айтып берем». –

...Ошентип сыр чечишип узун түнү,
чыгардык эне-бала бир бүтүмдү.

Ант бердим тапмак болуп эли-жерин
армандуу таятамдын, таенемдин.

Эскерүү өтө кыйын ошол кечти,
акыркы айтылар кеп өтүп кетти.

Аны мен мурунураак айтып бергем
апамдын бала кезин баштан өткөн.

Ал сырды ошол түнү мага айткан,
калганын азыр улап сага айтам.

Кулак сал, Айкөл досум, эне-бала
айтышкан ошол түнкү сырларына.

«Айттым го Нурперицен төрөгөм деп,
жалгызым, арам ойлоп сактаба кек.

Туптунук аруу, таза тилегимдин
сен мага тартуусуң перилердин.

Анда мен бар болгону он беште элем,
алдастап адегенде, үрккөн денем.

А бирок кайрат берип Аккептерим,
коркууну андан кийин эч сезбедим.

Атамдын бопбоз өңү арга кеткен,
ал мага күрөшүүгө түрткү берген.

Жаш төгүп, кол куушуруп олтурбастан,
өзүмө өзүм айттым: – «ЖООГО АТТАН!..»

...Ээрчишип Эгиз-Көлгө энем менен
ар дайым аткан таңды тосуп келем.

Бир арга ушул жерден табылчудай,
бактыма Ыйык-Көлдөн кабылчудай.

Толкуган толкундардын арасынан
көрүнөт мунарыктап баягы улан.

Коңгуроо добушундай назик үнү
кайталайт күндө заарда мына муну:

«Күтүнүп күч топтогун, жооң келет.
Кармашаар каршың күчтүү, кайрат керек.

Өжөр бол, өктөм болгун, кайра тартпа.
Өзүңө өзүң дем бер, башты катпа.

Баш ийип айдаганга мойун сунба.
Тең алба, текебер бол, көңүл бурба.

Зор хандын босогосун теңата атта.
Басынып сыр бербегин пейли жатка.

Там берсин көктүгүнө, эрдигиңе,
төрөлчү перзентиндин шердигине.

Сындаган энең Наарды, Шой-Бо аяр.
Бул сапар сени дагы ошол сынаар.

Ал билет төрөөрүндү кабылан шер,
кол баштап, туу көтөрөр теңдешсиз эр.

Тымызын жардам берет шек бербестен,
сындан өт апкаарыбай, кебелбестен.

Жаныңда бирге болсун киндик энең,
ордого чогуу барсын сени менен.

Калганын тагдырыңа табыштагын.
Ишенгин, ишке ашат жазуудагың!» –

...Шол күндөн ушул күнгө аян менен,
кулунум, чыйралып мен жашап келем.

Ал күнү кечигип биз шашып келдик,
ачуулуу толкун тепкен көлдү көрдүк.

Көрбөгөм кичинемден Ыйык-Көлдүн
мынчалык албууттанып түнөргөнүн.

Чочулап дагы кандай сыр көрөм деп,
шоокумга кулак түрдүм – угам не кеп?

Түнөргөн бийик толкун арасынан
түйшүктүү добуш салды пери улан:

«Туурада кайкы белес бодур таштуу
атапат эл ичинде «Калмак-Ашуу».

Көрдүңбү бурулуштан чыккан чанды,
кайрылган бул тарапка топ атчанды?

Айылга айланышып алар барат,
ар үйгө тополоң-тоз бүлүк салат.

Тумшукту имерилип тезирээк кет,
тигилер келгичекти үйүңө жет.

Кийинип жоо кийминди, жарак алгын
качпастан кан майдандан, тике баргын.

Коргойсуң ар-намысың, ыйык затың,
атаңдын ак тилегин, бийик баркын.

Жеңесиң, көл эркеси, кайраттуу бол!
Байсалдуу сапарыңда баскын ак жол!». –

түрмөктүү бийик толкун көбүк чачып,
түрүлдү күр-шар эте кайра тартып.

Туурада атчандардын жолун тосуп,
түнөрүп, үрөй уччу добуш созуп,

эскертет эртеңкисин толкун ташып,
оп тартчу ажыдаардай оозун ачып.

«Келгенде көл жээгине ал тынч жатса,
келерки кезден анда кам санаба.

Ыйык-Көл албууттанып долуланса,
а демек, калганың шол көл каарына».–

Ушул сөз бала күндөн эсте калган
жанараак жүрөгүмдүн үшүн алган.

Мага эмес, келе жаткан атчандарга
Ыйык-Көл долуланып жаткан тура.

Ашууда уйулгуган койуу чаңдан
ашыга чаап чыкты бир топ атчан.

Кыя албай Ыйык-Көлдү жүзүм бурдум,
«Кайрылып келгиче!» – деп ыйлап турдум.

Жээкте алтын кумду сылай чайкап,
жыпжылуу тунук суусу бутум жайпап,

Ыйык-Көл кош айтышты бойун керип,
ыпысык илеп үйлөп кайрат берип.

...Карышып колдорубуз бек кармашкан,
көрүнүп шашканыбыз бар турпаттан,

тумшукта төтө жолдон чыга берип
туш болдук думанага койгон керип.

Керилген төрт казыкка карт адамды
көргөндө шашканыбыз унут калды.

Жанына жетип токтоп экөөбүз тең,
жарыша суроо бердик мындай деген:

«Кандайча күнөөң үчүн тарттың жаза?
Ким керди кайыш менен, карт думана?». –

«Шашкандай түрүңөр бар, мен шордууга
кармалбай жолуңарды улагыла». –

Кындагы наркескеним белимдеги
кандайча суурганым сезилбеди.

Тартылган казыктарга кайыштардын
түйүнүн көз ирмемде кесип салдым.

Экөөбүз эки жактан сүйөп кармап,
тургуздук байкуш чалды жөлөп-таяп.

Кан чуркап тулкусуна, жайлап деми,
кайрылып биз тарапка мындай деди:

«Карегим, айтчы кимсиң, дарегинди?
Көрүүдөн бошотконуң үчүн мени

балээни башыңарга үйбөгүлө,
жалаанын жалынына күйбөгүлө.

Сезимим алдабаса азыр мени,
садагам, боолголоп турам сени.

Алыстан издеп келген мен атайын
сен болбо Алтынайы Суп-Унг шаанын?». –

Таң калып думананын сөздөрүнө,
тигилдим оттой жанган көздөрүнө.

«Сиз кимсиз? Тааныйсызбы атакемди?
Издейт деп бизди неге сизди керди?

Келүүгө муктаж кылган сизди издеп
кандай шарт, айтыңызчы, кандай себеп?». –

«Орчундуу бир тапшырма берип мага,
жиберген Шой-Бо аяр Суп-Унг шаага.

Бир гана Суп-Унг шаага айткын деген,
көрүнбөй бөтөн көзгө кайткын деген.

Сырымды айтып берер замат сага,
токтоосуз кетүүм керек артка кайра.

...Кыскача бир баянды айтып берем,
Өзөктөш ал баяным өзүң менен...

Жыл эмес, кылымдарды алмаштырган
жарыкта жашап өткөн эр даанышман,

эл курап уч-кыйырсыз ээлик кылган
эрдиги Фарс, Урумду таңдандырган,

эр жүрөк, акылга бай, тайманбаган,
аты анын – бар болгону үч тамгадан.

Ааламдан аруулуктун атын алган
Ууз деп аталыптыр акылман хан.

Тукуму кырк аялдан чачыраган
кырк уруу эл болушат жер жайнаган.

Ырыс тээп кара курсак токтугунан,
ырк кетет ынтымактын жоктугунан.

О кийин түркөйлөнүп жаңылышат,
каптаган калың колдон чабылышат.

Жарыгым, оң колунду өйдө көтөр,
куйулган беш салаанды беш башка көр.

Биригип алаканга билек кошот,
каруудан азык алып күч топтошот.

Дал ушул колундагы салаалардай
калышкан кырк тукумдан калк кымындай.

Баш кошуп бир нечеси бир эл болду,
билектей КЫРГЫЗ деген атка конду.

О кайда, чабылардан кыйла мурун
өткөндүр жылдар эмес, балким, кылым.

Тараган бир уруу эл кырк тукумдан
курушкан кооз калаа – аты Анжыян.

Чакан шаар так тоомунда кербен жолдун,
азгырып тартып турат көздүн жоосун.

А кийин чабылышып, чилче тарап,
кетиптир ортосунан ырк-ынтымак.

Мөгдүрөп турган кезде калаа калкы,
хан тукум – канкор Лоян ээлеп калды.

Байлыгы – салык салып чогултулган,
байкатпай, адам эмес, келсе Буркан

манчыркап бийлигине, көрбөй калган
азгырып көр дүнүйө – акыл тайган.

Салаадай алаканга куйулушкан
бир ууч эл – ар уруудан жуурулушкан,

биригип, баш көтөрүп, колун курап
Лоянды Анжыяндан кууп чыгат.

Буруттар баш көтөрүп алышыптыр,
кыргынды Лоян-Ганга салышыптыр.

Койнуна кызыл эттүү уулун катып
Лоян-Ган өз жерине келет качып.

Ээлиги – бир кездеги таштап кеткен
эскирип, коргону урап, күнү жеткен.

Ал жерде, бой тартканча бөлтүрүгү,
Алооке баш калкалап күн кечирди.

Кызыл эт уулу – алып качып келген
«Кыйтууга» түшкүс кыраан – көкжал тепкен.

Эскирген ээлигине канааттанбай,
элирген ошол уулу – эч аянбай,

атасы Лоян-Гандын уялашы –
Гуйяндын алтын кенин тартып алды.

Жан тартып уялашка Улуу Хэ-Ган
өткөрмөк зайыптарды чубатуудан.

Жарлыгын Хэ-Ган буйруп мөөр баскан
жер-жерге жар салууда сан чабарман.

Кытайдын түндүгүнөн түштүгүнө
желдеттер чапкылашып күндө-түндө,

күн болжоп, нөөмөт келген ар бир калаа,
өтүшөт чубатуудан хан алдында.

Мааниси чубатуунун мына мында:
Хэ-Гандын кенже боору Гуйянь ханга

уу жатын ургаачыны издеп табуу;
никелеп, ал зайыптан тукум алуу.

Никеси бар-жогуна карабастан
зайыптар өткөрүлөт чубатуудан.

«Он үчтөн – отуз үчтүн арасында
калбасын аялзаттан келбей мында.

Кимде ким хан жардыгын аткарбаса,
тартылат ошол жерде ал даргага».

Хэ-Гандын кенже боору Гуйянь-Ганды
буруттар Азиз дешет тергеп аны.

Алтымыш никелүү аял, сансыз күндүн
бири да актабады хан үмүтүн.

Зар болуп бир перзентке ушул күндө,
жыйдырып жардык берип калкты мүлдө,

көрсөм дейт жөн эле бир перзент эмес,
баланы – эрдигине жан теңелбес.

«Куу баш!» – деп намысына тийген анын –
Гай-Юань-Тхай – канкор уулу Лоян-Гандын.

Тең келер Гай-Юань-Тхайга бала төрөөр,
аялды жаземдебей таанып берер

кырк аяр көз салышат мунарадан
атайын шул максатка жаңы курган.

Сянь-Фанга бир кезекте антын берген
Шой-Бо аяр кырк аярга төбөл экен.

Баласы Суп-Унг шаага – багып алган
мезгили жеткен кезде бермек жардам.

Убагы келди эми дейт кам көрүүгө.
Улуу ишке башын байлап – шар кечүүдө

кечсин дейт агымы шар тоо дайрасын,
колунда назик гүлү бүр байласын.

Жеткидей эл-жерине көздөн учкан
төрөлүш керек сенден баатыр кыраан.

Мына шул тапшырманы аткарсам мен,
мүдөөсү ишке ашпасын Тхай билген.

Сурооңо жооп айтар берген жана
келди кез ким керегинин төрт казыкка.

Туткундар көп экенин бул тарапта
туяры анык дечи канкор Калча.

Дал ошол туткундардын арасынан
туулат, деп болжолдойт, тукум кыраан.

Байкатпай, караалдары, ошондуктан
байырлап жергеңерге сиңип алган,

бекинген Юань-Тхайдын тыңчылары
бетимде могу калдан таанып калды.

Тетиги чоң тумшукта бурулуштан
тоорушуп бир нечеси туура туштан,

силердин ордоңорго жеткирбестен
казыкка колу-бутум кердиришкен.

Өздөрү чабарманды тосушканы
келерде, кетишишти, силер жаңы.

Кайрылып алар кайтып келгичекти
бул жерден узап алыс кетем дечи.

Жатталып көкүрөккө бек сактаткан
атаңа – Шой-Бо аярдан дубай салам,

жеткирип түз айта көр маани-жайын,
жасасын туура бычып иш ыңгайын.

Өзүңө айта турган аманатым –
желдетке жетелетпей өзүң баргын.

Жолуңду тоссо алар – кырып салып,
айткының, мына минтип, өзүң барып:

«Шартым бар, Улуу Хэ-Ган, келдим сага.
Төрөймүн силер күткөн баатыр бала.

Тең келээр эрдигине – бул жалганда
табылбайт адамдардын арасында.

Жашаймын өзүмчө бир ээн жайда,
кирүүгө тыйуу салгын бөтөн жанга.

Жанымда өз күндөрүм кызмат кылат,
өзүмдүн сакчыларым сактап турат.

Артымдан тыңчы койсоң атып салам!
Антыңдан тайган күнү кетип калам!»–

далилдеп аткычтыгың жебеңди тарт,
дааналап, жаза тийбей бутанды ат.

Ал бута – хан таажысы, мээлеп аткын.
Тайманбай тике карап жаанды тарткын.

Жүрөсүң көптөн бери даярданып.
Жарыгым, чык жекеге эми аттанып!

Тилимди эгер менин атаң алса,
токтоосуз бүгүн жолго шашылгыла.

Тигилер кармашышып жатканында
тезирээк Чоң-Бээжинге аттангыла»,–

мүрүдү¹ ишенимдүү Шой-Бо аярдын
коштошуп, бир заматта болду кайым.

Атама кездешүүгө ашыгып биз,
бурулдук кыска жолго төтөлөп түз.

Убакыт кеч күз эле салкын тарткан,
ободо булут көчүп сургулт асман.

Үстүндө чен чепкени², жоо-жаракчан
атакем тосуп чыкты астыбыздан.

¹ *Мүрүдү* – жигити.

² *Чен чепкен* – аскердик кийим.

«Эл дүрбөп, хан желдети жер сыдырып,
жүрөт дейт топ чабарман үй кыдырып.

Силерди не болду деп санаам тынбай,
чаптырдым түз жол менен бир нече уудай¹.

Салышса төтө жолго келишет деп,
утурлап бастым эле силерди издеп.

Болот дейт бүгүн жыйын Эгиз-Көлдө.
Баарыбыз чогулабыз ошол жерге...» –

Аягын сүйлөтпөстөн сөзүн бөлүп,
атама тик карадым жакын келип.

Өзүбүз күбө болгон окуянын
сүйлөдүм түшүндүрүп маани-жайын.

Жүзүнөн көзүм бурбай түз тигилип
сөзүмдү кескин бүттүм мына минтип:

«Жагабы же жакпайбы бул айтканым,
атаке, айтканымдан түк кайтпаймын.

Аярдын аян-шертин аткарабыз,
азыртан калбай жолго аттанабыз». –

Жүрөгүм алып-учуп жоого шаштым.
Атамдан жооп күтпөй үйгө бастым.

Артымдан киндик энем жете келди,
акыйкат сөзүн айтып жемеледи:

¹ *Уудай* – жансакчы.

«Атаңды капа кылып койдун, кызым!
Токтоо бол, кереги не кызуулуктун?

Акылын жыйдырбастан ашып-ташып,
сөз айттың баш-аламан өтө шашып.

Атаңдын айтар ойун күтүп турбай
кетишиң туура эмес көңүл бурбай.

Чоңойуп, сага бир аз эс киргенден,
чындыкка өзүң күбө, мен билгенден

көрбөдүм көңүлүңдү оорутканын.
Сен аны канча жолу оорутпадың!

Алтынай, айтканыма туура түшүн,
ажалга тике карайт ал сен үчүн». –

Уялдым, кечирбедим шашмалыгым,
ушинтип энекеме араң айттым:

«Дагы да балалыгым кала элекпи?
Бир гана өзүмдүкү туура дешти

аракет кылган менен жойо албадым.
Өзүмчүл эркелигим койо албадым.

Кең пейил, кечиримдүү киндик энем,
кейиштүү жаңылыштык бир кетиргем.

Азыр да шондогуну – байкабастан
кайталап алдымбы деп чочуп турам.

Жок эле ой-санаамда капа кылуу.
Жөн гана аттанууга талабым бу.

Кайрылып барган аткам өзүм деле.
Катамды экөөнөр тең кечиргиле?!» –

мойнуна энекемдин колум артып,
жыттадым, көкүрөгүн, башым катып.

Желкемден эркелете жумшак сылап,
жайланып энем минтти сөзүн улап:

«Жарыгым, буйрук берди, кошуун даяр.
Жигиттер ишенимдүү, жоого жараар.

Жол баштайт Чоң-Бээжинге атаң өзү.
Даярдан, бул атаңдын айткан сөзү». –

* * *

Жеткенбиз Чоң-Бээжинге жети күндө.
Жыйынга чогулуптур калкы мүлдө.

Калаага кире турган кырк дарбаза
бекилип, ачык экен бирөө гана.

Дарбаза үстүндөгү мунарадан
көз салып кырк аяры жана Хэ-Ган,

Кыз дебей, зайып дебей хан алдынан
өтүүдө баары текши чубатуудан.

Комдолгон Кара-Нарда калы килем
үстүндө жибек чатыр – ичинде мен

токтоттум чукул келип дарбазага.
Чатырдын бүркөнчөгүн кайрып артка,

үстүндө Кара-Нардын туруп тике,
жүз бактым мунарага жай тигиле.

Улуу Хан мага буруп турнабайын,
буйруду түшүнтсүн деп маани-жайын.

Түз карап, Улуу хандан эч жалтанбай,
туруумдун түз маанисин түшүнттүм жай:

«Желдетке жетелетпей өзүм келдим.
Улуу Хан, өзүңө бар койор шертим...» –

сөздөрүн бирин койбой думананын,
тартынбай Улуу хандан айттым баарын.

Тигилип Хэ-Ган көпкө карап турду,
ал анан Шой-Бо аярга жүзүн бурду:

«Теңдешсиз сынчылыгың – там беремин.
Уктуңбу муногу кыз не дегенин?

Айткының, сөздөрүндө чындык барбы?
Чынбы анын теңдеши жок шер тубары?

Далилдейт неси менен, шартын койчу.
Эр уулду – шер ургаачы тууйт болчу.

Көргөзсүн кыз өнөрүн, кабыл алам.
Баш тартпайм, койгон шартын бүт аткарам.

Келерин билиптирсиң, сезип турам,
аткарбай анттан тайсаң, башың кыям!» –

Мээледим Хан таажысын – жааны тарттым
угузбай турган элге сөздүн артын.

Жаа огу – ширетилген болот учтуу
тийгенде Хан таажысы жерге учту.

Кайталап жанараакта койгон шартым,
жыйдырбай Хандын эсин сөз узаттым.

Кайрылып Улуу ханга, калың элге
соңунда мына минтип айттым эле:

«Далилдеп шердигимди – таажыңды аттым.
Ант бузса – атам шунтип Хандын башын.

Он айда төрөп берем шер баланы.
Болбосо, шондо тартам, Хан, жазанды!» –

АЛМАМБЕТТИН ТӨРӨЛҮШҮ

Аттадым хан эшигин тең салмакта
теңата хан наркына, хан баркына.

Бүтүрүп тез арада Таш-Калааны,
Улуу Хан шертке туруп тартуулады.

Калаага боз кыроодо аттап кирдим.
Каардуу кармашта өтөм – болжоп билдим...

Жактырып Эгиз-Көлдөн ала келген
жанымда киндик энем кыздар менен,

тандалма чакан колу жигиттердин
түн-күндөп кайтарышат калаа чегин.

...Кыш өтүп, жадыраган жаз келгенде
чаптырдым чабарманды Эгиз-Көлгө.

«Керилген кош чынарын Эгиз-Көлдүн
тамырын соолутпастан алып келгин.

Аларды – коргондогу дөңгө тиктир.
Астына арык тартып, суу жүгүрттүр.

Көгөрүп, тамыр жайып бүр байласа,
көңүлүң курсант кылам – не сураба!» –

Ичимден төлгө кылгам: «Ойлогонум
ишке ашса, санаа чекпей тынч болойун».–

Көлүмдөн кош чынарды казып келген
коргондун ортосуна тиктирди элем,

бир азга соолуп барып бүр байлады,
жай бүрдөп – жалбырагы дуу жайнады.

Көргөндө мына ошол кереметти,
жок болду кубануумдун чеги-чени.

Атакем тилегине жетет деген
аруу дил ишеничим бекемделген.

А кийин жадыраган жай күнүндө
төрөлдүң кош чынардын дал түбүндө.

Тиштенип, жан кишиге сыр билгизбей,
толготтум тогуз күнү күн-түн дебей.

Жанымдан карыш жылбай киндик энем,
ал кошо азап тартып мени менен,

акмалап бири ичте, бири тышта,
эки жан тапшырмасын аткарууда.

Чынарга далдааланып, таңга жакын,
тогуз күн дегенде араң көзүм жардым.

Тешилүү кулактарың, сүннөттөлгөн,
түшкөнсүң, муштумуңа, кан уучтап сен.

Булутсуз көпкөк асман чүмбөттөлгөн,
заматта добул уруп, күн бүркөлгөн.

Зилзала, чачылтчудай жердин үстүн,
нөшөрлөп, көз ачырбай, жетимиш күн,

сел жүрүп, жер силкинип, белги берген
өзгөчө перзент жерге келгенинен.

Улуу Хан тынчы кетип бул белгиден,
Шой-Бого суроо берет бүшүркөгөн:

«Аярым, тыптынч турган табияттын
не дейсиң бир заматта бузулганын?

Чын айткын жашырбастан, же болбосо
каныңды агызамын кызыл жошо!» –

Билиптир аяр Шой-Бо – сен төрөлүп,
турганын асман түбү көмкөрүлүп.

Жоошутуп Шой-Бо аяр Хандын каарын,
айтыптыр түгөйлөшүң Манас дайнын:

«Элинде буруттардын – жаасы катуу
төрөлдү бир шер бала Манас аттуу.

А бирок төрөлүүчү бизде бала
айбаты артык андан алда канча.

Күтөлүк келер күндү, Улуу Хэ-Ган,
там берип жазуубузга тагдыр жазган.

Чындыкты айттым эч бир жашырбастан,
чымындай жанымды ал пайда тапсаң».–

«Шум аяр чын айтат» – деп Улуу Хэ-Ган
шекшүүсүн жөнсүз бейм деп четке каккан.

Бичикке аты түшкөн Көк-Асмандан
балдарын Жер ушинтип тосуп алган.

Көргөзбөй сени жанга – түнү менен
атама киндик энем алып кеткен.

Сүтүмдү эмчектеги байытпаска,
айтайын, табылганын, кандай арга.

Бул дагы өзүнчө бир улуу баян,
бирок да аргасыздан кыска айтам.

Бир кызды – төрөй албай энеси өлгөн
багыптыр менден мурун киндик энем...

Сатылып алтын кенден кетсе дагы
сагынып ал жердеги күң-кулдарды,

суранып, бурсат алып атакемден
катташат, алтын кенде, кулдар менен.

Сагынып да бир жолу келишинде
туш болот топ күндөрдүн кейишине:

«Энесин жаңы гана жерге бердик,
багуусуз бул да өлөт» – дешип кейип,

кашыктай, кыпкызыл эт наристени
аялдар түрткүлөшөт нары-бери.

Боор ооруп жетим кызга киндик энем,
багыптыр, ага, ат койуп Гулян деген.

Миң-Суулук хан Нарбото тукумунан
кул жигит Нарбото деп атын алган,

үйлөнөт Гулян кызга энем баккан.
Ал экөө Мажит деген уул тапкан.

Биз көчүп Таш-Калаага келген кезде
келишкен эжем-жезем үстүбүзгө....

Садагам, эмчектешсиң Мажит менен.
Сен жокто байыптастан сүтүмдү эмген.

* * *

Убада шерттешкен күн жакын калган.
Жиберип Нарботону, сени алдыргам.

Убакыт болжол бүтүп төрөйт деген
сен даана төрөлүүчү мезгил келген.

Азапты да бир ирет тартмак экем:
чыдоого туура келди жан кейиткен

учталган арча казык жерге каккан,
үстүнө олтургузуп чапан жапкан.

Жанчылып бүткүл денем, тер чыпылдап,
көзүмдөн чымын учту чыбырчыктап.

Кан кетип, айланам бүт кызыл-жаян...
Астымда сенин денең кан жайпаган...

Житирип жерге кийрип куу казыкты¹
жип менен белим курчап, куу² басышты.

¹ *Куу казык* – күнгө какшып, кургаган таза казык.

² *Куу* – күнгө какшып, купкуркак болгон, кубарган таза чүпүрөк же кийиздин үзүмү. Ачык жарааттан аккан канды токтотуучу жана ага микроб түшүрбөй, ыргатпай айыктыруучу нерсе.

Нарбото, Гулян жана киндик энем
ушинтип «төрөтүштү» – амал менен.

«Сүйүнчү! Төрөлдү! – деп,– күткөн бала!»
чабарман чаптырышты Гуйянь-Ганга.

Оролгон чылк жибекке, уулум, сени
Азизге киндик энең алып берди.

Арамдык чагылышып шектүү ойунан,
ал сени коомай тутту өз бойунан.

Алдырган мурда эле аярлары
ай санап, төрөлгөн күн так такталды.

Таратса Улуу Хандын шек алганын,
Шой-Бо аяр алмак болду каалаганын.

Батасын Улуу хандын аламын деп,
той берем, Чоң-Бээжинге барамын деп,

камданып Азиз жолго, жөнөп калдык,
өзүңдү Улуу Ханга алып бардык.

Чогултуп лама, кечил, аярларды,
Улуу Хан чоң сынакка даярданды:

«Саламын сын-кудукка бул баланы,
жок болсо кытайларга ич арамы,

ал анда сын-кудуктан аман чыгат,
болбосо бул баланы кудук жутат...»

Сыртымдан сыр билгизбей, ичтен боздоп,
титиреп тизелерим, муунум бошоп

жалындым Жаратканга: «Жар боло көр,
ушунча азап тарттым, жардамың бер!»

Оозу ачык үнүрөйүп – сырдуу кудук,
октолгон ажыдаардай оройу суук.

Улуу Хан төбөсүнөн бийик кармап,
сени шол суук кудукка ийди таштап.

Томсоргон кудук оозун – токум булут
айланып ак булага калды тосуп.

Калың эл айланада топурашып,
карашат кудук оозун таңгалышып.

Кечилдер, топ аярлар, Чоң Лама
Хэ-Ганды куттуктоодо бүт жабыла:

«Түгөнбөс улуу кытай журтубузга
туу болот – колду баштап ушул бала.

Бул атка бата бергин, Буркан, колдо
баланын аты болсун Шао-Онбо...

Суурулуп көп ичинен бир думана,
абайлап басып келди Азиз ханга.

Бооруна колун алып башын ийип,
сүйлөдү түз тигиле үнү бийик:

«Гуйянь-Гань, акылга бай эстүү жансың.
Балаңа ат койууга шашылбагын.

Бичикке аты түшкөн бул баланын
бурулса... Бүт баарынан кол жууганың.

Азиз хан, жүрөгүңө түйгүнүң бек:
балага энчиктүү ат ал – Алмамбет!..» –

думана кескин буруп сөз аягын,
заматта турган жерде болду кайым.

Жуулуп көңүл кири Гуйянь-Гандын,
жойулуп шек саноосу Улуу Хандын,

аташты Алмамбет деп атың койуп.
аянбай байлык-малын чачып, сойуп,

той берди токсон күнү Чоң-Бээжинде.
Тойунган калың элдин калды эсинде.

Төрөгөн шер баланы тайбай анттан,
тартынбай хан таажысын таамай аткан

аялды – арстан мүнөз, аян-сырлуу,
айтышып калк ичинде аңыз кылчу...

ЖАЙСАҢ АТАНЫН МАГА КӨЙКАПТЫ КӨРГӨЗҮШҮ

2. 05. 1996-ж. 14чү А.К. 360° 00' 02"

*Бүгүн түндү оодарып медитацияга чыгуум керек
болчу. Өткөндөгү окуядан бери денсоолугум оңоло
албай жүрөм. Кечке жааган жаанга эзилген баткак-
ты кечип төш таяндым. Ала булуттанып удургуган
көк бетинде жылган Айга назар бурдум. Аздан соң
Шоола түшүп, Жайсаң Атанын үнү угулду:*

*Чырагым, эсенсиңби, жакын келчи.
Алсызсың, жетелейин, колуң берчи.*

*Экөөбүз Тал-Чокуга жетип алып,
андан соң сөзүбүздү уланталык.*

*Айткыдай сенин мага сөздөрүң көп,
билемин, оор болду убак өтмөк.*

*Бар эле убадабыз: күн нөшөрлөп,
удургуп, булут көчсө, Ай көрүнбөйт.*

*Андайда кездешүүгө келбегин деп
өзүңдөн өтүнгөмүн нечен ирет.*

*Сен болсо, айтканды укпай убарасың.
Тымызын, ичтен ага кубанамын.*

*А бүгүн келериңди билген элем
кыян-сел жүрсө дагы бүркөлмөктөн.*

*Турасың бүгүн абдан жаның кейип,
жанчылып дене-досуң, алың кетип.*

*Албуут кыз ажыратып экөөбүздү,
азгырып жан-досуңду – көөнүң бузду.*

*Кароосуз дене-досуң муздап калып,
кыйноодо али күнгө түйшүк салып.*

*Ал күнү сага жардам бере албадым,
кан чачкан музжалынды¹ жеңе албадым.*

*Кири жок Нуршооласы «Балалыктын»
калбаса жетип сага – кылмак тындым.*

*Өткөндө каталыгын Нурэжекең
жууду окшойт, Акчабагым, ушу менен.*

*Козголуп, орун алган денеңдеги
кеселиң көпкө чейин кыйнайт эми.*

*Кабылып, капысынан түйшүк салган
каныңда «Албуут кыздын» каары калган.*

*Чырагым, олтуралык, жеттик эми,
атаңдын маек курчу тааныш жери.*

¹ *Музжалын* – жалындай көрүнгөнү менен муздай мупмуз-
дак болгон от жөнүндө сөз болууда.

*Ар дайым жолукканда – бул адатың –
өзүңдүн – «Ханзаададай» жаш баласың.*

*Туйгуңду – эркелет деп талап кылган
туйсам да, байкамаксан ичтен тынам.*

*Жараткан берген отуң – ичте жанган,
жарыгым, ийкемдикти шондон алгам.*

*Өзүңө канчалык мен жакындасам,
сендеги жылуулукту тартып турам.*

*Шондуктан аралыкты алыс кармайм,
табыңды азайтууну түк каалабайм.*

*Жарыгым, эркелөөдөн табарың не
көөдөндө жылуулуктун табы кетсе?*

*А бүгүн эркелетүү сөзсүз керек,
ооруну – көтөрүлгөн көңүл жеңет.*

*Келгемин талабыңды аткарам деп,
карегим, «Ханзаададай» ал эркелеп.*

*Сен мени кубантууну каалаганың –
сеземин ырчы атаңды баалаганың.*

*Өжөрлүк бул сапар да берди көптү,
өзүңдү башкарууга эркиң жетти.*

*Өктөөсү өмүрүңдүн тынчы кеткен –
өзүңдүн ийгилигиң – эгер жеңсең.*

*Түрмөгүн ыр саптардын жандырада
түстөрдү мындан ары пайдаланба.*

*Нугуна чыйыр жолдун жаңы келдиң,
тапкыча даңгыр жолду издей бергин.*

*Жайсаң Атанын кебине кулак салып баратып
кандайча капкараңгы туңгуйукка кабылганыбызды
байкабай калдым. Дүлөй тынчтык. Асты жагымда
бараткан Жайсаң Атанын кайда экени билинбейт.
Аба жетпегендей туйумдан жүрөгүм «дүкүлдөп» кор-
ко баштаганда Атанын сабырдуу үнү угулду:*

*Жарыктын баасы кымбат кең Ааламда.
Бербейсиң ага маани канча айтсам да.*

*Сезимди тумчуктурган караңгыда
сездиңби жарык баркын эми гана?*

*Чочуба айланадан «көрүнбөйт» деп.
Бул жерди «сырдуу Көйкап эшиги» дейт.*

*Көргөзүү мүмкүндүгү өтө сейрек –
нөшөрлүү, Айдын толук кези керек.*

*Сыйкырлуу Аалам сырын окуткан жер,
сыйпалап колуң менен кармалап көр.*

*Каерден орун алган айтып берем,
карегим, көңүлүңө түйгүн бекем.*

*Түн жакта бийик тоону «Арка-Тоо» дейт.
туурада «Улуу муз тоо» – мөңгү кетпейт.*

*Төмөндө «Көк-Шили тоо» бийик зоолуу.
Аны улайт «Аберден Чөл» терең коолуу.*

*Ушундай табияттын чеп тосмосун
ээлеген «Шайтан көлү» чок ортосун.*

*Туздуу көл – көмкөрүлгөн казандай тоо,
түн-күнү бороон боздойт шамал сого.*

*Бул тоону «Суук-Төр» дейт шамал урган,
«Көйкапты» – сырга толгон, шунда курган.*

*Сырына кең Ааламдын сугарылган
Алмамбет ушул жерде билим алган.*

*Кирүүгө бул эшиктин шерти мында:
Ай толгон нөшөрлүү түн, жымжырттыкта*

*ачылат бир чай кайнам убакытка.
Туш келүү өтө сейрек мындай шартка.*

*Атайын бүгүн сени алып келдим,
ааламдын да бир сырын көрсүн дедим.*

*Турууга узагыраак мүмкүн эмес.
Ушул жер – жомоктогу «Барса-Келбес».*

*Сезимиң тумчуктубу жымжырттыкта?
Шашылгын, чыгуу керек бачым сыртка.*

*Эшиги ажайыптын бекип калса,
каласың түбөлүккө чыкпай мында.*

*Кыязы, сыртка чыктык көрүнөт, күн канча
бүркөө болгонуна карабай Айдын ала-телек жары-
гы чагылышты. Жайсаң Ата алдыда жылып барат.
Ар дайым келчү жерге келдик көрүнөт, Жайсаң Ата
дөңсөөдөн орун алды, анан сөз уланды:*

*Олтурчу ордубузга келдик эми.
Чырагым, саал чарчатып койдум сени.*

*Көздөрүң караңгыга көнүп калды,
тээтиги оттук ташка түз карачы.*

*Агарып көрүнгөн шол чоң май таштан
чегишип, от тутантчу таш жасашкан.*

*Шол таштан сыдыра өйдө, түз карасаң,
тигине, көрдүңбү эми, тоодой караан?*

*Ал төмөн кан майданга дүрбү салып,
алоолоп эки көзү оттой жанып,*

*калдайып, сырт келбети сыр билдирбей,
кабылдап туйук жара – ич ириндей,*

*душманга – урабас тоо, ашпас дабан,
олтурган Тал-Чокуда Манас бабаң,*

*теңдешсиз кан майданда салгылашты
башкарып акыл менен турган чагы.*

*Көздөрү кан майданда кыргын салган.
Көөдөндө – Алмамбеттин сөзү уланган.*

*...Тал-Чокудан дүрбүсүн төмөн салган Айкөлдүн
карааны мени үйүмө чейин узатып келгендей туйум-
дамын. Анткени Атабыздын элеси карегимден кет-
пей үйгө кантип жеткенимди сезбей калдым. Ке-
лип дептеримди алып чечмелейин десем бир дагы
тамга түшпөй барагы актай бойдон экен. Абдан
тынчым кетип кечти араң киргиздим. Ай көрүн-
гөндө каналды түз кесип өтүүчү жерди көздөй
жөнөдүм. Шакин агай салган көпүрөгө бут койго-
нумда Шоола түшүп, Жайсаң Атанын үнү угулду:*

*Чырагым, бутуң тийген тал көпүрө
бекиптир үч жыгачка – нур төгүлө,*

*жасаган камын көрүп тирүү пенде.
Түшүрдүм Нуршооланды көпүрөгө.*

*Чырагым, эсиндеби сөзүм айткан:
жаа, огу жана мерген аны тарткан?*

*Байкасаң, бул жерде да үч деген сан.
Азыр да – дал ошол сан кайталанган.*

*Билдиңби кубанганым мен эмнеге?
Жасаптыр үч жыгачтан тал көпүрө.*

*Койдуңбу өтүнүчүм кабыл албай,
өзүңө куру бекер түйшүк салбай?*

*Жүрбөстөн талаа кезип жалгыз түндө,
келмекмин, шамың жагып күтсөң үйдө.*

*Теңирдин теңдешсиз ушул ырыскысын тутуш үчүн
түн кучагында талаа кезгенимди оор сезсем – Теңирге
текеберчилик кылган болом да! Атабыздын астын
утурлап жол басканымда өзүмдү адамдардын арасын-
дагы өзгөчө бактылуу пенде сезем. Жайсаң Атабыз-
дын тирүү арбагына таазим кылып Шакин агай театр-
дын бир бөлмөсүн атайын Атабызга арнап кабинет
уйуштуруп атканын эсимде элестеттим. Жанатан саал
тынып калган Атабыздын сөзү уланды:*

*Маңдайда түбөлүктүү күйгөн шамым,–
жашоодо жарык берген кош чырагым.*

*Чочулап оорусунан тынчсызданып,
азыр сен мурдакындай санаа тартып,*

*кемчилин көргүң келбей, жалаң гана,
айтканың жакшы жагын жакты мага.*

*Астыма Эгиз-Көлдү таштан оюп,
атайлап түспөлүмдү төргө коюп,*

*Шарыпкул, ыраазылык сөзүм сага,
атымды ататтыраар болдуң бала.*

*Кылганың туура келсе заманага,
кызматың үзүр берсин – кылган мага.*

*Жашоодо түгөнбөгөн чексиз арман –
артыңда ат аталбай унут калган.*

*Атымды элге угузса Жайсаң деген,
нааразы не себептен болмок элем.*

*Мен аны адеп эле жолукканда,
чырагым, түшүндүрүп айткам сага.*

*Эсима кечеги түнкү дептеримдин актай кал-
ганы түштү, эмне үчүн жазылбай калганына таң
калганым тарай элек. Атабыз ойумду окуп, жооп
айтты:*

*Көргөндө жазуусу жок дептериңди,
талашсыз – таң калтырбай турган ишпи.*

*«Көйкаптын» турган жерин так жазууга
берилбейт мүмкүнчүлүк пенде аттууга.*

*Тамганы ошондуктан түшүрбөдүң.
Жөн гана ошол жерди туйуп келдиң.*

*Жайланчу жерибизге жетип калдык,
жазуунду түшүрө бер, сөз улайлык.*

3. 05. 1996 15чи А. К. 360°00'02¹¹

...Кайрылып келатканбыз Чоң-Бээжинден.
Атамдын жол тосорун болжоп билгем.

Бурулар Таш-Калаага имериште
тиктирип жибек чатыр жол четинде,

утурлап астыбыздан тосуп турган
жолуктум атакеме кусаланган.

Санаасы сан бөлүнүп – түркүн ойу,
жүргөнүн айтты нечен күндөр бойу.

Кучактап мойунумдан, чачым сылап,
атакем кубанычтуу турду ыйлап:

«Жарыгым, Алтынайым, кыз деп сени,
жабыркап нечен жылы кемсинткенди,

кечирсин Теңир ошол кесиримди.
Сураймын сенден дагы кечирүүндү.

Апаң да кесир кылган жээрип сени.
Анын да кетиргенин кечир эми.

Төрөсүн, Наар, шондо эркек эле.
Ал бала сен сыяктуу болот беле?

Бийликке, көр байлыкка чиренбестен
тилекти ойлойт беле биз тилеген?

Калыс сөз – атаңмын деп мактанбаймын.
Көргөзгөн эрдигиңе сөз таппаймын.

Каралдым, аскар тоодой жөлөк болдуң.
Картайдым кубат кетип – өбөк болгун.

Кейибей кетсем болот бул жалгандан.
Артымда тукум калды – жок эми арман!

Жети миң тоскоолдукту жеңип, ашып,
жеримдин топурагын буту басып,

ишенем көздөн учкан бир боор элге
артымдан калган тукум жетээрине;

бир чымчым топурагын асыл жердин,
апкелип бейитиме, ал, себээрин!

Жарыгым, макул көрсө алган жарың,
кайрылып ушул жерден үйгө баргын.

Эгиз-Көл тынчы кетип толкун сүрөт,
өзүңдү кусаланып күтүп жүрөт.

Колундан тооч жечү аккептерин
көп көрөм жээк бойлоп издегенин.

Сагынды бутуң шилтеп баскан жериң,
бирге өскөн өзүң менен курбу, теңиң.

Сагындым, көп эстеймин сени ойнотуп
ээрчитип жүргөнүмдү көл бойлотуп.

Шыңгырап, кулун өңдүү кишенеген
куушуп ойногондо күлөр элең.

Баштаган ойунубуз таң эртеңде
бүтчү араң Күн уяга баткан кезде.

Сагындым шол күндөрдү, эстей берем.
Өзүңө кездешчүдөй көлгө келем.

Ыйык-Көл кусалыгым тептең бөлүп,
тургансыйт туздуу жашын тынбай төгүп.

Бара кет балалыгың өткөн жерге,
баягы таңды тосчу Ыйык-Көлгө.

Сагындым, кусалыктар тарасынчы.
Садагам, Ыйык-Көлгө барасыңбы?

Азиз хан, сен да менин сөзүмдү уктуң.
Айтканым туура көрсөң, көчтү бургун». –

Азиздин тилегени келген ашып,
ал азыр турган кези көлдөй ташып.

Лоян-Ган басып алган алтын кенди
Улуу Хан кайра өзүнө тартып берди.

Азиз хан иштеттирген кен байлыктын
Хэ-Ганга берчү экен тең жартысын.

Улуу Хан уулуң үчүн энчим дептир,
Азизге Тянь-Ян кенин бүт бериптир.

Ал анан Лоян-Ганды чакырттырып,
айтыптыр мына мындай буйрук кылып:

«Көтөрдүм кечилдерге уулунду хан,
ээсине кайткан кенге таарынбастан,

көчкүлө кечилдердин хандыгына.
Киришпейм салган салык, байлыгыңа.

А эгер тилди укпай кежирленсең,
аябайм, Анжыянга көчүргүзөм.

Ошончо арстан жүрөк шер болсоңор,
буруттан куулганды ойлосоңор.

Чычырган Чыйырдынын тукуму бар.
Өчүндү Гуйянь эмес, ошондон ал...» –

Кутулуп Гай-Юань-Тхайдан чатагы жок,
Гуйяндын көңүлү жай, пейили ток.

Ыраазы болуп Азиз бүт баарына,
атамдын жолду тосуп турганына.

кабылдап кайнатанын өтүнүчүн,
хан Азиз Эгиз-Көлгө бурду көчүн.

Белеске «Калмак-Ашуу» деп аталган
чыкканда көл көрүндү толкуп жаткан.

Жүрөгүм чыгуучудай түрсүл кагып,
бүт денем алоолонду оттой жанып.

Көзүмдөн төмөн кулап ысык жашым,
көрмөккө жакын барып, көлгө шаштым.

Кубанып жаш баладай ойун салган,
эң кымбат бир нерсени таап алган.

Бой урду Ыйык-Көл да атырылып,
ак тармал толкундары сапырылып.

Кийимчен мен да көлгө бойумду урдум,
кучактап толкундарды, кечип турдум.

«Ажырап апакемден эрте калгам.
«Алтын-Нур», апа мээрин сенден алгам...». –

Азыркы абалыбыз – кучакташкан,
кусалуу сагынычы таркабастан

турганга окшош эле эне-бала,
жытташкан бирин бири моокум кана!

...Өргүүбүз Эгиз-Көлдө бир нече күн
өлчөөсүз азык болду мага кийин.

Кеч эле. Жай сүйлөшүп олтурганбыз.
Азиз хан сырттан кирип сүйлөдү суз:

«Кайната, өтүнүчүң орундаттык.
Каршылык кылбасаңыз биз кайталык.

Уулума той берейин хандыгымда.
Кайдыгер калбастырсыз сиз да мында.

Чакырдым өзүңүздү болор тойго.
Биз эми аттаналы эртең жолго.

Азыр мен эс алайын жол алдында.
Баарыңа тынчтык тилейм, жай алгыла». –

Азиз хан чыгаар замат атып турдум,
атама муңайымдуу жүзүм бурдум:

«Атаке, өзүм жалгыз көл жээгине
сейилдеп басып келсем мүмкүн беле?

Макул бол, коштошойун көлүм менен.
Белгисиз – келсем эми качан келем...» –

«Көлүңө бар, барагой, Алтынайым.
Үрүлай, өзүң көргүн жолдун камын.

Жаныңа Нарботону кошуп, анан
жайыраак Алтынайды тосуп алсаң.

Экөөң тең кам санаба Алмамбеттен,
жанынан карыш жылбай караймын мен». –

...Айлуу түн. Көл үстүндө кум шыгырап,
армандуу байуулунун үнү угулат.

Мунканып жүрөк эзген күүсүн угам
муштумдай кунарсыз бир боз чымчыктан.

Окшоштой чымчык менен бир арманым,
олтуруп көл жээгинде жаш чаямын.

Жеңилдеп бугум чыгып, мунум тарап,
жүз чайып, улутундум көлдү карап.

Толукшуйт көктөгү Ай баягыдай!
Баягы секелек кыз – суз аябай!

Уктаган сезимимди кытыгылап,
толгон Ай көзүн кысып көккө тартат.

Тунук суу күмүш сымал жылт-жулт этет.
Толукшуп Ай бетинде калкып келет.

Чачырап сан-миң нуру түндү бөгөп,
чачылып туш тарапка шоола төгөт.

Төгүлгөн сууну карай Нуршооладан
бөлүндү мени утурлап баягы улан.

Тамылжып тула бойум, ысып каным,
тигилген жаш уланга жай карадым.

Унчукпай улутуна басып келип,
салаамдын уч жагынан кармай берип,

тигилген көздөрүмө тике карап,
назик үн добуш салды жай шыбырап:

«Тез эле жаштыгыңды жашап бүтүп,
токтолгон акылмандын пейлин күтүп,

кечирип баштан көптү – акыл толуп
калыпсың жашы улгайган эне болуп.

Алтынай, аруу жансың эч кири жок,
ар дайым абайлап жүр, тийбесин ок.

Азиз хан арамдыгын ичке катып,
артыңдан койгон тыңчы жүрөт аңдып.

Келечек ойундан эч шек алдырбай,
күйөөңө тартуулагын жылуу маанай.

Сырдашкын, акылдашкын, ойунду айткын,
ичинде арам ойдон Азиз кайтсын.

Ал сенде аруулукту, аярлыкты
айттырбай акыл өлчөп, билет жакшы.

Эскерткин – жамандыгын аянбасын
Азизге, балаңарга Лоян-Гандын.

Өчөшкөн Гай-Юань-Тхай караал жалдап
баланы баккандарды койот алдап.

Баланы уурдашабы, береби уу,–
алардын максаттары – тындым кылуу.

Бир дагы чоочун адам баш бакпасын.
Баланы киндик энең гана баксын.

Анткени андан башка бир да жанга
айткының, ишенбесиң бактырганга.

Алтыга толмойунча толук жашы
аны эч ким көрбөгөнү болот жакшы.

Алтыга жашы толук толгон кезде
«Көйкапка» сырдуу окууга берели де.

Ал жерден коркпогула, тоскоол болбойт,
Бичикке аты түшкөн – ээси колдойт.

Сыйкырдуу ажыдаардан эшик тоскон
сестенбей кетет өтүп токтобостон.

Ал жердин окуусунун мааниси бул –
окутат баш-аягы жыйырма беш жыл.

Илимге сугарышат он эки жыл,
андан соң аалымдыкка дагы алты жыл.

Жеткенде аалымдыктын туу чегине,
жети жыл окуйт дагы – жетигине.

Жетиктик – аалымдыктын жеткен чени.
Табылбайт жөн пендеден ага теңи.

А бирок жетиктикке жетиш үчүн,
аалымдын баардыгына болбойт мүмкүн.

Анткени – Аалам сырын терең каткан
адамга чочулашат ыйгарыштан.

Окутат ошондуктан Суук-Төрдө
окуунун ар биринен – үч бөлүктө.

Ар бөлүк жети жылдык мөөнөт менен,
бул, демек, жыйырма бир жыл окуйт деген.

Акыркы жети жылдык мөөнөтүнүн
адашпай так санасын бүтөр күнүн.

Алты ай мөөнөтүнө жеткирбестен
оң болот окуу жайдан качып кеткен.

Антпесе – Алмамбеттен айрыласың.
«Апам» деп, билгин, сага кайрылбасын.

Бар болот ар пендеде – киндик тушта
жайгашкан бармак басым күн уйулча.

Күн нурун ошол уйул тартып турат,
көөдөндө жылуулук от – мээрим тубат.

Денеден бөлүп салса күн уйулун,
жоголот ал пендеден жылуу туйум.

Ал үчүн эли-жери, эне-ата жок,
атылчу бир максатка – ал жандуу ок.

Бүтөөрдө окууларын, ичин сойот,
киндиктен күн уюлун алып койот.

Ошондон кийин бүткөн окуусунан
бөлөктү эч ойлонбой калат адам.

Көөдөндө жылуулук жок – муздай тоңот.
Адам-ок туш болгондор тындым болот.

Милдетиң: окутасың алты айы кем,
алдыргын хан көтөртпөй Чоң-Бээжинден.

Балаңа ошол күнү баарын айткын,
тилегиң кабыл болуп – элге кайткын.

Кошкунуң, аян белги берип турам.
Кыйналса Алмамбетке жардам кылам...». –

Алыстап, булут сымал мунарыктап,
Ай нурун чүмбөттөнүп кетти тарап:

«Алдымда түйшүктүү өмүр – дабан ашуу.
Максатым туу чокуда – талбай басуу.

Атакем ушунчалык көксөп күткөн
жеткирбей тилегине тынбаймын жөн.

Баш тартпайм ажалдан да – тике барам!
А бирок берген антым так аткарам.

Атакем жетпесе да өз элине,
турпагын тууган жердин – бейитине

апкелип төшөтөмүн – жайын ачам!
Көксөгөн топурагын ага чачам!..». –

Кайталап Ыйык-Көлгө берип антым,
коштошуп көлүм менен үйгө кайттым...

АЛМАМБЕТТИН КӨЙКАПТА ОКУШУ

Жалгызым, башкасына өзүң күбө.
Шол күндөн сырым катып ушул күнгө

секелек кезден анттын жүгүн артып,
келатам ушунча жыл түйшүк тартып.

Кагылып караанынан элдин-жердин,
катышып ичтерине арман-кегин

ардагым асыл атам, армандуу энем,
ак ниет Үрүлайым – баарысы тең

эл-жерин көрөбүз деп үмүт эткен.
А бирок жеталбастан өтүп кеткен.

Каректе тууган жери катып калды!
Жазданып бөтөн жерди жатып калды!

Каралдым, мезгил жетти, сен аткаргын
энеңдин бүт баарына берген антын!..»

...Тунжурап ушул жерин айткан кезде
Алмамбет көпкө ойлонуп олтурду эле.

Алагар көздөрүнө имерип жаш,
жүз буруп Батма апама серпилтип каш,

кесесе бал кымыздан кере жутуп,
кейиштүү ой жүгүртүп саал тымып,

энемдин нур жүзүнө бырыш баскан
көз таштап, андан нары сөз улаган:

«Түйшүгүн энелердин – бала деген
теңейбиз салыштырып эмне менен?

Эмгегин энелердин акташ деген
өлчөсө өмүр менен болобу тең?

Көздөгөн максаты деп ата-эненин
аянбай, акыркы ирет алса демин,

аткарып зар тилегин – көздү жумган,
айтчы апа, болобу бул антка турган?

Асылым апам менин аткарды дейм
ата-эне, Ыйык-Көлгө антын берген!

Акыркы сөзү чыккан деми менен:
«Атама топурагын апкел!» – деген...

Улайын андан аркы сөздү өзүм.
Аралаш бүт баарына чогуу өстүм.

* * *

Ошол күз алты жаштан калгам өтүп.
Атам да ушул күндү жүргөн күтүп.

Жылыга эки жолу – жаз, күз убак
бир азга «Сырдуу Көйкап» эшик ачат.

Күз келсе алпарам деп ага мени,
даярдап ал окууга жаздан бери

чыдамы кетип күздү күтүп жүргөн,
жетсем деп тилегине ал тилеген.

Максаты – мен эгедер болсо деген
билимге бир да пенде тең келбеген.

Бээжинге хан көтөртүп – бийлик кылуу.
Эч кимди баш көтөртпөй бийлеп туруу.

Тилеген шул тилекке жетиш үчүн,
жумшады бар байлыгын, болгон күчүн.

...Ошентип «Суук-Төргө» сапар алдык,
Жол жүрүп жетимиш күн араң бардык.

Лхаста¹ кечилдердин сепилинде
сынакка таштайт экен жети күнгө.

Андан соң тоого сапар алат экен,
бел артып жети күндө барат экен.

Курулган тоо башына таштан чепти
кайтартат экен лама, кечилдери.

Билсек деп каткан сырды ажайыпта,
кызыгып барышпасын кимдер гана,

жашыруун «Көйкап» жолун тындап билген
тыңчылар – кечилдердин киймин кийген,

¹ Лхас – Тибеттин борбор шаары.

кабылтат, ажыдаардын түсүн салган
кароолго «Туздуу-Көлдөн» орун алган.

Жанынан ал укмуштун бир дагы жан
«Көйкап» деп аталганы өтө албаган.

Чиренген хан тукуму асыл таштуу,
менсине кол баштаган аскер башы,

зер топтоп дүйнө кезген соодагерлер,
өздөрүн кабылан сезген нечен эрлер,

салышып бала өмүрүн тобокелге,
барышат ажайыпка «Суук-Төрдө».

Көтөрүп көл үстүнөн башын турган
өтүшөт ажыдаардын сынагынан.

Бир башы шырылдата жалын бүркүп,
куйкалайт туш болгонун чок түшүрүп,

Жалындан буйтап өтсө – экинчи баш,
ышкырат жамгыр төгүп муз аралаш.

Өрттөнүп шырылдаган жалын чокко,
болбосо ызгаар соккон музга тоңо

окуйм деп ажайыптан, дегдеп барган
балдардын сан-миндеген сөөгү калган.

Жалынга куйкаланып, музга тоңгон
үймөгүн, денелердин, топ-топ болгон

да бир баш, көл үстүнө көтөрүлгөн
оп тартып, из калтырбайт үймөктөрдөн.

Ушундан тирүү калса, анан гана
алалат ажайыптан билим бала.

...Бичикке аты түшкөн балдар үчүн,
Капталда эшиги бар зор үңкүрдүн.

Жашыруун шол эшиктен өтүш үчүн,
чыгарат Чоң Лама өзү бүтүм.

Лхаста кечилдердин турагында,
биринчи сындан өткөн убагында

такталат өң-түспөлү, аты-жөнү
жазууга мурда түшкөн Бичиктеги.

Оң колдун ортонунда мөөр баскан
бар болсо сыйкыр шакек өзү таккан,

ошондо Чоң Лама кабыл алат,
колуңа мөөр баскан шакек салат.

Кийгизген шакек колго ошол бойдон
моминтип өмүр бойу чыкпайт колдон.

Тапшырып ишенимдүү кечилине,
жеткирет ажайыптын эшигине.

Жеткирип баргандарга – кайра кайтып
жолугуу болбостугун кечил айтып,

коштошком атам менен дарбазадан,
киргизип мени ичке, сыртта калган.

Балдардан, коргон ичи шыкап толгон
бөлүшүп үчөөбүздү, ошол бойдон

эч кимге кезиктирбей түнү менен
үч кечил «Суук-Төргө» алып келген.

...Акыркы ашууну ашып өргүгөнбүз.
Ошондо укмуштуудай көргөмүн түш:

Апакем бийик тоодо ыйлап турат,
көзүнөн аккан жашы төмөн кулап,

айланып тоо суусуна – атырылат,
агызып ташты, кумду сапырылат.

Чамынып, кайра тоого ойун салат,
а бирок аккан таштар бөгөп калат.

Апама жете албай өйдө чыгып,
артыма кете албай – жол кысылып,

алдастап турганымда айлам кетип,
жыңайлак бир думана келди жетип.

Көтөрүп жерден алып, сылап маңдай,
кейиштүү добуш менен сүйлөдү жай:

«Садагам, эртең кечте жетесиңер,
үңкүрдүн эшигинен өтөсүңөр.

Киргенде эшигинен – үңкүр ичи
караңгы. Көзү көрбөй калат киши.

Тумчугуп, аба жетпей дем кысылып,
маңдайдан чыпылдаган тер сызылып,

шашылыш сыртты карай кайткың келет.
Чыгууга мүмкүн эмес – эшиги бек.

Аздан соң көзүң үйүр алган кезде
үңкүрдө сыр катылган жерди изде.

Болжолдоп өзүң турган көз тушуңа,
сыйпала, жик урунат кол учуңа.

Баскының бар күчүндөн ичти карай,
ачылат шондо эшик үн чыгарбай.

Жарыкка туш болосуң караңгыдан.
Унутпа. Абалда бол көзүң жумган.

Жарыкка чыккандан соң көптө барып
көзүңдү ач. Залал кылбайт шондо жарык.

Ар дайым оң кол жагың тандап алгын.
Катарга тизген кезде оңдо калгын.

Ошондо азыркыдай жаңылбастан,
Чыгасың туңгуйукка камалбастан.

Садагам, уктаганда келип турам.
Коркпогун, коштоп дайым жардам кылам»,–

көтөрүп, өргө таяп жолго салды.
Кол булгап, кылчак карап кетип калды.

Кыйкырып «атакелеп» аркасынан,
ойгонуп ал түшүмдөн чочуп тургам.

Эртеси көз байланып, кеч иңирде
жеткенбиз сырдуу үңкүрдүн эшигине.

Баардыгы көргөн түштөй болду анан,
оң жагын тандап алып калып калгам.

О кийин кейигенде мага дайым,
түшүнтүп болор иштин жөнүн-жайын,

жыңайлак думана чал кирер эле,
түшүмдө дайым бирге жүрөр эле.

* * *

Тумчуккан туңгуйуктан чыкканымда
туш болдум укмуштуудай жарык жайга.

Айланта аска-зоолор көк тиреген,
ортодо көгөргөн көл мелтиреген.

Сулуулук жүрөгүндү титиреткен,
бир гана жымжырттыктан үркөт денең.

Көл бойу жыш каптаган тал-камыштар,
ортодо жара бөлүп кеткен жол бар.

Баары тең жаны жоктой, жел да сокпойт,
ажайып укмуштуудай сүрөткө окшойт.

Дегеле туура болот кандай кылсам?
Басарды кай тарапка билбей тургам.

Дабыштан келе жаткан тез жакындап
башымды бачым бурдум артты карап.

Келаткан Си-Бай экөө дал артымда,
кадалды каректерим чоочун жанга.

Куба жүз, акылдуу көз, жазы ийин,
кийинген баштан-аяк кара кийим,

кубанып тирүү жанды көргөнүмө,
жүрөгүм батпай турду көөдөнүмө.

Жүгүндүм тизе бүгүп, башымды ийип,
жүрөксүп чоочун жерге башым тийип.

Кыймылын билдирбесе баскан дене,
кишини – туура болмок сүрөт десе.

Томсорот суз көз караш мага бурган.
«Кел» деген белгиси бейм – колу сунган.

Таң калып, бойум түзөп өйдө болдум.
Кармадым салаасынан сунган колдун.

Жетелеп мени колдон – Си-Бай артта,
үн катпай бара жаттык жолду ката.

Жоголуп коркунучтуу дүлөй тынчтык,
камыштуу жол түгөнүп, түзгө чыктык.

Жел ыргап чөптүн башын шуудуратып,
угулду түркүн добуш шоокум салып.

Шылдырап жол четинде агып жаткан
булактан көзүм өттү – каным каткан.

Алиги суз адамга тике карап,
сүйлөдүм карегине карек кадап:

«Сиз кимсиз? Сүйлөнүзчү үн чыгарып,
токтойбуз кайсы жерден, кайда барып?

Суусадым, ачка болдум, мүмкүн бекен
муногу агып жаткан суудан ичсем?» –

Түспөлү саал бир аз жумшаргансып,
а бирок үндөбөстөн колдон алып,

кадамын таштаганда алга карай,
өңгүрөп ыйлап ийди арттан Си-Бай:

«Унчукпас дудуксуңбу, кандай жансың?
Токтой тур, суу ичмейин, баса албаймын.

Үңкүргө биз үчөөбүз бир киргенбиз.
Неликтен эми минтип бир-бирденбиз?

Жанагы көл жээгинде – басалбастан,
Ли-Чандын көзү көрбөй калып калган.

Алдыда баратасың карабастан,
акмалап келүүдөмүн жетпей арттан.

Жетелеп муну колдон, мага неге,
койбойсуң бир кылчайып жок дегенде?» –

«Сен мага жөн жеринен койбо күнөө.
Силерди тосуп алмак бөлөк бирөө.

Үлгүрүп «Үн чыкпаска» жетип калса,
кетмексиң ал адамды ээрчип сен да.

Астыңдан тосчу адам келбегенге,
түшүңгүн, жоктугуна менде күнөө.

Кааласаң, көп сүйлөбөй ээрчи арттан.
Болбосо «Үн чыкпаска» кайра барсаң

көрөсүң буйурганын тагдырыңа.
Окуйм деп келгениңди милдет кылба.

Алмамбет, аз убакка чыдооң керек.
Суу ичээр, тамак ичээр убак келет».-

Сүйлөшпөй ошол бойдон тез-тез басып,
бараттык алды жакка өтө шашып.

Азгырган булак суусу артта калып,
негедир каным катпай, суусун канып,

бараттым бейтааныштын жетегинде
жетсек деп бачымыраак жетчү жерге.

Айлана кадыресе жерге окшоп,
келатам көз чаптырып, утур токтоп.

Бир кезде аска-зоолуу тоо таянган
көрүндү күнүрт сепил тээ алыстан.

Карадым Си-Байды издеп арт жагыма,
калыптыр бизге жетпей тээ алыста.

Бейтааныш шашып карап туш тарапты,
эңкейип бачым сүйлөп минтип айтты:

«Алмамбет, азыр башка бирөө келет,
жетелеп сени менден бөлүп кетет.

Унчукпай ээрчип аны бара бергин.
Бир түнгө калгын десе – калам дегин.

«Баспайт деп жүрөгүмө» – тамак берсе
корккондой түр көрсөтүп такыр ичпе.

Ал эртең сапка тизет ар бириңди.
Ошондо катарга тур эң биринчи.

«Бурул» деп бириң оңго, бириң солго
буйрукту берген кезде бурул оңго.

Жарыгым, оңго бурул, унутпагын.
Өзүңө шондо гана жолугамын...» –

Шол кезде Си-Бай арттан жете келди.
Бейтааныш «сүйлөбө» деп белги берди.

Сепилге аздан кийин жете бардык.
Эшигин таш сепилдин издеп таптык.

Дабышсыз, үнүрөйүп үн чыгарбай
таш эшик ичин көздөй ачылды жай.

Ич жагы таң калтырып сыртынан да,
созулат ничке жолдор тоо бооруна.

Мелтирейт кара аска жылмаланган,
асканын боорун ойуп эшик салган.

Тоо менен таш сепилдин ортосунда
көз жоосун алып турат көл жасалма.

Мөлтүрөп, чыбырчыктап, балык ойноп,
кароодон кумарланып көзүң тойбойт.

Тосмолоп түркүн түстүү таштар менен,
гүл сепкен таш челектер оймо чийген.

Түрлөрү дарактардын соккон желге
термелип менсিনিшет бойун кере.

Шагында канаттуулар сайран салып,
кубулжуйт миң түркүндүү күүсүн чалып.

Арбаган ажайыптуу көрүнүштү
айтууга табалбайсың сөз тийиштүү.

«Ажайып» деген сөздүн маанисине
түшүнчү эмес элем алигиче.

Сөз менен айтып бергис кооздукту
сөз тура түшүндүргөн ылайыктуу.

Бейтааныш кайсы маалда жоголгонун
байкабай, кайда кетип, не болгонун

унутуп ачты-токту, чаңкаганды,
баса албай жолду ката чарчаганды,

арбалып ажайыптуу кооздукка,
туруппуз бак ичинде – көл бойунда.

Капилет чыккан добуш селт дедире,
карадык экөөбүз тең бир ирмемде.

Кийми окшош – өңү башка бейтааныштан,
туруптур жаныбызда башка адам.

Буудай жүз, чүңүрөйгөн жапкак көздүү,
карашы ичти аңтарып, өтө сестүү¹.

Жорголоп, аялга окшоп кадамдаган,
балжайып уурттары салаңдаган,

сакалы – ат такадай өтө ийген,
сербейип, жасалгандай сазда чийден.

Жагымсыз серт түспөлүн ого бетер
күчөтүп, көргөн жанды ичиркентер

¹ *Сестүү* – сүрдүү.

көздөрү теше тиктеп алдыртадан,
чыңылдап ничке үнү муну айткан:

«Бекилет баардык жолдор сепилдеги,
баскыла, ханзаада, бек, ээрчип мени.

Түшкүлө кызыл түстүү таш жолуна,
эшикке түз баргыла тоо боорунда». –

Кыпкызыл таш жол менен өр таяндык,
кыйлада тоо бооруна чыгып бардык.

Дабышсыз, дагы деле үн чыгарбай
ачылды бул жердин да эшиги жай.

Жорголоп тигил адам тез кадамдап,
жол баштап ичти карай шашып барат.

Тоо ичи чагылышып жалтылдаган
апаппак май таш экен жылмаланган.

Өзүнчө чакан калаа элестеткен
бир нече бөлүктөрдөн турат экен.

Бөлүктөр ар кесиптин ээси окуган –
жай болот жыйырма бир жыл тура турган.

Эшиктин кире бериш бөлүгүндө –
бир түнгө түнөп чыкчу чакан бөлмө.

«Көйкапка» келген балдар ошол күздө
жетөө экен, санын тактап, түгөлдөсө.

Жетөөбүз – жети миңдей бала ичинен
жетиппиз ушул жайга буйрук менен.

Кийишкен кара кийим бир топ адам
бир-бирин аттарынан аташпастан,

үндөрүн пас чыгарып, бут учунан
шыбыртсыз илбериңки кыймылдашкан.

Биз үчүн кам көрөрүн билгизишти.
Жуунтуп, окшош кийим кийгизишти.

Баарыңар жейсиңер деп койуп талап,
койушту астыбызга түркүн тамак.

Астымда тамактарга назар салбай,
негедир чындап эле көөнүм албай,

башымды көтөрбөстөн жаткым келди.
Астымда тамагымды Си-Бай жеди.

Жанаша бир-бирине койдурулган,
эңилчек¹ бирден капка толтурулган.

Ал түнү жатаар орун ошол экен.
Жай кылдык ар бирибиз капты бирден.

Билгеним, уктап бара жатканымда
түтүндүн жыты чыкты бир башкача.

Ойгондум ошол бойдон эртең менен
укканда буйрук сөздү «Тизил!» деген.

Ал күнү Си-Бай дагы мени менен
бурулуп оң тарапка чогуу кеткен.

¹ *Эңилчек* – козукарындар менен балырлардын биргелешип өсүшүнөн пайда болгон жөнөкөй түзүлүштөгү өсүмдүктөрдүн өзгөчө тобу. Алар көбүнчө карагайлардын арасында жана тоо таштарынын беттерине жармашып өсүшөт.

Ал кезде билбептирмин эмнеликтен
эртеси берки балдар эч сезбестен,

менчилеп чочуркабай, бүшүркөбөй,
айтканга тез көнүшүп «аний!» дебей

кайдыгер бири-бирине салкын карап,
кейибей бөлүнгөнгө, кеткен тарап.

А көрсө – биз өткөргөн биринчи түн,
ар кыл даам, баш айланткан жыттуу түтүн –

сагынуу сезиминен ажыраткан
алгачкы кадам экен – иш башталган.

Ошентип, илим деген кудук казып,
жыйырма бир жылга анда калып калдык.

Жети жыл – жалпы тармак билим алдык.
Андан соң кесип ээси деп тандалдык.

Окуунун экинчи шол бөлүгүнөн
Си-Байдан караманча бөлүндүм мен.

Кесиби – чебер аткыч, жааны тартат.
«Баш ийген аткыч жоокер» деп аталат.

Эч качан хан көтөртүп, эл башкартпайт.
Жортуулда – аскер курап кол баштатпайт.

Анткени алган билим деңгээли ошол,
жакпады кечилдерге мүнөзү осол.

Ал менден бөлүнгөн соң өнүктүргөн
атууну ишке ашырмак учуу менен.

Үйрөнмөк көтөрүлөр көккө сырды,
илээсиз¹, бирок талбай мээнет кылды.

Бүткөндө окуу жайын алчу атак –
«Көзгө атар учкуч мерген» деп аталат.

Ошентип алты ай ашык ал окуган.
Андыктан «казыналык» деп аталган.

Мен болсо аскер курап, кол баштоочу,
чеп куруп, курал жасап, жер тактоочу,

күн жайлап, капысынан чабуул койор,
каптаган душман колун кырып-жойор

ыкманы, Чи-Лу-Сендин дубаларын
үйрөнүп он төрт жылы билим алдым.

А бая берки бешөө бөлүп кеткен
билбедим кай тармакты бүтмөк экен.

Себеби: ар бир бөлүк чегин сактайт.
Биз эмес, кечилдер да сейрек каттайт.

Ар бөлүк өз сырларын бекем катат.
Көрүшпөйт. Кезек менен сыртта басат.

Балдарды шейшембиде кезек менен
чыгарып эс алууга, бир бөлүктөн

окутат бир кесипте үчтөн бала.
Бирденин калтырышат кокустукка.

Корккондон акылынан эгер тайса,
кармашат чыгарышпай чеп капкада.

¹ *Илээсиз* – шыгы жок.

Ойлоймун өлгөн жок деп Ли-Чанды,
көрбөдүм бир да жолу бирок аны.

Окууну көзү ачыктык өнөр алаар
сокурлар окушат деп укканым бар.

Жаралып келчүлөрдүн бул жалганга,
Бичикке атын жазчу алдын ала

аалымдар – кең Ааламда сапар арткан
чыгышат деп уккамын сокурлардан.

Атайлап бир илимге тандап алган
баланын жолун тосуп «Үн чыкпастан»,

Ааламдын жарык нуру тике тийген
баланын көзүн сокур кылат экен.

Аларды окутушат чоң бөлүктө.
Кириүүгө мүмкүн эмес башка бирөө.

Кайрадан толтурулуп аккан карек,
билимди Улуу Лама өзү берет.

Бул сырды «Үн чыкпастан» тосуп келген
баягы бейтаанышым айтып берген.

Окуткан аскер жөнүн адам эле,
ээрчитип кеткен мени эртесинде.

Түшүндө аян алып думанадан,
жардамын берген экен ошондуктан.

А кийин качарымда ажайыптан,
берем деп мага жардам болду курман.

Окууну бүтөөрүмө аз калганда
сырдашып айтып берген жайын мага:

«Жеримдин атын билем Алтай деген.
Бир кечил ошол жактан уурдап келген.

Энчилеп койгон атым атам-энем
тукуму Шыгай хандын – Шибээ деген.

Кечилдер канча амал кылса дагы,
жок кылып сезимимди жойо албады.

Өлтүрсө – ордум менин толбостугун,
бул жерден чыгарууга болбостугун,

илимдин өздөштүрсөм чексиздигин,
буларга тиер пайдам шексиздигин

билишкен Улуу Лама, аярлары
камашкан чыккыс чепке сактап баары.

Жарыгым, каныбыз бир, аман кеткин.
Калганын апаң айтат, мезгил жетсин». –

...Ай толуп, нөшөр төккөн жаздын күнү
ачылмак чай кайнамга чеп-үңкүрү.

Күтүнүп тактап санап даярдандым.
Качканда – жардам берди Шибээ аалым.

Куугундун жолун тосуп дал эшиктен,
мен үчүн Шибээ аалым жанын берген.

Кеткен соң сыртка чыгып – жатка билген
жардамы дубалардын абдан тийген...

Ошентип Тянь-Янга кайтып келдим.
Атама качканымды айтып бердим:

«Жетиштүү билимимди алып бүткөм.
Аягы жаман болмок алты ай күтсөм». –

Ошентип алтын кенде калып калдым.
Бекемдеп Таш-Калаанын чебин салдым.

Атамдын хан сарайын «Хан жайлакта»
буздуруп, кооздотуп салдым кайра.

Апама арнап – аппак асыл таштан
үй куруп, бөлмөлөрүн алтындаткам.

Казылган үңкүрлөрдү ээн – кенсиз,
толтуруп таш, чопого кылдым тегиз.

Түздөлгөн кендин ордун топурактуу
айланттым гүл бакчага мөмө-шактуу.

Атамдын хандыгынын чек-чептерин
кайрадан оңдоп-түзөп бекемдеттим.

...Бир күнү көз байланган кеч иңирде
олтургам ойго батып өз ичимде.

Жаңыртып, оңдоп жүрүп бузулганды,
билбепмин өмүр өтүп, жыл жылганды.

Сезилбей көз ирмемде өткөн экен
он беш жыл – күндөн бери качып келген.

Өткөрдүм ушунча жыл оңдоо менен
атамдын чарба-чагын бүт эскирген.

Киришим курулушка баш-от менен
атамды кубантыптыр чын пейилден.

Апамды ойлоп азыр турган элем,
негедир тез картайып барат энем.

Сырдашып, ой бөлүшүп бирөө менен
апамдын көргөн жокмун кезин күлгөн.

Элге окшоп эмне үчүн кубанбасын
кызыгып бир да жолу сурабапмын.

Атамдын качан келип калгандыгын
тунжурап, ойго түшүп байкабапмын.

АЗИЗ ХАНДЫН КАТААЛ ТАПШЫРМАСЫ

«Ээ, уулум, ушунчалык тунжураткан
эмне ой? Небак келип карап турам.

Келгени энең аттап босогомду,
кедери кеткен ишим тез оңолду.

Жашымда башка кесир кылган элем,–
баланы анча деле тилебегем.

О кийин, бир туугандан көңүл калып,
башка эмес – уялашым кенди чабып,

жанына бөлтүрүгүн коштоп алып,
кендеги кулдарыма кыргын салып,

чапкансып кас душманын, тартып алды.
Лоян-Ган алтын кеним ээлеп калды.

Ошондо жаш ордуна каным агып,
тиледим бир баланын зарын тартып.

Мен эмес, Хэ-Ган менен теңтайлашып,
таажысын башындагы түшүрө атып,

шерт кылып төрөймүн деп теңдешсиз шер,
тандатпай – тандап алган өзүнө эр.

Билбеймин, ушунчалык эрдик менен
эмне үчүн мени гана тандады экен?

Жалгызы, көзгө басар, жарым хандын,
Жараткан аябаган андан баарын.

Келбети, акыл-эси бүт келишкен,
энеси сендей уулдун – ал периштем.

Кырк жылдан ашык бирге жашасам да,
сезилет баш кошкондой кечээ гана.

Кейитер, жанга батар сөз укпадым,
көңүлгө кир жугузар иш тутпадым.

Өзүмчө өкүнүчкө көп батамын,
бир кезде мен энеңден шек алгамын...

Апаңдын түнттүгү үчүн мен өзүмө
баягы шек саноом деп койом күнөө.

Андан да мүңкүрөткөн да бир себеп –
өлүмү атасынын болсо керек.

Жанынан кымбат көрчү ал атасын,
армандуу, тыя албады дале жашын.

«Эгиз-Көл» ата-энедей сезилет» деп,
жылыга бир мезгилде барып келет.

Барганда кусалыгы таркайт окшойт,
муңканбай, бир далайга жашы токтойт.

Акылдуу сага окшогон уул тапкан
апаңа кылапатты¹ кантип айтам!

Кулунум, картайсам да кайратым мол,
жетүүгө максатыма салдым дейм жол.

Чыкканча ушул жашка көрдүм көптү,
ашыраар тилегимди мезгил жетти.

Бийликтин даамын таттым, бирок чакан.
Кырк ханды бийлесем деп максат кылгам.

Кырк ханды баш көтөртпөй бийлик кылган
теңдешсиз айла-амалдуу Хэ-Ган агам.

Жабыгып, бала көрбөй карыганча,
жашымды көргөзбөстөн төктүм канча.

Бала жок Хэ-Ганда да өз канынан.
Баланы – бийлигине алмаштырган.

Сыр бербей баарыбызга, бет алдынча
мамиле жасайт Хэ-Ган бир максатта.

Буйруса кимибизге бак конууну,
баланы – кырк хандыкка хан болуучу

көрмөкпүз төртөөбүздөн – бирөө гана.
Арийне, Хэ-Ган көрсө болмок туура.

Ал эгер тагдыр бала буйурбаса,
тандалат орун басар анда гана!

¹ *Кылапат* – калп айтуу, күнөө жабууга аракет кылуу, ишен-бегендик.

Төртөөбүз уялашпыз бир атадан:
мен, Хэнь-Янь, Лоян-Ган жана Хэ-Ган.

Жоолашып бурут менен, жер талашып,
чабышып келатабыз теңтайлашып.

Тилине өздөрүнүн ыңгай келген,
аташат алар бизди төрт ат менен.

Хэ-Ганды Кары-хан деп аташканын
билемин Хэ-Ган өзү жактырарын.

Кан ичер Лоян-Ганды Алооке дейт.
Ал атты ойуна алып маани бербейт.

Өлчөөсүз төккөндүгү алоо канды,
анан да өрт койгонду жактырганы,

ар дайым алоо ичинде жүргөндүгү –
Алооке деген атка болгон түрткү.

Баласы Гай-Юань-Тхайды Коңурбай деп
буруттар түп көтөрө көрүшөт жек.

Ордуна Улуу хандын болсом деп хан,
Чет-Бээжин, Манжу, Лама – бүт башкарган,

мансапкор, айлакер куу Хэнь-Ян агам,
буруттар Эсенкан деп атап алган.

Мааниси ал атынын да бир жагы –
боору эсен, кемибеген тузу дагы,

баласы эр көкүрөк Бао-Хото
душманы көкжал дечү Бөрүкөз ошо.

А мени Азиз дешет тээ башынан.
Жашымдан өзүм дагы көнүп калгам.

Буруттар теңеп айтса ак жыланга,
теңеймин өзүмдү өзүм Шаймерденге¹.

Адамды – ушул атты мага койгон,
үйлөнтүп, кулчулугун анын жойгом.

Ал кезде жетип-жетпей жыйырмааларга,
өзүмдү теңебеген бир да жанга

күлгүндөй жапжаш, толук, өткүр кезим.
Жүрөк курч, аткарылчу айткан сөзүм.

Максаттан баш тартууга алга койгон
көнбөгөм, айтканыма бекем болгом.

Ойума дегеле бир келген эмес
болору ошол адам мага теңдеш.

Ал сенин чоң таятаң Нүзүп болгон,
Азиз деп мага атты ошол койгон.

Ичинден санаа тартып жалгызмын деп,
жабыркап, кыязыңда, жүрсөң керек.

Жалгызмын деп өкүнбө – жатындашың
талашып бийлик-байлык – болот касың.

Ал эми жалгыз болсоң – керт башыңа
ишенип, иш кыласың, көнгөнсүң да.

¹ *Шаймерден* – жигиттин пири, колдоочусу.

Билесиң душмандыгын кас душмандын,
шек албай кастыгынан биртуугандын,

байкоостон түшмөйүнчө чыккыс орго,
тууганың аябастан салган шорго

кордукту жатындаштан көрмөйүнчө
жүрөсүң эч капарсыз, көөнүң көктө.

Өзөктөш биртууганың душман болот,
өрт салып жүрөгүңө, көзүңдү ойот.

Ар дайым келер жоого дапдаярсың,
кылат деп жамандыгын сактанасың.

Билбейсиң душманыңды бирге жаткан,
табарды ажалыңды жатындаштан.

Жалгызым, бир өзүңдөн суранарым,
жатындаш душманымдан өчүмдү алгын.

Он беш жыл оңдоп курдуң, үрөп жаның
дал ошол жатындаштын жасаганын.

Жетишет, кылганынын куну толду,
жегенин кайра кусар убак болду.

Хэ-Гандын жашы жетти – тагын алгын.
Лоян-Ган, Хэнь-Яндардан кегим кансын.

Бичикке атың түшкөн – такка ээсиң.
Билишет, талашалбайт дечи эч ким.

Бергени ак батамды келип турам.
Тийсин деп тилек кылып нээт бурсаң,

өзүңө бере турган батам менин:
колдосун жигит пири Шаймердениң.

Башыңа энчиленген кутуң консун,
өмүрүң аккан суудай узун болсун.

Майданда жеңилүүнү эч билбеген,
ак жолтой кол башчы бол элиңе сен!». –

* * *

Атамдын аскерлерин чаканыраак
көбөйтүп бөлүктөрүн койгом курап.

Сугарып билим менен өзүм алган,
топтогом жүрөгү курч жаш балдардан.

Сырларын согушуунун жоокерлерге
үйрөттүм аракетим жетишинче.

Мисалга, думананын киймин кийип,
душмандын турган жерин келчү чийип.

Үйрөттүм жеңил дуба – күн жаадырып,
кеткидей колго түшпөй, из жашырып.

Чабуулда колдончудай жоокерлерим
ыкмасын согушуунун бүт үйрөттүм.

Астыга чабуул койсо жөө аскерлер,
атчандар арт жагынан курчап кетер.

Найзалап, кылыч чапса оң канаты,
жаа тартат мөндүрлөтүп сол канаты.

Такшалып көп нерсени өздөштүрүп
калышкан жоокерлерим өнөр билип.

Топтолгон аскерлерди кайра бөлүп,
калтырып Тянь-Янда арбын бөлүк,

Мажитти башчы кылып калгандарга,
мындайча сөздөрүмдү айткам ага:

«Кандай күн туш болсо да даяр күтүн,
аскерлер кайтарышат душман күчүн.

Башчысың чепте калган аскерлерге,
машыктыр, унутпасын, тыным бербе.

Сактоого милдеттүүсүң бүт хандыкты,
көз салгын, атам-энем карып калды.

Атамдын өргө таяп калган кези.
Тилеген өмүр бойу бар тилеги.

Жеткирүү тилегине атакемдин
милдетим жалгандагы деп билемин.

Апакем Эгиз-Көлгө барам деген.
Бул жолу өзүм коштоп баргым келген.

Атамдын көөнүн кыйбай аттанмакмын.
Ал жакка апамды сен коштоп баргын.

Эң кымбат – ата-энедей Эгиз-Көлүн,
энебиз Үрүлайды, тууган жерин,

бөлүшүп ичте сырын дем беришкен,
бирге өскөн курбуларын өзү менен,

сагынды бүт баарысын – элин-жерин,
сен өзүң аны алып барып келгин.

Кабарын ата-энемдин сенден алам,
кат жазып берип тургун чабармандан.

Атамдан тартып алган байлыктарды
кайтарып бергиниң дейм Лоян-Ганды.

Көнбөсө айтканыма, анда, демек,
аргасыз согушууга туура келет.

Астынан Хэнь-Яндын барып өтөм.
Ал агам – жоом эмес бөлөк-бөтөн.

Эгерде макул көрсө – Улуу Ханга,
барар дейм мени менен чогуу ага.

Тактыны Улуу Хэ-Ган берер өзү.
Баары бир мага тиет өтсө көзү.

Тууганча макул болуп кепке келсе,
чатаксыз алтын тактан түшүп берсе,

баарынын жашы өтүп, калды карып,
жалгандан кеткенинче аалам салып,

байлыгын казынанын билгиземин,
бийликти акылдашып жүргүзөмүн.

Эгерде калыстыктан кетсе Хэ-Ган,
ал анда алтын такты тартып алам.

Атамды тилегине жеткиремин,
башкар деп каалагандай эрк беремин.

Аскерди тандап койдум жолго жараар.
Аттанам заар менен, баары даяр.

Түн-күндөп чалдырып тур жоонун жолун.
Сактангын, сакчыларды дайым койгун.

Бир өскөн, бир туугандай кыйбас досум,
Кайрылып көрүшкөнчө эсен болгун». –

Максатым – ордун басуу Улуу Хандын.
Коштошуп Мажит менен, сапар алдым.

* * *

Салынган хан сарайы «Кош салаада»
бет алдык кечилдердин хандыгына.

Дүмпүйүп ооздогу кең талаада
көрүндү кара таштан салган калаа.

Кош колот – тике түшкөн төмөн карай
көрүнүш берет экен кош салаадай.

Колотко ашып түшчү бийик белди
«Жоо ашпас» дешет экен жердик эли.

Тигилген чогойнолор жондон төмөн
тизилген жоокерлерди элестеткен.

Дубанын күчү менен көздү байлап,
Кечилдер өсүмдүккө чек кайтартат.

Кадимки чогойнолор дубаланган
аскерге айланышат жыпжыш турган.

Бул сырды билбегендер коркуп андан
өтүүгө батынышпайт чек арадан.

Өткөзгөн жыйырма бир жыл «Көйкаптагы»
окуумдун бири – ушул тармактагы

табууда табышмагын «Жоо ашпастын»
тийгизди, алибетте, өз жардамын.

Жандырып кырк дубасын өтүп кеттик,
иңирде «Кош салаада» чепке жеттик.

Беймарал бир сакчыны чепте турган
Нарбото туткундаптыр байкатпастан.

Нааразы, Гай-Юанга кароол сакчы,
чеп жайын сураттырбай өзү айтты:

«Ханыбыз өзүбүздүн элден эмес,
Чин тукум, дегеле бир эпке келбес.

Кызыл эт бала менен Алооке хан
келген дейт куугунтук жеп Анжыяндан.

Бул жакта бир кездери таштап кеткен
коргону иштен чыгып калган экен.

Эскирген ал коргонду оңдоп-түздөп,
баласы чоңойгончо жашап жүрөт.

Өзүнчө кадам шилтей баштагандан,
байкалат өзүмчүлдүк шум баладан.

Эмнени алам десе, сөзсүз аны
алмайын тынчытпаптыр Лоян-Ганды.

«Бузуку, ашкан канкор болот» деген
сындаткан сынчы берген баасы экен.

Сынчынын берген сыны кезегинде
дал келип – бузуктугун баштайт эрте.

Баштаптыр канкорлугун жийиркендирген
өзүнүн атасынын инисинен.

Мураскор хан тукумдун эң кенжеси
Гуйянь-Ган – Тянь-Янда кендин ээси.

Алтын кен атасынан мурас калган.
Андыктан кенди эч ким талашпаган.

Он жаштан өтүп-өтпөй канкор бала
кам көрөт агасына кол салууга.

Көндүрүп дүнүйөкор атасын да,
кол курап аттаныптыр Тянь-Янга.

Он бирге жашы жетип-жетпей анан
ошентип алтын кенди тартып алган.

Айосуз хандыктагы элди кырат.
Бээжинге качып, Гуйянь аман калат.

Арамдык менен тартып алган байлык
аз өтпөй канаттарын койот кайрып.

Айбаттуу арстандай тайманбас кыз,
жасаган ошол кезде укмуштай иш.

«Уккула, танбаймын! – деп, – берген анттан!»
түшүрө хан таажысын мээлеп аткан.

Айтканын кабыл алып хандар көнгөн.
Азизге Шер баланы тууп берген.

Кетишип Гай-Юандар алтын кенден,
арман ай, орун тапты биздин элден.

Кайтарып алтын кенин Азиз ханга,
Улуу Хан хан көтөргөн аны мында.

Аз элдин алы келбей жок дегенге,
Аргасыз башын ийип – эркисиз күндө!

Арадан андан бери далай өттү.
Гай-Юань сыйкырчылык чекке жетти.

Сакчыны «Жоо ашпаска» койбой калган.
Анткени сыйкыр менен курчап салган.

«Жыландар кенчин басып келишпейт» деп,
жайма-жай санаасы жок күн кечирет.

Кайтарган кароолдорун чаап салгын.
Камынтпай каптап кирип башын алгын.

Ал сага ак санабайт, ишен мага.
Уттуруп ийип азыр – өксүп калба!». –

«Камынтпай капилеттен басып алуу –
жетпейт деп күчүм ага – коркуп калуу.

Биз сени көргөн жокпуз. Ордуна бар.
Ханыңа «жоо келди» деп бергин кабар.

Калганы буйрук иши – маңдайларга
жазуусун тагдыр жазган көрөбүз да.

Конору кимибизге дөөлөт кушу
белгилүү болот мына азыр ушу». –

Кыйла убак болду сакчы кеткенине.
Добулбас кагылбады дагы деле.

Кирели күтө бербей деп калаага
бастырып жакын бардык дарбазага.

Айсыз түн. Терebelде өлүү жымжырт.
Угулбайт үндөр эмес – чыккан шыбырт.

Үн чыгаар деп кыйлага күтүп турдук.
Шыбыш жок – дарбазаны катуу урдук:

«Калаабы же болбосо көрүстөнбү?
Бар болсо бир тирүү жан, чыгар үндү.

Бергиле ханыңарга бизден кабар,
алыстан келиптир деп тууганыңар.

Ошончо алыс жолдон арзып келип,
туш болдук дарбазага калган бекип.

Сөзүмдү уккан барбы? Болсо эгер
сындыртпай, дарбазанды тез ачып бер!». –

«Шырп» эткен дабыш чыкпай, алдыбызда
дарбаза ошол замат ачылганда,

дубанын күчүн жакшы билсем деле,
дабдырай түштүм алгач көз ирмемде.

Теребел дагы деле жымжырт тейден,
тунжурайт өлүү тынчтык өкүм сүргөн.

Калтырып жоокерлердин көбүн сыртта,
ээрчитип, тандап туруп, азын гана,

баштатып Нарботого чакан колун
калаага не болсо да кирмек болдум.

Жаңыдан аттаганда дарбазаны
үнүнөн миң-сан иттин жер жаңырды.

Түшкөндөй тос-тополоң тынч калаага,
тумчуктук туш болгондой бир балаага.

Алдыга бастырбастан бири дагы
аскерим кирген жерде туруп калды.

Чогойно сакчылардай белден күткөн,
түшүндүм, дуба күчүн чуу түшүргөн.

Жасашкан Гай-Юандын аярлары
жөнөкөй сыйкыр дуба катардагы.

Жердеги топурактан бир ууч алып,
сыйкырды жандыруучу дуба салып,

жүз буруп күн батышка чачканымда
тынчыды тополоң-тос бир заматта.

Кайрадан өлүү тынчтык өкүм сүрдү.
Уккандай болдум шондо тааныш үндү:

«Аяндуу Шер экенсиң – көргөнүмдө
айныгыс ой калтырды көөдөнүмдө.

Кабарды бергеним жок ошон үчүн.
Себебин айтып берем, туура түшүн.

Өзүңө жолукканды Гай-Юандан
жашыруу мүмкүн эмес – алдай албайм.

Ал эми андан жазат тапкычакты,
өлүүнү сенден көөнүм туура тапты.

Ишенсең кошуп алгын кошуунуңа.
Эгерде ишенбесең – башым мына.

Жазасы чыккынчынын – өлүм табат.
Жоосуна арсыз гана элин сатат.

Өзүңө сатканым жок эл-жеримди.
Хан болсоң Чоң-Бээжинге – эл сеники.

Сатканым – элим эмес, ханым үчүн.
Бузуку хандын канын сатам, түшүн.

Атасын аябаган канкор хандын
билгиле эч нерседен аянбасын.

Атасын так талашып өлтүргөнгө
арбагы шейит болгон атам – күбө.

Атам да Гай-Юандан ажал тапкан,
бул сөздү отуз жылы мурун айткан:

«Жалгызым, жан кишиге сыр ачпагын.
Жалганда тирегиң жок жалгыз калдың.

Өлтүрдү өз атасын аябастан.
Өлөмүн – көргөндүгүм үчүн, андан.

Түр көргөз Гай-Юандан албаган шек.
Жаныңды энең үчүн сактооң керек»,–

деп атам ушул сырды айткан түнү
Тхай хан анын жашоо жибин үздү.

Тушунда хан сарайдын чакан үйдө
атасын атказыптыр о дүйнөгө.

«Көрбөсүн карып кезин бөтөн бирөө,
багамын шал атамды ушул үйдө.

Кароолчу, баш бакпасын менден бөлөк,
Кокустан бирөө кирсе – башың кетет!» –

Ушинтип, отуз жылдан бери карай
келүүдө кандуу түндүн сырын ачпай.

Атамдын кегин кууп алыш үчүн,
аргасыз күн кечиргем жетпей күчүм.

Ал өзү жалгыз болсо, анда мен да
аракет кылмак элем өч алууга.

Алтымыш аяры бар коштоп жүргөн.
Аларга теңелчү жок бул чөлкөмдөн.

Нээтинди буруп, тыйпыл кылам десең
түбүнө жете турган бир гана сен!

Турасың тууганымын деген ойдо
туйбастан туш кылаарын түпсүз орго.

Коштотуп аярлары – нөөкөрлөргө
кол салат, жай сурашып келбейт сөзгө.

Ошондо айтканыма көзүң жетет.
А бирок жеңер кезиң өтүп кетет.

Тилимди алгың келбей койду, баатыр,
типазар, канкор Тхай келет азыр.

Кошпосоң кошуунуңа, суранарым –
кор кылбай канкор ханга, башымды алгын». –

Агарып таң кылайып атып калган.
Аңгыча туура тушта сепил жактан

алдыда, жабуусу жок капкара атчан
тааныдым Гай-Юанды келе жаткан.

Жеринен салтыбыз бар келе жаткан,
жүгүнүп, тизе бүгүп салам айткан.

Келаткан ошол салтты бузалбастан
кичүүмүн – тизе бүгүп, айттым салам.

Ал менин саламымды алик албай
айкырды атырылып мына мындай:

«Айткының, бул калаага көздөп нени,
атасыз арам сийдик, келдиң деги?

Айлангын хан тукумдан, тексиз арам
ачылды сага кантип бек дарбазам?

Бар экен өз ичимде саткын арам.
Мен аны ким болсо да сөзсүз табам.

Саткындын энесинин ичин жарам,
чыккынчы баласынын башын салам.

Энеңден алдап тийген Гуйянь-Ганга
эч канча артыгың жок, жүзүкара.

Азезил энең сымал арбадыңбы?
Сакчымды, кароолумду алдадыңбы?

Энеңдин канчыктыгын билчү белең?
Билбесең угуп алгын аны менден.

Көл бойлоп караңгыда жалгыз жүрчү.
Калдайлар¹ канчык менен ойноп-күлчү.

Үстүнө думананын киймин кийген,
көзүнө кан уйута камчы тийген

аксынган аяр Шой-Бо кууган болчу.
Ал канчык сени андан тууган болчу!». –

Аягын ашатуунун күтө албадым.
Уу тилге андан нары түтө албадым.

Аттандым албууттанып Саралага,
атылдым найза сунуп Гай-Юанга.

Ачууга алдыргандан жаза сайдым,
дал тийбей – омурткадан жаза тайдым.

Кыйраттым кабыргасын, жырып өттү.
Кочкул кан каптал ылдый жайпап төктү.

Астында Алгарасы адамдан да
акылдуу бир башкача жаралган да.

Жаралуу шум ээсине жалын төшөп,
жеткирбей куугунчуга кетти жөнөп.

¹ *Калдайлар* – кан тукумга же аксөөктөргө тиешеси жок, караламан калктын өкүлдөрү.

Жанагы «саткынсың» деп сөгүү жеген
кароолчу мага келип мындай деген:

«Артынан Гай-Юандын жеткидей бол.
Антпесең, Хэнь-Ян экөө тосушат жол.

Кокустан мурун жетсе, анда билгин –
көбүнөн ажырайсың аскериндин.

Билемин кай тарапка жол алганын.
Баатырым, чындап мени кошуп алгын.

Аскасын кайберендер мекендеген
Лхаста Ньенчен¹ тоосун билерсиң дейм?

Ал тоого адам буту сейрек тиет.
Чектелүү кечилдер бар – жолун билет.

Чандасы адамзаттын жетчү араң,
үңкүр бар ошол зоодо сырын каткан.

Үңкүрдө кандай сырдын катылганын
үстүртөн көрүп, жакшы билалбадым.

Сыгылып, аскадагы жараңкадан
сырдуу зат агат, жыты буркураган.

Тыпылдап таамп турат жерге дайым.
Гай-Юань гана билет анын жайын.

Ал жерди билгендерден, анан дагы
аябай ишенимдүү аярлары

¹ Ньенчен тоосу – Лхаска жакын жайгашкан тоо кыркасы.

ал зоого жакындатпай бир да жанды,
ар дайым кайтарышат сакчылары.

Алиги тамган заттан аярлары
ар кандай ооруларга жасайт дары.

Дабаасы жараатынын, билет кайда.
Ат кетти ээсин алып ошол жайга.

Айыкса дары койуп, ошол замат
Гай-Юань Хэнь-Янга сапар алат.

Суранам, ушул жолу тилимди ал.
Озунгун, камындырбай барып кол сал». –

Күн чыга колду жыйнап толуктадык.
Сакчыга жол баштатып сапар алдык.

* * *

Жасаган аракетке карабастан,
жетиптир бизден мурун ал ант урган.

Көкүтүп Хэнь-Янды бизди карай,
тосушту жолубуздан биз жоосундай.

Кутурган аскерлери кепке келбей,
башташты салгылашты ээ-жаа бербей.

Көз жетип кастыгына, көрүнүп жек,
козголду атам айткан ичимде кек.

Ошондо аянбастан чабуул койдум,
онду-сол аскерлерин кырдым, жойдум.

Жапырып калаасына айдап кирдим,
качканын эки шумдун шондо билдим.

Жанына чакан аскер алышыптыр,
жазгырып төтө жолго салышыптыр.

«Гуйяндын арам уулу чапты» дешип,
Хэ-Ганга кабарлаптыр алар жетип.

Бараткам Улуу Ханга тартуум менен,
тосушун бир тууганча каалады элем.

Мен сыйлап бир тууган деп келген адам
кастыгын көргөздү го кылбас душман.

Болуптур, Гай-Юанга өзүм деле
барганым так талашып, чындык эле.

А бирок Хэнь-Яндан күткөн элем
тосот деп бир туугандык сезим менен.

Денемди муздаттырып калтыраткан
ойгонду бөтөн сезим уктап жаткан.

«Бул сенин жалгыздыгың – бакыт!» – деген
атамдын айткан кеби чындык белем.

Ушинтип кан төгүшкөн бир туугандан
артык да кас душманың жашынбаган.

Эгерде дал ушинтип Улуу Хан да
тууганча кучак жайбай, ок жаадырса,

ортобуз бөлүнгөнү чындык болот,
ордосу өлгөндөргө, канга толот...

Тунжурап өзүм жалгыз ойго батып,
тургамын чеп ичинде таштай катып.

Шашылыш чабарманым чаап келди,
чабуулду жыйынтыктап кабар берди:

«Абыдан суук кабар алып келдим,
айтууга тилим барбай турат, Шерим.

Ар качан жол баштаган эч тайманбай
көрчүсүң Нарботону өз агаңдай.

Сайышып Бао-Хото агаң менен,
майданда жан бериптир экөөбү тең.

Салдырып арча кепке асыл денин,
аскага аманат деп койуп келдим.

Көздөгөн максатыбыз ишке ашса,
кетелик денин алып Тянь-Янга». –

Билсем да Нарботонун кайрылбасын,
а бирок табылчудай ыйлап жаттым.

Жоготуум жаңы гана башталганын,
аттигиң, билбей туруп ыйлаганмын.

А кийин бул жумуру алтын башка
чак келбей, жоготуунун саны – чачта.

О Теңир, кимден гана айрылбадым.
Билишпей жүрөгүмдүн кайрылганын

жай алып жатышты алар муздак жерге,
жүрөмүн унутпастан бир ирмемге!

...Жашырып шейит болгон жоокерлерди,
баштадым Чоң Бээжинге аскеримди.

Алыстан мунарыктап чеп көрүнүп,
ал жакка жакындадым ой бөлүнүп.

Кырк жагын кырк дарбаза курчап турган,
кытайлар киши өткүс дубал курган.

Аскерлер кайтарышкан дарбазаны
алардын ар биринде миндей саны.

Алдымдан эмне күтөт – алтын такпы,
чыгарар бүт Кытайга атак-даңкты?

Болбосо өлүм күтүп турат бекен,
атымды бул жалгандан кылар жексен?

Каалабайм алтын тагын анча деле.
Жеткирүү – атам күткөн тилегине.

Ар дайым кичинемден эңсегени –
каалоочу кырк хандыкты бийлегенди.

Ээ болуп Чоң-Бээжинде алтын такка,
эңсөөчү чөмүлүүнү атак-даңкка.

О шумдук, бийлик шунча керек белем?
Атанын канын уулу төгөт деген!

Болбосо, шол бийликке жетүү үчүн,
коротуп бар байлыгын, болгон күчүн.

«Же өлүп, же бийликке жеткирсин» деп,
«Көйкапта» жыйырма бир жыл окуткан тек,

өлтүрүп уялашын – тагын алмак,
А балким – тукуянсыз¹ болуп калмак.

¹ *Тукуянсыз* – тукумсуз.

Экөөнүн бири болот – билип туруп,
баарына «тобокел» деп көзүн жумуп,

өлүмгө же бийликке мени койгон
атам да айырмасыз – тигил уулдан!

Бүдөмүк ой сүйлөбөй таамай айткан,
ар дайым кыйчалышта акыл тапкан,

кири жок, тунук акыл Нарбото абам,
сени мен шундай ишке чаптым курман.

Баары бир мынча болду, баш тартпайын,
жиберген ошол ишке түз барайын.

Астымдан жолду тосуп атпаса ок,
түшкөнүм тартуу тартып туура болот.

Улуу Хан калыстыгын кылса эгер,
баарына таарынышым анда бекер.

Көңүлүн оорутпастан Кары Хандын,
көөнүндө каалагандай иш кыламын.

Арамза, куйтулугун ал карматса,
ант берем эч кимисин аябаска!

АТАЖУРТКА КАЙТУУ

30. 05. 1996-ж. 14чү А. К. 360° 00¹ 04¹¹

Бүгүн бейшемби, демек, кандай кылсам да Жайсаң Атага кездешүүм керек.

Узак убакыттан бери төшөктөмүн, ичимдин оң жак бөлүгүндө пайда болгон шишик күн санап чоңойуда. Жасаган аракеттерим текке кеткенсийт. Жылдыз толо шам жагып, Жайсаң Атага багыштап дуба кылып жолго чыктым. Үйдөн кыйла узап, көчөлөрдүн жарыгы көрүнбөй калган кезде Шоола түшүп, Атанын добушун эшиттим:

*Чырагым, айтпасаң да билем баарын,
азайып денеңдеги кызыл каның,*

*ай бойу төшөк тартып жатканыңды,
мени аяп – аябадың өз жаныңды.*

*Карегим, башка жанга жолукпагам,
кылымдар ыйлап жүрүп сени тапкам.*

*Күнүмдүк азып-тозуу, кыйналуудан
Сен – менин Алтынайым, баш тартпаган,*

*зарлаган атасына уул тапкан,
түз карап душманына багынбаган.*

*Эстүүсүң, Акчабагым, эмнени айтам,
тилегим – экөөбүз тең күткөн «Жайсаң».*

*«Биз кездешип алгачкы ыр саптары түшкөн
күндөн бери, Жайсаң Атанын талабы: бул саптар-
ды эч кимге көрсөтпөшүмдү айтат. «А Шакин агай
музей ачып, кол жазмалардын көчүрмөсүн ал жер-
ге койуп, келген-кеткен кишилерге көргөзүүдө. Аз
күндө Эркинбекке акчасын төктүрүп, китеп кы-
лып чыгарам деп жүрөт. Ушул кылганыбыз туура-
бы же биз жаңылышып атабызбы?» – деген ойума
атабыз жооп кылды:*

*Бут тосуп канатыңды кайрып койсо,
изи жок Жайсаң Атаң жоголот го.*

*Жүрөгүң сөзгө бачым таасирленет,
аягам ачуу сөздү көтөрбөйт деп.*

*Дастанды толук алып бүтмөйүнчө,
даабагам ошондуктан көрсөтүүгө.*

*Каалооңор ошол болсо, кош чырагым,
китепти «Жайсаң» деген кабыл алдым.*

*Эмгекти эли баалап, туура сезсе,
Шарыпкул ыр-дастанды берем десе,*

*аны сен, каршы болбой макул көргүн,
ишенгин, жакшы билет иштин жөнүн.*

*Уулумдан артык кызмат кылды дейсиң,
Жумгалдын журт атасы – Эркинбегиң.*

*Ак батам өзүң үчүн ага берген:
алдыда басар жолу болсун кенен.*

*Баар таап эмгегинен – үзүр көрсүн,
бактысын куйган аяк бөксөртбөсүн.*

*Жараткан суудай тунук өмүр берсин,
тилеген тилектери кабыл келсин.*

*Шарыпкул ичке тартып демин кенен,
жүргөнүн кубанычта жакшы билем.*

*Баарысы өз жайына келет деген
кебимди кездешкенде айттым нечен.*

*Кут болсун баштаган иш баарыңарга,
мындан зор кубаныч бар алдыңарда!*

*Түпөйүл, жүрөгүмдү басып турган,
түк кетпейт, сөз баштайын дал ушундан.*

*Уланган көптөн берки кеселиңден
убайым өзүң менен чогуу чегем.*

*Карегим, денсоолугуң орто жолдо,
канткенде айыгуунун жолун ойло.*

*Эмне дарт экендигин билип туруп,
жарабайт жүргөндүгүң создуктуруп.*

*Сөөгүнөн каржиликтин жасат наштар,
башкабы же өзүңбү, дартыңды жар.*

*Тезирээк бүтүш үчүн ал жараатың,
төш этин сагызгандын жанчып тарткын.*

*Бул айда ишти токтот, өтүнөмүн,
ооруңдан айыгуунун камын көргүн.*

*Жакшылап көңүл буруп дарылангын.
Жарыгым, ай жаңырса жолугамын.*

58° 31' 52¹¹

...Калаага көз мелжиген ушунча чоң
жибибей ичим муздап карадым тоң.

Быжылдап, турагынан тургуну көп,
жыштыгы жүргөн элдин – саздагы чөп.

Кырк жылы, мейли, тынбай кыргын салгын,
кыйратып бүтпөчүдөй элин анын.

Көп элден көөн айнып кыжылдаган,
көзүмдө турнабайды жаңы бургам.

Урунду назарыма чукул турган,
Уудайчы жаңы келген Тянь-Яндан.

Атайын жасалгандай кооздукка
сыдырма бүйрүмөдөн жең учунда

үзүлбөс жибек жипти чубап туруп,
учугу бүткөн жерден катты сууруп,

Ийилип таазим кылып мага сунду.
Ийменип, жообун каттын күтүп турду.

Жупжумшак, үлбүрөгөн жибек мата.
бетине түшүрүлгөн тыгыз тамга.

Чиймелеп жан-жаныбар түсүн тарткан –
жашыруун белгибиз бул башкалардан.

Сүрөттүн ар биринен сөз курадым,
ошондо мына мындай кабар алдым:

«Сагынып, салам айтат Мажит досун!
Кандайсың, жан аяшпас, аккан досум?

Жөнөөрдө өзүң берген тапшырманын
аткардым калтырбастан текши баарын.

Жакында кайтып келдик Эгиз-Көлдөн.
Биз менен кошо келди киндик энең.

Баргандан ооруп апаң, ошол тейден
оңоло албай койду кеселинен.

Себеби оорусунун билбейм неде.
Начарлап бараткансыйт күндөн күнгө.

Ал эми, тескерисинче – атакеңдин
жашарып баратканын айтат элиң.

Жашарта турган анын себеби бар –
күн санап күтөт сенден жакшы кабар.

Биз жактын жайы ушул. Өзүң жактан
болгонду толук айтып кабар жазсаң.

Атакем соо жүрөбү, алы кандай?
Калтырып аны мында, өзүм барбай!

Атамдан чоочуп жүрөм, түшүм жаман.
Тезирээк кабарын айт чабармандан.

Билесиң арманымды ичке сыйбас,–
апамдан айрылгамын абыдан жаш.

Көрбөстөн убайымды, эрте кеткен
көмүлткөн – көкүрөктө кесел экен.

Кулчулук – куу турмуштун запкысынан
курсакта жатып эле оору тапкан.

Кайрымдуу болбогондо киндик энең,
кайдан мен бул жарыкка келмек элем?

Каралап жалгыз мага байкуш атам,
кайтоолдоп үйлөнүүдөн башын тарткан.

Сырдашып, баласынтпай, кичинемден
өстүрдү чоң кишидей өзүнө тең.

Төшүнө бекем кысып, жаткан кезде
төгүлтүп ачуу жашын минтер эле:

«Туурунда тууган элдин даражалуу
тукумбуз, кулунчагым, таза кандуу.

Кутмандуу Нарбото хан – сенин бабаң
хан болчу кырк урууга аты чыккан.

Калбото – менин атам кенже уулдан,
каптаган кас душманы туткун кылган.

Хан тегин жакшы билген Нүзүп балбан
кырсыктан Калботону сактап калган.

Калбото жети-сегиз жашта экен
келгенде туткундалып Зеби деген.

Бошотуп кулчулуктан өзү менен,
атамды Нүзүп балбан үйлөндүргөн.

Кубанып апам мени төрөгөндө,
атымды Нарбото деп койгон экөө.

Бул дүйнө эмес, тигил о дүйнөдө
экөөңөр бөлүнсөңөр болот күнөө.

Ага бол, Алмамбетти ини көргүн,
кайгысын-кубанычын бирге бөлгүн!» –

атакем бирдей көрүп экөөбүздү,
ар дайым айта берет ушул сөздү.

Сен үчүн өзүн эмес – мени курман
чалууга атам дайым даяр турган.

Төрөлсөм өз жеримде, менин деле
тегиме шек келтирген болбойт эле.

Анткени таза кандуу хан тукумдун
аргасыз туткундалган тукумунун.

Так билбейм... туйумундун тереңинде
тегибиз бирдейлигин сездиң беле?!

Анткени бир да жолу сенин бизге
айтканың, басынтчу сөз, жок эсимде.

Атаңды салыштырып айтсам сага,
тескери жасаар эле караманча.

Аңдытып тыңчыларга артыбыздан,
ашыкбаш бастырбачу бир да кадам.

Көздөөчү жолотпоону сага бизди,
тескөөчү ар бир сөздү, баскан изди.

Биз үчүн түйшүгү күч жумуш тандап,
буйручу: «Жүргүлө,– деп,– алысыраак».

Иш жасап чыдай алгыс ар бир пенде,
өткөрдүм аз өмүрдүн көбүн кенде.

«Көйкаптан» келгениңден тартып анан,
өзгөрдү биздин жашоо түп тамырдан.

Жаныңдан алыстабай – экөөбүз тең
күн-түнү чогуу болдук сени менен.

Арылып атаң койгон тыңчылардан,
а кийин күн да келди санаа тынган.

Ал убак өтүп кетти көз ирмемде.
Атаңды жеткирем деп тилегине,

аттанмак болдуң беттеп Чоң-Бээжинди,
аткартып мага мында милдетинди.

Кыйбадым өтүнүчүң калгын деген,
бөлүнүп, атам кетти, сени менен.

Алмамбет, сарсанаага салып турган
айтайын көргөн түштү берген аян.

Түнүндө Эгиз-Көлдөн кайтып келген
түмөн ой түйшүк салган түштү көргөм:

Дабанга капортолоп чыгып алып,
карадык артыбызды назар салып.

Шумдук ай, тос-тополоң капысынан
түшкөндөй калың элге артта калган.

Аралап дүрбөлөңгө түшкөн элди
келаткан үйдөй караан көөнүм бөлдү.

«Алмамбет, келе жаткан биз тарапка,
көрдүңбү караандарды?» – деймин сага.

Аңгыча караандар да жакындашты,
алдыда жылаңаяк басып ташты

келаткан бир думана зикир чалып,
мундуу үн зоо жаңыртат кулак жарып.

Сөзүнүн бирин уксак, бирин укпай,
маанисин түшүнөбүз мына мындай:

«О Теңир! Пендени Сен жараткансың,
денине ысык канды тараткансың.

Өзүңө сүймөнчүктүү жакын көрүп,
жөндөмүн өзгөчөлөп ашык берип,

баарынан кудуреттүү – теңдеши жок,
зор күчсүң, жаңылгансың Сен да бирок!

Пендеңди артык көрүп Периштеңден,
Кас кылдың Периштеңди – келишпеген.

Периштең от-жалындан бүткөн Сенин
шол күндөн ушул күнгө катып кегин,

ыпылас арам ишин кылып келет,–
пендеңди ажыратып Сенден бөлөт.

Адамга соймоңдотуп ача тилин,
бирине жек көргөзүп экинчисин,

бүтүндү бүлүндүрүп бир заматта,
жер жүзүн туш келтирип алааматка,

кол курап нээти бузук пенделерден,
тирешип келе жатат Өзүң менен.

Сендеги кудуреттен уурдап алып,
шум шайтан өз үрөнүн сээп салып,

Кара Күч жердин бетин каптаганда,
Аруулук шашат жерди сактаганга.

Ошондо Аруулуктун алы келбей,
Кара Күч өнүм алып ээ-жаа бербей,

ыпылас арамдыкка толгон жерди,
ырыс тээп адисинен ашкан элди

кечирбей, дал ошондо – каарың төгүп,
жазасын тартат эл-жер сууга чөгүп.

Каптаган кара тумоо оттой жалмап,
кара жер зилзаладан чарт жарылат.

Ошондо күнөөкөр эл жери менен
орунун алат жердин тереңинен.

Күнөөлүү адамдардан – калган каарга,
ашык баш күнөөсүздөр бир адамга.

Каптаткан алааматтан жерди аман,
ар дайым сактап калат бир аруу жан.

Мен дагы ыйык туткан аруулукту
ак дилдүү Периштеңмин жолум улуу.

Толукшуп толгон Айдын нуру менен
тогоолдо Жер-Энеге түшүп келем.

Аралап жер жүзүнүн булуң-бурчун,
издеймин аруулуктун жерде учун.

Адамдын канээт алган бир Өзүнөн
алкышын угам чыккан жүрөгүнөн.

Адамдан алкыш уксам – балкыйт денем.
Муңдуунун мунун угуп жардам берем.

Бул жолу Эгиз-Көлдө перилердин
тилегин аткарууга түшүп келдим.

Түшүшкөн Эгиз-Көлгө пери кыздар
тилешти бир тилекти бир топ жылдар.

Боордош элин-жерин ыйык туткан
зарлаган аруу кыздын ыйын уккан.

Күнөөсүз наристенин жашын тосуп,
агызган көз жаштарын ага кошуп.

Дартына көз оорунун дабаа кылар
даярдайт көл берметин пери кыздар.

Ортоктош болуп кыздын муң-зарына,
орошту берметтерин көз жашына.

Какшаган күнөөсү жок кыздын зары
кайдыгер калтырбады мени дагы.

«Тилегин зар пенденин аткар» деген,
Теңирим, ырайымды өзүң берген,

жиберер Шер перзентти бул жалганга
шол кызга ыйгарууну көрдүм туура.

Тогошор мезгил кайра чукул калып,
баратам кең Ааламга сапар алып.

Кечиргин, Көк-Теңирим! Кечир, Аалам!
Жалганга тамчы канды таштап барам». –

Муңканган муңдуу үнү жарып көктү,
думана кырды ашып өтүп кетти.

Чакан көч думананын арт жагында
келаткан куйрук улаш жакын ага.

Комдолгон ак буладай аппак атан
үстүндө калы килем алтындаткан,

көгүш түс жибек чатыр орнотулган,
көрүндү ак байбиче анда олтурган.

Кош колу бото курда – белин бууган,
нур жүзүн кош каректин жашы жууган.

Солкулдап үнүн баспай ыйлап келет,
сезимин эзген кайгы сыртка тебет.

«Садагам, үрөн-бутак, чүрпөлөрүм,
санаага баткан эне ыйын көргүн.

Каралуу көчтү баштап баратамын,
кайгысы ташты жарган – чоң апаңмын.

Ааламга өткөндөрбүз – туура туйун,
кордолгон Атажуртун көрүү кыйын.

Эненин бото жоктоп өксүгөнүн,
күбөсүң, кечирбегин, өзүң көрдүң!

Жергелүү жерин коргоп, журт кураган
жети атам хан тукуму – эл сураган.

Атактуу Кулан хандын эркеси элем,
арзыган Нарботого болгонмун тең.

О чүрпөм, аза көчүн коштоп келем,
айтылуу Апар аттуу чоң энең – мен». –

Алдыда кошок кошуп эне боздоп,
артынан каралуу көч барат коштоп.

Армандуу ыйын угуп чоң эненин,
агууда токтобостон жашым менин.

Жетекте кара нарга табыт арткан,
мингени кызыл буурул, жоо-жаракчан,

жүзүнөн каар чачып, кек кайнаган,
тушума жетип токтоп, бир зор адам:

«Кыймылсыз бойун керип суналган тим,
кулунум, тааныдыңбы, табытта ким?

Жат жерде кас душмандан жазат тапкан,
бул менин боз туйгунум – Нарбото атаң!

Какшаалдын белин ашып элге кеттим,
Алмамбет экөөң арттан куба жеткин.

Нарбото аттуу сенин хан бабаңмын,
Атажурт күтүп калды, кармалбагын!» –

Жетелеп кара нарды сүрдүү карап,
Каралуу баягы көч өтүп барат...

Туш болуп тилегиңе, бачым келсең,
түшүмдүн соңун шондо айтып берем...» –

* * *

Колумда катты окуп бүтсөм дагын
жазуудан көздөрүмдү тарта албадым.

Түшүм деп Мажит чоочуп жазган баян –
эскертип алдын ала берген аян.

Мажиттин көргөн түшүн аян десем,
менин да барбы ага түз тиешем?

Бар деди, хан бабасы, эмнеликтен
Мажитти эл-жерине мени менен?

Түшүнүн соңун неге улабады?
Айтууга болбой турган сыры барбы?

Досумдун тууган жерден жазган каты
дүрбөткөн, түкшүмөлдүү ойго салды.

Түйшөлткөн түрдүү санаа кучагында
тезинен кайткым келди Тянь-Янга.

Кармашта Хэнь-Яндын колу менен
айрылгам мен да бир топ аскеримден.

Ансыз да чакан колдун көп бөлүгүн
артыма кетирүүнү туура көрдүм.

Таптырдым кошуунумдун арасынан
сакчысын Гай-Юандын – жол баштаткан.

Тик кадап карегимди карегине
тигиге мына мындай дедим эле:

«Нээтинди чындап мага берген болсоң,
көнөрсүң айтканыма ойлонбостон.

Жашыруун жолду билем деген элең.
Жиберсем Тянь-Янга, барар белең?

Эгерде бекем болсоң берген антка,
анда, дос, артка кетчү колду башта.

Табытын аскадагы Нарботонун
арттырып Кара Нарга, коштошомун.

Жанымдан жакын көргөн асыл жандын
денесин кордоттурбай алып баргын.

Самсыган аскерлери Гай-Юандын
салбасын байкоосуз кол, сактангының.

Колумду, сага кошуп табыштаган,
жериме кырсыктан тыш сактап барсаң,

мен дагы сен өтүнгөн учур келсе,
аткарам ажалыма карап тике». –

көзүмдөн көзүн албай шондо сакчы,
кош колун сунуп мага минтип айтты:

«Өтүнүч дебейм мунуң – буйрук, баатыр.
Болбогун тапшырмаңдан эч кабатыр.

Кошулуп мени менен артка кайткан
колундан тынчсызданбай жолго аттан.

Пейилим өзүң үчүн сүттөй таза.
Жеткиниң көздөп келген максатыңа!» –

Сакчыга жол баштатып ошол күнү
кетишти Тянь-Янга колдун көбү.

Көрүнбөй калгычакты аскерлерим
көзүмдү албай тиктеп тура бердим.

Андан соң башын буруп Сараламдын
Бээжинге кирмек болуп сапар алдым.

Улуу Хан кандай тосот? Бара көрөм.
Ажалым жеткен болсо – качсам да өлөм.

Буйурса тагдырыма Улуу Хандык,
ким менден хан тактысын алат тартып?

Чакан кол, Ханга деген белек менен
Бээжиндин чоң капкасын беттеп келем.

Аскерлер тең жарылып эки жакка,
ачылды капкадагы чоң дарбаза.

Капканын эшигинен башталган кол,
тиздирип аскерлерден салгандай жол,

ортону ачык таштап эки каптал
кургандай кишилерден койуп дубал.

Жыш чөптүн арасында бир тал гүлдөй
бараттык чок ортодо бир аз жүдөй.

Жеткенде эшигине хан сарайдын,
Улуу Хан тосуп чыкты туура алдымдан.

Шашылбай Сараладан салмак менен
түшкөмүн өзүм дагы дал эшиктен.

Түктөйүп, боор бербей, сыртты сала
баш ийдим тизе бүгүп Улуу Ханга.

Анткени, инилери качып келген –
уялаш Улуу Ханга, жакын менден.

Ойумду билди кыйды Хэ-Ган кексе,
орорун – үрөнүнө эмне сепсе.

Жылмайып, кучак жайып утур басты,
а бирок эритпеди ичте ташты.

Башымды үнсүз ийип, колум сундум,
акылдуу куу көздөрүн карап турдум.

Ийиниме колун койуп, мени карай
ийиле сөз баштады салмактуу жай:

«Жарыгым, эки агаңдан көөнүң тозуп,
таарынып тургандайсың мени кошуп.

Бир боорбуз, кечиришип кепке келип,
кек катпай ичибизге – элдешелик.

Жүрөгой, калган сөздү ичке кирип,
улайлык даам үстүндө көңүл жибип» –

албастан оң ийиниме койгон колун,
жол баштап, тең аттадык босогосун.

Жибитип мамилеси тоңгон музду,
айтылбай калып калды сөздөр туздуу.

Олтурган ойго батып Алмамбетке
көз албай, сындап турат Хэ-Ган кексе:

«Кордукту Гай-Юань-Тхай көрөт эми,
куу катын тууган экен даана Шерди.

Хэнь-Ян өзү баштап тиш катпаса,
көңүлүн оорутуучу кеп айтпаса,

бул көк жал – айткан сөзүн эки дебес,
түнөрүп сыртын салып жатмак эмес.

Аттигиң, эбин эптеп тапмакмын да
кытайдын уулу болсо каны таза.

Тагасы – те төмөнкү буруттардан,
Бузук кан тартып кетсе – куруп калам.

Болбосо алпейим шер, жазы маңдай,
дубага тили жатык, ширин таңдай.

Артымда өз балам жок, карып калдым,
баары бир хан тактымды тарттырамын.

Гай-Юань такка келсе – ошол замат
башымды алып менин, жолун ачат.

Чет-Бээжин, калың манжы, жалпы Лама
баарысы Хэнь-Яндын кол астында.

Каниет кылбай ошол байлыгына,
карачы, азгырылып Гай-Юанга,

Жалгызы – орун басар артындагы,
жазданып кара жерди жатып калды.

Ошентип жер кучактап Бао-Хото,
Хэнь-Ян түшүп турган кези отко.

Күйүтү күчтүү анын ушул тапта,
көз артпайт болуш керек алтын такка.

Тагымды талашуучу – жалгыз гана,
түктөйүп, сыртын салган тиги бала.

«Меники эмей, такты, кимдики?!» – деп,
кенебей олтурушта жатпайбы кеп.

Тактымды береримди билгизейин...
Сыр бербей өзүм сунуш киргизейин» –

түнөргөн Алмамбетке буруп жүзүн,
Улуу Хан айтты анан хандык сөзүн:

«Жарыгым, дагы деле чечилбедиң,
кылганын эссиздердин кечирбедиң.

Түктүйүп сыртың салып үндөбөйсүң.
Суроомо жооп кылып сүйлөбөйсүң.

Элимди жат-тууганга бөлбөй карап,
кыл жарган калыстыкты келем баалап.

Бөлбөстөн ички элдин ыркын бузуп,
чечемин талаштарын калыс туруп.

Жакын деп бир боорума тартканым жок,
жатсың деп өзгөлөрдү какканым жок.

Кечиргис күнөө кылса жатындашым,
чыгарган өкүмүм бул – алсын башын.

Жазага тарттырамын аябастан
ууруну, чагымчыны ушак айткан.

Кестирип мүчөсүнөн күнөөкөрдүн,
кайнаган майга салып күйгүзөмүн.

Саткынды – чыккынчылык элге кылган,
калтырбай эч кимисин баарын кырам.

Өзүнүн башын кесип, аны тууган
катындын ичин жарып, башты тыгам.

Темирдей катуу тартип – элге керек.
Адисин ашырбастан кармадым бек.

Кемчилик кетсе – оңдоп өз маалында,
келемин баарын кармап тең салмакта.

Ушинтип акыл менен эл башкарып,
келатам жаш кезимден – Кары аталып...

Буйурсун алтын такты, уулум, сага,
башкарсаң акыл менен – элиң мына.

Жаныма инилерим алып, эртең
тайынып, ыйыктыкка, тоого кетем.

Арылып көрпенделик дил кирипден,
андан соң баш тартамын бийлигимден.

Башыңа хан таажысын кийгиземин.
Атадан мурас такка мингиземин.

Кайрылып тайынуудан келгенимде
кабрап, той беребиз калың элге.

Жарыгым, биз келгиче мында калып,
көңүл ач ит агытып, кушуң салып...

Сырым бар, жан адамга билгизбеген.
Ошону азыр сага айтып берем.

...Жаш кезим, салбырындан келе жатып,
жаанда бир үңкүргө калдык жатып.

Башымды жерге койуп жаткан кезде,
тынчымды алды өткөн катуу нерсе.

Тоголок муздак ташты жылмаланган
сыйпалап караңгыда араң тапкам.

Үңкүрдүн оозун болжоп – ыргытмакка,
жаңыдан кол көтөрүп, дит бурганда,

караңгы үңкүр ичи бир заматта
бөлөндү мунарыктуу көк жарыкка.

Колумду болор-болбос илеп урду,
жарыкты алиги таш чачып турду.

Бетинде түшүнүксүз жазууларды
аракет кылган менен окулбады.

Ал түнү кирпич какпай атырдым таң.
Эртеси тапканымды билбеди жан...

Олтурган орунундан турбай туруп,
карачы дөңсөө жакты назар буруп.

Көрдүңбү салган чепти лаал таштан¹,
өзүмдөн бөлөк билбес сырды каткам.

Билгизбей бир адамга – ташты тапкан,
салдырган тигил чепке бекем каткам.

Үңкүрдүн, сураштырып, билдим дайнын,
түшүндүм ошондон соң таштын жайын.

Ындынын жайчылары жыйылышып,
үңкүрдө Улуу Күчкө сыйынышып,

алиги таш бетинде жазуу менен
күн түрүн каалагандай бурат экен.

Мен болсо окуй албай сырын чечип,
катылып кыйла жылдар жатты бекип.

Көргөздүм ушунча жыл арасында
билимдүү аярлардын далайына.

Чечпеди эч кимиси таштын сырын,
баарысы көргөндөрдүн болду тындым.

Билчүмүн – көргөндөрдүн баарысы тең
окушуп, таштын сырын чечмелешкен.

А бирок бири калбай баарысы тең
ээлесек ошол ташты деп эңсешкен.

Ээ болбой эч кимиси эңсегенге,
кагырап сөөктөрү калды чепте» –

¹ *Лаал таш* – ашкере баалуу асыл таштардын бири.

...Ээрчитип алып мени түн киргенде,
кийирди тар бөлмөгө чеп ичинде.

Жашыруун ойукчадан дубалдагы
жайма-жай сууруп чыкты сандыкчаны.

Ачкычты, алтын боолуу, койунунан
абайлап алып чыгып, кармап турган

сандыктын ойугуна аяр салып,
бурады жети жолу жай айлантып.

Андан соң имергенде онду карай,
ачылды капкакчасы добуш салбай.

Сандыктын ичиндеги кутучадан
сырдуу таш нурун чачты жаркыраган.

«Билгизип арам ойум жок экенин,
сырымды катып жүргөн ачып бердим.

Окудуң Аалам сырын жыйырма бир жыл.
Жазууну чечмелөөгө аракет кыл.

Мен дагы сен окуган ал окууда
биринчи жети жылы окудум да,

хандыкка – бул жашоомдо максат кылган
окууну бүтүрбөстөн кетип калгам.

«Туум» деп балдарынын арасынан,
тактысын атам мага мурас кылган.

Аткарып ата-мурас ыйык салтын,
талабын Улуу Хандын бүт аткардым.

Душманга колтук ачып эрибедим,
жат элге бут койдуруп – жеңдирбедим.

Таажыга, алтын такка шек келтирбей,
келатам душманыма жем жеңдирбей.

Ачкычым, ишенбеген бир да жанга,
далилдеп пейилимди, бердим сага.

Мен жокто каалагандай басып-тургун,
хан сарай, бүт баарына ээлик кылгын.

Отургуң келсе такка – отургунуң,
жактырсаң жалгыздыкты – мында тургун.

Кыламын кандай десең билгин өзүң,
Ал азыр мобу ташка көөнүң бөлгүн». –

Ташты алып оң кол менен, солго салсам,
тыш жактан дабыш чыкты «тарсылдаган».

Которсом сол колумдан оңго салып,
тынчыды сыртта дабыш тып басылып.

Ордуна ташты койуп жүзүм бурдум,
көз тартпай көздөрүнөн – карап турдум:

«Билесиң менден жакшы таштын сырын,
бүт болсо мага койгон да бир сының.

Ал анан мындан жакшы билгениң бар,
азыр сен дарманың жок так талашаар.

Көрдүң го – таш бетинде жылдызымдын
үрөйүн учурганын жылдызыңдын.

Мен үчүн мааниси жок бийлигиндин.
Болгону, атам үчүн далилдедим,

кааласа – ажалга тик барарымды,
бербесең такты тартып аларымды.

А бирок сездим азыр жаңылганым:
экөөңөр бирдей мага – жатындашың,

каалады хан тактыны неге мынча,
тактыда уялашы олтурганда?

Ордунду чын дилиңден берсең гана
олтурам ата-мурас хан тагына.

Бербесең – кек сактабайм, кетем анда
өзүмдүн алтын кеним Тянь-Янга.

Көөнүң ток сыйынып кел ыйыгыңа,
шондон соң түз жообунду бергин мага». –

* * *

Улуу Хан табынууга кеткенине,
болжолу жети күнчө болгон эле.

Негедир түндү өткөрүп кирпич какпай,
таңга жуук көшүлүпмүн мемиреп жай.

«Көйкапта» окуганда түшкө кирчү,
баягы думана чал бирге жүрчү,

сейректеп, кийинчерээк көрбөй калгам.
Ал азыр уйку-соонун арасынан,

сезилип сагынычы кусаланган,
угулду тааныш үнү добуш салган:

«Көрмөккө соңку ирет бул жалгандан,
узок жол басып келдим алыс жактан.

Карегим, калкаладым ушунча жыл,
жалганга келүүдөгү максатың бил:

Апандын тилегине жеткирүүгө
жаралып келдиң эле бул дүйнөгө.

Калганын апаң сага айтып берет,
кулак сал кеңешиме соңку ирет.

Сарайга чечпей киргин жоо-жарагың.
кызыкпа алтын такка – ал ажалың!

Кырк жылы сууга салса чирибеген,
төшөлгөн босогодон такка, килем.

Дал ошол кооз көчөт килем асты
чыкпас ор – үстүн бассаң ажал тапчу.

Ишенбей турсаң мага ачып көргүн,
абайлап босогодон аттап өткүн.

Көтөрсөң оң тарапта килем учун,
көрөсүң үстү ачык ордун бурчун.

Баш болуп тигилерге какбаш Хэ-Ган,
башташты кастык ишин төгүлчү кан.

Келгенде Улуу Тоодо табынуудан,
канткенде жок кылууну сени мындан

кеңешип келишкени кеткен алар.
Бул жерден кеткин бачым, убакыт тар.

Кезинде канатыма калкалаган
кымындай темир канат жаш балапан,

канчалык түйшүк менен жеттиң араң
качырган кыраан болуп көкжал алган.

Карашың калың колду тындым кылар,
каптаса – кара күчкө каршы турар,

кемибес кайрат-күчкө эгедерсиң.
Каалаарым – Көкө-Теңир жардам берсин!

Кетүүчү тогоол тогоп кең Ааламга,
келгемин коштошкону, уулум, сага.

Тамырда тамчы каным жерде калган,
таңмакшар жолугабыз канжыгадан», –

сабырлуу, ойлуу жүзүн жууп жашка,
мээримдүү каректерин буруп мага,

алыстап мунарыкка сиңип барат,
ачышты көкүрөгүм – жүрөк канап.

Көргөнүм өңбү-түшпү айрый албай,
көзүмдү бардап ачып, козголдум жай.

Жүрөгүм бир тамыры үзүлгөндөй,
жүлүнүм зырылдоодо тыным бербей.

Аялуу, теңдеши жок бир нерсемден
аргасыз айрылганым даана сезгем.

Аңгыча кароол жоокер шашып келди,
баш ийип, тизе бүгүп салам берди.

Олтурган калыбында тизе бүгүп,
сүйлөдү келген жөнүн түшүндүрүп.

Бул түндү Хэ-Ган хандын аскерлери
уйкусуз өткөргөнүн айтып берди.

Көрүшүп бир нерсеге даярдыкты
жатышып, жаңы гана жай алышты.

Алардын арасында биздин тыңчы
кароолдон айттырыптыр кетип тынчы:

«Эмнеге кам көргөнүн уктабастан,
эбин таап, билип туруп кабар кылам.

Жакшылык-жамандыкпы, не болсо да,
аскерлер даяр турсун баардыгына». –

Азыркы кароолчунун сөзү менен
айкашып таңкы түшүм аян берген.

«Жоокерлер жоо-жарагын кие келсин,
чогулсун бул жерге» – деп буйрук бердим.

Көрөйүн деген ойдо, не болсо да,
кадамым бурдум тиги хан сарайга.

Кайтарган хандын тагын кароол жогу
күчөттү шек туудурган боолгомду.

Киргенге эмнегедир көөнүм чаппай,
а бирок босогосун аттадым жай.

Аркагы алтындалган, чылк жибектен,
көз жоосун талдыргандай кооз килем

төшөлүп босогодон такка жете
туруптур сарай ичин бөлөп көрккө.

Көркүнө арбалдымбы, койордо бут
түшүмдү эстей калып кеттим чочуп.

Оң бурчун силке кармап жай көтөрдүм,
оозу ачык оңурайган орду көрдүм.

Ордуна килем учун кайра таштап,
орунун босогосун чыктым аттап.

Шек бербей көргөнүмдөн зындан-орун,
шашылбай сыртты көздөй кадам койдум.

Астымда астанада, кырк бүгүлүп,
туруптур кытай күнү тез жүгүнүп.

Көргөзбөй чүмбөттөлгөн бетин катып,
кол сунду жардам сурап, мага шашып.

«Корктунуз кимден мынча?» дегенимде,
шашылып сунду катты жең ичинде.

Алаарым менен аны шашып ачсам,
апамдын каты экен чакырттырган.

Кытайдын күнү кийген кийим менен
жүгүнүп жүз бүгүлө катты берген –

билинбей кароолчуга өтүп келген
өзүмдүн Үрүлайым энем экен.

Байкабай катка алаксып калганымда,
Хэ-Гандын бир желдети, как жанымда,

жүрөккө курч канжарын урган экен,
жыгылды «Кач!» деп алып киндик энем.

Канжарын тиги желдет сууруп алып,
кыйкырды сыртты карай добуш салып:

«Басууга хан сарайда болгонсуп тең,
кайдагы сасыган күң мында келген,

арамдын сасык денин алып барып,
короочу иттер тойсун, бергин салып»,–

чаңкылдап буйрук берип – канжарынан,
теңселип, карап турат канды тамган.

Дендароо – не болгонун түшүнбөстөн,
карадым кан ичерге жай теңселген.

Мас болуп кан жытына, дөөгүрсүгөн
канкорду ортосунан жара бөлгөм.

Асылым, киндик энем, көз ирмемде
жулдурдум так жанымдан шум желдетке!

Ал анан... салдым дейсиң чоң кыргынды,
сарайда уктагандар бүт кырылды.

Кыйратып нөөкөрлөрүн, жоокерлерин,
талкалап лаал таштан салган чебин,

сандыкта ташка кошуп дубаланган
Жайчынын кырк чыбыгы – кара талдан,

кереги тиеби деп алып алдым,
чогултуп жоокерлерди, жолго салдым.

* * *

Түз келдим асыл таштан арнап салган
апамдын сарайына алтындамган.

Денесин Үрүлайым энекемдин,
өңөрүп Саралама, алып келдим.

Айрылып өтө жакын адамдардан,
Нарбото, киндик энем, думанадан,

жүрөктү эзген ачуу арман менен
жол жүрүп күндөп-түндөп келген элем.

Кайткамын көңүл калып туугандардан:
«Атамды Чет-Бээжинге алып барам,

колуна көздөгөнүн тийгиземин,
көксөгөн алтын такка мингиземин», –

деп ойлоп, арамым жок, нээтим таза
атамдын келген элем хандыгына.

...Апамдын арман сырын ачкан мага,
уккамын көз ирмебей таң атканча.

Түшүмдү, көрүп жүрчү бала кезден,
мен дагы апакеме айтып бергем.

Бул жолу жылаңаяк думананын
келбейм деп коштошконун ага айттым.

Бир азга даабай туруп сураганга,
баары бир суроо салдым бирок ага:

«Сен көргөн Эгиз-Көлдө улан менен
думана түшүмдөгү – дайым көргөн

экөө – бир периштеби? Сага, мага
көрүнгөн өңдө-түштө эки башка?

Көрүнгөн менен бизге эки бөлөк,
ал өзү бир Периште болсо, демек,

ошолбу менин атам – кыйбай сени
Тогоолдо кетпей калып, берген мени.

Ар дайым аян берип түшкө кирчү,
ар кандай кырсыктардан сактап жүрчү,

айланган Эгиз-Көлдө аккептерге
ал ошол, айтчы апа, атам беле?». –

Армандуу жашы жууган жүзүн сүртүп,
апамдын айтар жообун тургам күтүп.

Атамдын аяр басып келгендигин,
алаксып апакеме, көрбөптүрмүн.

«Чаңк» эткен добуш чыгып, жалт карасам,
жанымда заарын чачып турат атам.

Чаяндай, чагып алчу, атырылган,
чанактан чыгып карек, кан уйуган.

Сербейген сейрек мурут, көсөө жүздөн
сез көрдүм тула бойду дүркүрөткөн.

Колунда ач болоту жарк-журк этти,
а бирок эмнегедир шилтебеди.

Ачуудан аңтарылып кыйык көзү,
агызды жаман ооздон балит сөздү:

Мындан наркы саптарды кагазга түшүрүү кандай оор экенин айтууга сөз табалбайм. Жазбай эле койсомбу деп кыйла күнү кыйналдым. Жазбасам Алмамбет Атабыз Азиз ханды эмне үчүн өлтүргөнүн эл түшүнө бербей калчудай. А бирок жазгандан кийин агайга берүүнүн өзү азаптай туйулду мага. Бир нече күндөн кийин, өзүм тамды карап, колумдагы баракты агай турган жакка ыргыттым. Өтө одоно мамиле кылганымды түшүнгөн менен, башкача жасай албадым. Ушул саптарды түшүргөнүмдү окушкан улуу-кичүүлөр туура түшүнүп, мени кечиришер.

«Куу канчык, куулугунду сезген менен,
кызыгып кыз белгиңе – кечкен элем.

Жатындан уруп турган ысык илеп
билдирген курсагында бала бар деп.

Канчасын тандап алдым аялдардын,
а бирок бир да бирин туудурбадым.

Канчыгы калдайлардын – шуркуя энең,
шерт кылып, шер баланы тууым деген.

Эр жүрөк бул канчыктын тайбастыгы,
аттырган алтын баштан хан таажыны,

мен эмес, Улуу Ханды баш ийдирген.
Түшүргөн думананын сийдигинен

арамды – сага окшогон сакташ үчүн,
жумшаптыр бар аракет, болгон күчүн.

Көзүмдү тумандатып байлап келген
көшүлткөн койнундагы айла менен.

Келсе да алтымышка, канчык энең
кыз сынын жоготподу, кыларда мен

акышы кыңшылаган күчүккө окшоп,
жатындын оозу кыпчып, бүлк-бүлк сорот.

Жолугат мындай жатын чанда гана
Шер туучу арстандын канчыгында.

Тирсийип, кош эмчектин үрпү учтуу,
тийгенде көөдөнүмдү тиреп турчу.

Козутат жанып калган күүнү кайра,
жатыны жанжеримди кыпчыганда.

Астымда акчабактай алдас урган,
апаппак, ысык эти оттой жанган.

Кызганып кыбыраган тирүү жандан,
кылыгы жан чыдагыс түйшүк салган.

Козгогон делебени – койну ысык,
тылагы жанжеримди сорот кысып.

Көрүнбөй мындан башка дүйнө кызык,
көлкүдүм коргошундай кайнап-ысып.

Кыйбагам наз акышын бир да жанга,
койнуна жатмак түгүл – кармаганга.

Ал азыр угуп турам – думанадан
арамды сендей болгон тууп алган.

Өрттөнүп өзөк-жүлүн, күйүп барам!
Ачышып туз сепкендей ачык жарам!

Шуркуя, жатыныңды жарып туруп,
тыгамын арамыңдын көтүн сууруп!». –

Апама ач болотун шилтегенде,
Тилинди кийген кийми бир ирмемде.

Апамдын алаканы жаап бетти,
апаппак ууз эти кылак этти...

Атылып, ач албарсын сууруп алдым.
Атамды өз канына жууп салдым....

...Аяймын азыр деле ойлогондо,
ачынткан заар тили болбогондо,

аны мен жамандыкка кыйбайт элем,
аттиңай, айткандарын кылбайт элем!

Көө жапкан апакемдин ак дилине,
кантейин, чыдабадым уу тилине.

Кетирип ар-намысын, абийир-атын,
кордошун көрүп, кантип чыдамакмын!

Ачууга алдырган соң туралбадым,
андан соң сыртка чыгып кыргын салдым.

Азиздин дене кулу – жоокерлерин,
ага ак дил кызмат кылган нөөкөрлөрүн

калтырбай бирин тирүү – кырдым баарын,
сарайдан тирүү жанды жылдырбадым.

Апама не болду деп кайтып келсем,
ал небак жоо кийимин кийген экен.

Кайраттуу, калтаарыбай жүзүн бурду,
кайрылып апам мага сүйлөп турду:

«Кулунум, убактыбыз абыдан тар,
өзүңө айтпай калган бир сөзүм бар.

Бул жолу Эгиз-Көлгө барганымда,
аянды соңку ирет алганымда,

жыңайлак, түспөлүндө думананын –
атаңа Эгиз-Көлдөн жолуккамын.

Көл үстүн чүмбөттөгөн мунарыктан,
коштошуп мени менен минтип айткан:

«Алтынай, Алмамбетке баарын айткын,
Ааламга сапар алаар күнүң жакын.

Кылымга эли толуп, жер булганган,
каптоодо кара күчтөр салган туман.

Ачкычты – Аалам сыры бекитилген
көбөйдү ачып окуу тилин билген.

Жер үстү тазаланар мезгил жакын,
аруулук сээп кеткен үрөн калсын.

Алмамбет – адил үрөн – өнүм алсын,
жалганга таштап кетем тамчы каным.

Мен сенден саал эрте сапар алдым,
а бирок утур тосом, эстеп калгын» –

...Сөздөрдү айта турган түгөл айттым,
кулунум, Мажит экөөң элге кайткын.

Тигилер колун курап келгичекти,
турбастан, Таш-Калаадан тез кетели.

Атажурт тузу тартса, мен да барам,
жазданып топурагын, жайымды алам.

Турпагын тууган жердин буйурбаса,
жат жерде калат денем, аргам канча...». –

Сөзүнүн аягына чыгарбастан
Мажиттин үнү чыкты өтө шашкан:

«Алмамбет, жөө тумандай каптаган кол
курчашты Таш-Калааны, чыккының бол.

Жат эмес – туугандарың душман болуп,
талкалап сырткы чепти, калды толуп». –

Апакем аны угуп өңдөн кетти,
козголуп турган жерден мындай деди:

«Кулунум, Кулатору бээни алдыр,
үстүнө үртүк жаптыр, токум салдыр.

Колума жоо-жарагым мен да алам,
кошулуп силер менен бирге барам.

Көздөгөн максатыбыз бирөө гана –
кайрылып баруу керек Атажуртка!». –

Апамдан душманымды билип алдым,
аларды аябастан кыргын салдым.

«Көйкапта» жыйырма бир жыл алган билим
пайдасы зор экенин шондо билдим.

Душмандын сан-эсебин билгин мындан –
ар бирөө койгон таштан дубал турган.

Колдонгон каршы курал – дуба болду
кырдырган бир ирмемде сан-миң колду.

Дубалап кычыраган кыш түшүрдүм,
касаба кар жаадырып – жол бүтүрдүм.

Кем калбай кечилдердин аярлары,
жандырып, тетир окуп дуба салды.

Каршылык көрсөтпөстөн кайра мен да
окудум алар менен – жанаар дуба.

Кычырап, кыш чилдеси өкүм сүргөн,
айланды жай чилдеге ысып-күйгөн.

Кар эрип, көчкү түшүп, тоо-таш урап,
каптаган кыян-селден үйлөр кыйрап,

алаамат-апаат салып душманыма,
кайтарып мизин, артка кууганымда,

кош чынар тигилген дөң чеп ичинде
туйлатып жүрөгүмдү түштү эсеме.

Атымдын оозун буруп кош чынарга,
сыздаган көөнүм сезип барганымда,

О Теңир! Азыр дагы денем муздайт!
Тамчы суу көздөн учуп оозум кургайт!

Таңылып колу-буту жерде жаткан,
кесилип кош эмчеги, канга баткан

элеси апакемдин азап тарткан,
тартылып, көз алдымдан, өчпөй калган.

Ошондо жерди жарып кыйкырганым
жаңырып кулагымда турат дайым.

Курчаган желдеттерге салып кыргын,
кан-жини аралашып, камыр кылдым.

Кай бирин кармап алып ташка урдум,
каарыма чыдай албай күйүп турдум.

Куткарып кечилдердин курчоосунан,
бошотуп колу-бутун тушоосунан,

көтөрүп апакемди колума алдым,
кош чынар түбүндөгү сууга бардым.

Жаткырып аяр кармап муздак жерге,
апамдын ак жүзүнө суу сепкенде,

Акырын кирпичтерин ирмеп алды,
акыркы жолу апам добуш салды:

«Арман ай! Атажуртум көрбөй калдым!
Кармалба, бачымыраак элге баргын!

Ата-энем зар тилешкен тууган жердин,
кулунум, турпагынан алып келгин.

Көксөгөн Атажурттун топурагын
апкелип, баарыбызга сөзсүз чачкын!». –

Алагар кара көздөр койууланып,
акыркы жолу алсыз демин тартып,

аккуудай мойну оңго имерилди,
нурданып аппак жүзү, бой керилди.

Өзөгүм өрт койгондой үзө тартып,
өкүрдүм көөдөнүнө башым катып.

Артымдан бирөө сылап, өйдө тартты,
өксүгөн добуш салып ыйлап жатты:

«Эмчектеш, кан-жаны бир боордошум.
Эчкирип тирилтпейбиз, өйдө болгун.

Эненин ак тилегин аткаралы,
эртерээк Атажуртка аттаналы.

Жан-досу кетти узап асыл денден,
жумшактап жай казалы ушул жерден.

Кайрылып келгиче биз сакталсын бек,
койолук энебизди «аманат» деп.

Калкалап саябаны кош чынардын,
түйшүктүү тирүүлүктөн тыным алсын». –

Колумдан өйдө тартып Мажит сүйөп,
күйүттүү ый аралаш турду сүйлөп.

Аз-аздан жоокерлерим тирүү калган
чогулуп келип жатты туш тараптан.

Баягы кул тукуму алтын кенде,
биригип кол салышкан жоого тике.

Бирөөсү – келгендердин арасынан
буулугуп жашын төгүп минтип айткан:

«Алмамбет, алыс болуп көрбөй калдым,
жардамды учурунда бербей калдым.

Кайкыган карчыгадай тик сайылган
апакең сая түшүп жоо артынан,

дааналап сол карчытка найза сунду,
аял да – кулач жетпей кыска урду.

Кыйраган омурткасын мыкчып кармап,
Коңурбай Алгарада сызып барат.

Артынан Алгаранын Кулатору
кубалап куйрук улаш жетмек болду.

Найзасын оңдоп кайра сунарында
артына тийген октон кулады да,

курчалып кечилдерге колго түштү,
аңгыча өзүң келип баары бүттү». –

Бүткөндө сөзүн тиги жаңы гана,
баягы сакчы жакын келип мага,

апамды койгон жерге көз таштады,
акырын кармап колдон сөз баштады:

«Тегиздеп жаткан жерин, чым тизели,
тал-терек казып келип жыш тигели.

Кастарың жайын казып козгошпосун,
кайрадан асыл денин кордошпосун.

Бүткөрүп ушул ишти жайгарган соң,
элиңе бачымыраак кеткениң оң.

Эсенкан түмөн колун кайрып келет,
түптүү эл, түп көтөрө келип жеңет.

Ажалдан арачалап Алгарасы,
Коңурбай бул жолу да аман калды.

Баягы үңкүрүнө алып барат,
ал жерде аярлары дары жабат.

Тамчылап тамган дары жардам берет,
Коңурбай бачым эле алга кирет.

Төмөнкү буруттарга бара турган
жолдорду жакшы билет ал абыдан.

Айланып, ал жолуңдан тоскучакты,
Алмамбет, андан мурун кетсең жакшы.

Адамдык сапатыңды сыйлагандар,
алпейим эрдигиңди кыйбагандар

ак дилден кызмат кылып коргошобуз,
артындан куугун салбай жол тособуз.

Качуу эмес – бул элиңе кайтып кетүү,
кайрылып Атажуртка эсен жетүү.

Кол курап, кеткен кекти кууп келгин,
өч алып, душманыңды чындап жеңгин.

Элиңе кетчү жолду айтып берем,
кетесиң жалгыз гана Мажит менен.

Кулдарды ээрчитпегин – тил албасаң,
таямын анда мен да убададан.

Кек кууган жолубуз бир – аныгын бил,
а бирок каныбыз жат – башкача дил.

Мен дагы Коңурбайдан өч алмакмын,
дилимди сатпайм бирок – кечил каным.

Бул жерде достугумду сактадым бек,
бел ашсаң – душманымсың элиң бөлөк!» –

* * *

Апамды койгон жерге «аманат» деп,
жыш тиктик тал-теректен бекемдеп чеп.

Ант берип «Кайра сөзсүз келем!» деген,
коштоштум алтын кенде кулдар менен.

Үйрөтүп согуш сырын, билим берген
үркөрдөй өз жоокерим жандай көргөн

антташкан убададан бири кайтпай,
ажалды тик беттешип башын тартпай,

артымдан куугандарды торгошмокчу,
акыркы дем тартканча коргошмокчу.

Ачышкан жараат калып ичте терең,
ажыроо кыйын болду алар менен.

Тосушуп калышкандар жоонун жолун,
аттанып Атажуртка кетмек болдум...

...Жашыруун жортуул жолдо эл билбеген
жол баштап бая сакчы Мажит менен,

кыялап ойрумалуу бийик белге,
чыкканда – Күн уяга баткан эле.

Кылкылдап баткан Күнгө карап сакчы,
дубасын Чи-Лу-Сендин айтып жатты.

Көргөзүп мындан наркы кетер жолду,
кайрылып кайра төмөн түшмөк болду.

«Алмамбет, менин Күнүм нечак баткан,
туш болдуң баткан Күнгө – белгиң жаман.

Бул чоку – сен көздөгөн бийик максат,
жаңыдан бут койгондо Күнүң батат.

Илеби кайткан Күндүн мээлүүн табы –
жакшылык өзүң көрөр алдыдагы.

Он беши – бүгүн Айдын толгон чагы –
караңгы түнгө калбай нээтиң агы.

Жеткен соң максатыңа, батасың бат,
артыңда – Айдай жарык атың калат!

Кош, досум! Достугубуз эми бүттү.
Күбөбүз – биз турган бел боору түктүү» –

кылчайып карабастан биз тарапка,
билгизип душмандыгын кетти артка.

Сакчынын айткан сөзү ойго салып...
Атажурт, сени көздөй жол уладык...

Биринчи китептин аягы.

МАЗМУНУ

Алмамбеттин келиши	5
Кириш сөз ордуна	7
Күтүлбөгөн кездешүү	11
Таанышуу	21
Он Жайсаң	28
Нур кыздар	48
Байыркы Байкөлгө саякат	59
Катаал чечим	75
Каныкейдин каты	81
Тал Чоку	116
Алмамбеттин акыркы өтүнүчү	146
«Кичинекей ханзаада»	159
Сянь-Фандын керээзи	206
Алтынайдын төрөлүшү	223
Эрте бүткөн балалык	246
Улуу хандын сыноосу	275
Алмамбеттин төрөлүшү	304
Жайсаң атанын мага Көйкапты көргөзүшү	312
Алмамбеттин Көйкапта окушу	330
Азиз хандын катаал тапшырмасы	351
Атажуртка кайтуу	376

Жайсаң Үмөт уулу
АЙКӨЛ МАНАС
Дастан

Биринчи китеп

АЛМАМБЕТТИН КЕЛИШИ

Редактору *Жумадин Кадыров*
Корректору *Жаңыл Шайыкбекова*
Компьютерде калыпка салган *Рая Терибаева*

Форматы 84x108¹/₃₂. Көлөмү 26,5 басма табак.
Заказ № 328. Нускасы 10000 даана.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары, Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 66-75-58, 66-75-56